

BAITURSYNOV
UNIVERSITY

ISSN 2226-6070

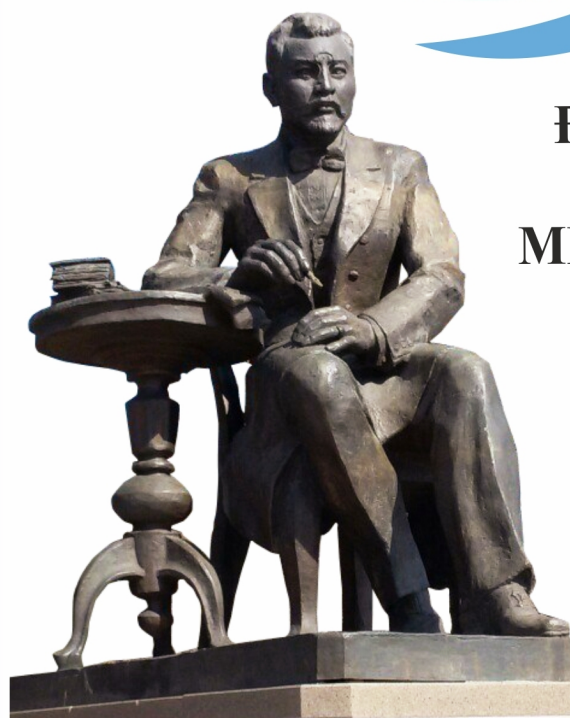
9 772226 607127

0 3

**Ахмет Байтұрсынов атындағы
Қостанай өңірлік университеті**

**Костанайский региональный университет
имени Ахмета Байтурсынова**

№ 1 2021 «3i: intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация»

**КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ**

№ 1 2021

Ахмет Байтұрсынов атындағы
Қостанай өңірлік университеті

**КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ**

**Наурыз (март)
№1 2021**

“3i: intellect, idea, innovation - интеллект, идея, инновация”

2021 ж. наурыз, № 1

№ 1 март 2021 г.

Жылына төрт рет шығады

Выходит 4 раза в год

**А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің көпсалалы ғылыми журналы
Многопрофильный научный журнал Костанайского регионального университета
им. А. Байтұрсынова**

Меншік иесі:

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Собственник:

Костанайский региональный университет им. А. Байтұрсынова

Бас редакторы / Главный редактор:

Доцанова А.И., экономика ғылымдарының кандидаты / кандидат экономических наук

Бас редактордың орынбасары / Заместитель главного редактора:

Шайкамал Г.И., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты / кандидат сельскохозяйственных наук

Редакциялық кеңес / Редакционный совет:

1. Абиля Е.А. – тарих ғылымдарының докторы/доктор исторических наук
2. Айтмұхамбетов А. А. - тарих ғылымдарының докторы / доктор исторических наук
3. Атанов С.К. – техника ғылымдарының докторы /доктор технических наук
4. Ахметова Б. З. - филология ғылымдарының кандидаты / кандидат филологических наук
5. Бекмагамбетов А.Б. – заң ғылымдарының кандидаты / кандидат юридических наук
6. Бережнова Е. В. – педагогика ғылымдарының докторы / доктор педагогических наук (Российская Федерация)
7. Важев В.В. – химия ғылымдарының докторы /доктор химических наук (по компьютерное моделирование)
8. Ким Н.П. – педагогика ғылымдарының докторы /доктор педагогических наук
9. Классен В. И. - техника ғылымдарының докторы /доктор технических наук (Российская Федерация)
10. Козаченко И. Я. – заң ғылымдарының докторы /доктор юридических наук (Российская Федерация)
11. Лозовицка Б. – PhD докторы/ доктор PhD (Польша)
12. Маслова В. А. - филология ғылымдарының докторы/доктор филологических наук (Беларусь)
13. Медетов Н.А. – техника ғылымдарының докторы /доктор технических наук
14. Михайлов Ю. Е. – биология ғылымдарының докторы / доктор биологических наук (Российская Федерация)
15. Одабас М. – ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы /доктор сельскохозяйственных наук (Турция)
16. Пантелеенко Ф. И. – техника ғылымдарының докторы /доктор технических наук (Республика Беларусь)
17. Рыщанова Р.М. – ветеринария ғылымдарының кандидаты / кандидат ветеринарных наук
18. Санду И. С. - экономика ғылымдарының докторы /доктор экономических наук (Российская Федерация)
19. Сипосова М. – PhD докторы / доктор PhD (Словакия)
20. Татмышевский К. В. – техника ғылымдарының докторы /доктор технических наук (Российская Федерация)
21. Тугужекова В.Н., тарих ғылымдарының докторы/доктор исторических наук (Хакассия, Российская Федерация)

Редакциялық кеңесінің хатшысы / Секретарь редакционного совета – Шалгимбекова К.С., педагогика ғылымдарының кандидаты / кандидат педагогических наук

Журнал 2000 ж. бастап шығады. 27.11.2012 ж. Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде қайта тіркелген. № 13195-Ж куәлігі./Журнал выходит с 2000 г. Перерегистрирован в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 27.11.2012 г. Свидетельство № 13195-Ж.

2012 ж. аталмыш журнал ISSN (ЮНЕСКО, г. Париж, Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі халықаралық орталығында тіркеліп, ISSN 2226-6070 халықаралық нөмірі берілді./Журнал в 2012 г. зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (ЮНЕСКО, г. Париж, Франция), присвоен международный номер ISSN 2226-6070.

Авторлардың пікірлері редакцияның көзқарасымен сәйкес келе бермейді. Қолжазбаларға рецензия берілмейді және қайтарылмайды. Ұсынылған материалдардың дұрыстығына автор жауапты. Қайта басылған материалдарды журналға сүйеніп шығару міндетті. / Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции. За достоверность предоставленных материалов ответственность несет автор. При перепечатке материалов ссылка на журнал обязательна.

ӘОЖ: 636.087.7:636.5.084.1

DOI: 10.12345/22266070_2021_1_3

БЕЛСЕНДІРГІШ БРОЙЛЕР-БАЛАПАНДАРЫНЫҢ ҚАНДАРЫНЫҢ ГЕМАТОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Елеугалиева Н.Е. - ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент, «Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті» КеАҚ

Жумагалиева Г.К. - ветеринария ғылымдарының магистрі, «Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті» КеАҚ

Мақалада заманауи белсендіргіш қоспаларын қолданған кезде бройлер-балапандарының гематологиялық көрсеткіштерінің өзгеруін, мал дәрігерлік лабораториясында санитариялық-гигиеналық және химико-таксокологиялық зерттеулер нәтижелері берілген. Зерттеу барысында бройлер тауықтарының әр түрлі жас кезеңдеріндегі морфологиялық және биохимиялық қан көрсеткіштерін талдау, сонымен қатар оның қауіпсіздігін салыстыру және өсіру және бордақылау жем құнын есептеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу кезінде балапан-бройлерлердің денсаулығы және өсімталдығы көп жағдайда қора-жайдың микроклиматына, азықтандырудың толық құндылығына, орналастыру тығыздығына және экологиялық факторларға байланысты болып келеді. Өсіру барысында балапан-бройлерлерге арналған құрама жем келесі құрамдардан тұрды, %: үгітілген жүгері – 45, үгітілген басқада дәндер - 5, үгітілген дәнді бұршақтар - 10, күнбағыс шроты - 8, күнжар шроты - 6, ет-сүйек ұны – 5, балық ұны – 5, құрғақ көк сүт – 4, техникалық май – 3, балық майы – 1, шөп ұны 2, құрғақ ашытқылар – 3, бор – 2, сүйек ұны – 0,9, тұз ұны – 0,1. Барлығы - 100%. Құс қораларындағы микроклиматтың бройлер балапандарының организмне әсері температураның, ауаның ылғалдылығымен оның қозғалу жылдамдығының, сондай-ақ ондағы техникалық қоспалардың ықпалы арқылы анықталды. Бройлер асырайтын орындағы ауаны зарарсыздандыру үшін азразольді тәсілмен резерцин немесе тиатилен-гликоль препараттары пайдаланылды.

Түйінді сөздер: бройлер, биохимия, қан, белсендіргіш препарат, ауа температурасы.

ГЕМАТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КРОВИ ЦЫПЛЯТ-БРОЙЛЕРОВ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ АКТИВАТОРОВ

Елеугалиева Н. Е. - кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана»

Жумагалиева Г. К. – магистр ветеринарных наук, НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана»

В статье представлены результаты санитарно-гигиенических и химико-таксокологических исследований изменений гематологических показателей цыплят-бройлеров при использовании современных активизирующих добавок, санитарно-гигиенических и химико-таксокологических исследований в ветеринарной лаборатории. В ходе исследования были проведены анализ морфологических и биохимических показателей крови цыплят-бройлеров в разные возрастные периоды, а также сравнение ее безопасности и расчет стоимости разведения и откорма кормов. Здоровье и плодовитость цыплят-бройлеров во многом зависят от микроклимата помещения, полноты кормления, плотности размещения и экологических факторов. В процессе выращивания комбикорм для цыплят-бройлеров состоял из следующих составов, %: кукуруза натертая-45, зерна прочие натертые-5, бобы зернистые тертые - 10, шрот подсолнечный - 8, шрот кунжутный - 6, мука мясокостная-5, мука рыбная – 5, молоко голубое сухое – 4, масло техническое – 3, масло рыбное – 1, мука травяная – 2, дрожжи сухие – 3, мел – 2, мука костная – 0,9, мука соль – 0,1. Итого-100%. Влияние микроклимата в птичниках на организм цыплят-бройлеров определялось температурой, влажностью воздуха, скоростью его передвижения, а также влиянием в нем технических примесей. Для обеззараживания воздуха в кормушке бройлера азразольным способом использовались препараты резерцин или тиатилен-гликоль.

Ключевые слова: бройлер, биохимия, кровь, активизирующий препарат, температура воздуха.

HEMATOLOGICAL BLOOD PARAMETERS OF BROILER CHICKENS WHEN USING ACTIVATORS

Eleugalieva N. E.- Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, NAO "West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan»

Zhumagalieva G. K.-Master of Veterinary Sciences, NAO "West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan"

The article presents the results of sanitary-hygienic and chemical-taxocological studies of changes in hematological parameters of broiler chickens using modern activating additives, sanitary-hygienic and chemical-taxocological studies in a veterinary laboratory. The study analyzed the morphological and biochemical parameters of the blood of broiler chickens at different age periods, as well as compared its safety and calculated the cost of breeding and fattening feed. The health and fertility of broiler chickens largely depend on the microclimate of the room, the completeness of feeding, the density of placement and environmental factors. In the process of growing, the feed for broiler chickens consisted of the following compositions,%: grated corn-45, other grated grains-5, grated grain beans-10, sunflower meal - 8, sesame meal - 6, meat and bone meal - 5, fish meal-5, blue milk powder – 4, technical oil – 3, fish oil – 1, grass flour – 2, dry yeast – 3, chalk – 2, bone flour – 0.9, flour salt – 0.1. Total – 100%. The influence of the microclimate in poultry houses on the body of broiler chickens was determined by the temperature, humidity, speed of its movement, as well as the influence of technical impurities in it. For disinfection of air in the trough broiler aerosol method was used drugs resorcin or tietjen-glycol.

Key words: broiler, biochemistry, blood, activating drug, air temperature.

Кіріспе. Ауылшаруашылығы жануарлары мен құстарының қаны ағзаның зат алмасу күйінің объективті көрсеткіштерінің бірі, сонымен қатар оның өнімділігіне де әсер етеді. Сәйкесінше, зат алмасу процесі құстарды толыққанды азықтандырудың тиімділігін көрсетеді. Қазіргі уақытта, құс шаруашылығына мал шаруашылығының кез-келген саласы сияқты, Қазақстанға шетелден келетін және отандық биологиялық белсенді өнімдер өндірушілер шығаратын көптеген жем-шөп қоспалары сыналуда. Алайда, қандайда бір жем-шөп қоспаларының тиімділігін анықтау үшін, белгілі бір тәжірибеде қолданылып, басқа биологиялық өнімдермен үйлесімділігін сынақтан өткізуді талап етеді. Қазіргі уақытта биологиялық белсенді препараттар мен әртүрлі жем-шөп қоспалары шаруашылық иелерінің қызуғышылығын тудыруда [1, б.2-6].

Жем құрамының қуаттылығын жеткілікті деңгейге апару үшін жоғары калориялық азықтар (май, фосфат) пайдаланылады. Жалпы жем құрамындағы қоректі заттар арқылы бройлер өз ағзасына қажет күш-қуат ала алатын болуы керек. Ол бройлер ағзасының сіңіру қабілетіне және қоректік қуат беретін заттардың мөлшеріне байланысты болып келеді [2, б.300].

Егер де өндіріс жағдайында құстың жем жеуі төмендесе, онда тәуліктік азық құрамының қоректілігін күшейткен дұрыс. Бройлерлерге жетпеген қоректік заттын жемді неғұрлым көп жесе, соғұрлым жақсы семіреді деген ұғымның дұрыстығы екіталай сияқты [3, б.110].

Бройлер-балапандарына антибиотиктер ішіндегі тетрациклин тобы тез әрі белсенді түрде әсер етеді. Аз мөлшерде тетрациклинді өсу стимуляторы ретінде бройлер-балапандарына пайдалану олардың жалпы жағдайына, тез өсуіне және ішкі ағзаларының тез дамуына жағдай жасайтыны көбісіне мәлім. Бірақ оларды құстарға пайдаланғанда өзінің артынан қандай зардап алып келетінін, адамдар тұтынатын құс еті мен құс шаруашылығы өнімдерінің құрамындағы антибиотиктердің қалдық мөлшерінің қаншалықты зиян екенін екінің бірі біле бермейді [4, б.96-99].

Зерттеу жұмысының мақсаты. Зерттеудің мақсаты белсендіргіш қоспаларын қолданған кезде бройлер-балапандарының гематологиялық көрсеткіштерінің өзгеруін, мал дәрігерлік лабораториясында санитариялық-гигиеналық және химико-таксокологиялық зерттеулер жүргізілді. Зерттеу міндеттеріне бройлер тауықтарының әр түрлі жас кезеңдеріндегі морфологиялық және биохимиялық қан көрсеткіштерін талдау, оның қауіпсіздігін салыстыру және өсіру және бордақылау кезеңіндегі жем құнын есептеу кірді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу жұмыстары 2017-2018 жылдар аралығында Батыс Қазақстан облысы Бөрлі ауданы «Ақсай» құс шаруашылығында және Жангір хан атындағы Батыс Қазақстан агро-техникалық университетінің «Биохимия» зертханасында жүргізілді.

Тәжірибе жұмыстарында бройлер балапандарына «Белсендіргіш» препаратының профилактикалық жарамдылығын анықтау болды. Препаратты бергеннен соң олардың зат алмасу процесстерінің қалыптылығын қандарының морфологиялық және биохимиялық көрсеткіштері тексерілді. «Белсендіргіш» препараты Ресей Федерациясының ЗАО «Петрохим» мекемесінде арнайы құстарға беруге шығарылған жаңа қосындылар тобы.

Жалпы зерттеуге алынған бройлер балапандарының сандары 100 бас болды.

Балапандардың «белсендіргіш» препаратымен азықтандырған соң олардың төзімділік деңгейлері жалпы қабылданған әдістемелер бойынша өткізілді. Күн сайын препаратты белгілен дозалары бойынша балапандарға берген соң, олардың жалпы азықтарды қабылдаулары және суды ішулері, қауырсындарының көріністері мен көз маңаындағы шырышты қабықшаның түстері бақылауға алынды.

Зерттеулерге алынған балапандардың салмақтары мен қандарды алу тәжірибе басында және соңында жүргізілді. «Белсендіргіш» препаратына балапандардың төзімділігі мен тиімділігі клиникалық көрсеткіштерімен анықталынды. Барлық балапандардың қанындағы ақуыздары, липидтері және көмірсулары анықталынып, өзгерістері талқылануда болды. Сонымен қатар құстардың арнайлы емес резистенттілігі және өсу белсенділігі тексерісте тұрды. Метаболизмдік көрсеткіштерінің бұзылып, аурудың клиникалық белгілері байқалғанда дарақтардан қан алынып биохимиялық зерттеулерден өткізілді және өлгендеріне патолого-анатомиялық тексерулер жүргізілді. Ауырған балапандарға қажетті терапевтік құралдар мен әдістемелер таңдауларды (іріктеу) аурудың патогенетикалық диагнозынан соң клиникалық көрсеткіштеріне байланысты қолданылды.

Зерттеу нәтижесі. Балапандардың «белсендіргіш» препаратымен азықтандырған соң олардың төзімділік деңгейлері жалпы қабылданған әдістемелер бойынша өткізілді. Күн сайын препаратты белгілен дозалары бойынша балапандарға берген соң, олардың жалпы азықтарды қабылдаулары және суды ішулері, қауырсындарының көріністері мен көз маңаындағы шырышты қабықшаның түстері бақылауға алынды.

Қандарын биохимиялық тексерістен өткізу үшін жекеленген балапандардан қанды қанат асты венадан алынды.

Қандардың гематологиялық көрсеткіштерін жалпы қабылданған әдістемелер бойынша кафедрасының зертханасында және М.Өтемісұлы атындағы БҚМУ зертханаларында жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Балапан-бройлерлердің денсаулығы және өсімталдығы көп жағдайда қора-жайдың микроклиматына, азықтандырудың толық құндылығына, орналастыру тығыздығына және экологиялық факторларға байланысты болып келеді.

Құс қораларындағы микроклиматтың бройлер балапандарының организміне әсері температураның, ауаның ылғалдылығымен оның қозғалу жылдамдығының, сондай-ақ ондағы техникалық қоспалардың ықпалы арқылы анықталады. Қолданылған режимдер 1-кестеде берілген. Бройлер асырайтын орындағы ауаны зарарсыздандыру үшін аэрозольді тәсілмен резерцин немесе тиатилен-гликоль препараттары пайдаланылды.

Құс сарайларында бройлерлердің азығының сапасына мал дәрігерінің санитариялық бақылауды берілетін азықтарды сырттай қараған соң Зеленов ауданының мал дәрігерлік лабораториясында санитариялық-гигиеналық және химико-таксокологиялық зерттеулер жүргізілді.

Кесте 1 - Тәжірибелік бройлер балапандарына арналған ауа температурасы мен жарық режимдері

Бройллер жасы, күн	Жарық ұзақтығы, сағ	Брудердегі температура, °С	Ауаның салыстырмалы ылғаодығы, %	Зыянды газ-дардың ауа-да болуы (NH ₃ – шаң), мг/м ³
1-2	24	32-31	65-70	8
3-7	16	32-31	65-70	8
8-18	12	31-30	65-70	8
15-21	10	29-25	65-70	35 дейін
22-28	8	25-22	65-70	35 дейін
29-42	8	21-20	65-70	35 дейін
43-56	8	18-20	65-70	35 дейін

Осындай күтімдік жағдайлар мен толыққұнды азықтандырғанда, белсендіргішті қосқанда, олар жылдам ет алуымен, жеген жемін жақсы өтеуімен, етінің сапалы да жұмсақтығымен, үлбіреген әрі жылтыр терісімен, кеуде сүйектерінің жұмсақ шеміршектерімен ерекшеленген бройлерлер алынады.

Тәжірибелік жұмыстың басында белсендіргіштің шөжек-бройлерлерге залалсыздығын анықтау мақсатында 7-күндік 40 бас балапандар төрт топтарға бөлінді. Әр топта 10 бас шөжектер кіргізілді. Олардың сыртқы құрылымдары бірдей, жарыққа және дыбысқа жақсы реакция беретіндер болды. I – топ бақылау, ал қалған үшеуі тәжірибелік топтар.

Тәжірибелік топтардағы балапандардың негізгі рациондарына 3,0, 6,0 және 9,0 г/кг белсендіргіш қосылды. Белсендіргіштің 3,0 г/кг (II-топ) терапевтикалық болып саналды, ал 6,0 г/кг (III-топ) екі есе жоғары және 9,0 (IV-топ) үш еселік көп болды. Тәжірибенің ұзақтығы 30 күнге созылды, сызбасы 2-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 2 - Бройлерлер балапандарымен жүргізілген тәжірибенің сызбасы

Топтар	Құстардың сандары	Қолданған препараттар	Препараттың дозасы г/кг азыққа
Бірінші тәжірибе			
Белсендіргіш дозасының шөжектер-бройлерлердің түрлі топтарына әсерін анықтау			
I –бақылау тобы	10	Негізгі рацион (НР)	-
II- тәжірибелік	10	НР+белсендіргіш	3,0
III- тәжірибелік	10	НР+белсендіргіш	6,0
IV- тәжірибелік	10	НР+белсендіргіш	9,0

Жүргізілген тәжірибелердің нәтижелері көрсетті (кесте 3), белсендіргіштің барлық дозалары бройлер-шөжектерге жалпы физиологиялық жағдайлардың теріс әсерлерін тигізбейтіні анықталды. Тәжірибелік топтардағы бройлер-шөжектер белсенді қыймылдап, берілген азықтарды жақсы қабылдап, бақылау топтарынан тәуліктік өсімталдығы бойынша басымдау түсті. II-ші және III-топтағы бройлер-шөжектер тәуліктік өсімталдығы бойынша 1,0-5,7% жоғары болып шықты. Бұл көрсеткіштер берілген препараттың бройлер-шөжектерге өсу қабілеттілігін жоғарлататындығын көрсетеді. Азықтық көлемдердің жұмсалуды олардың белсенділігі мен физиологиялық қалыптығына сәйкес болып тұр.

Бройлерлер-шөжектердің денсаулығы мен өнімділігі көп жағдайда төсеніштің құрамы мен гигиеналық жағдайына байланысты. Төсеніш ретінде ағаш үгінділері, майдаланбаған сабан тағы басқа материалдар пайдаланылды. Бұл төсеніш қора ішінде санитарлық гигиеналық жағдайды жақсартады, балапанның астынан сыз өткізбейді, тері ауруынан және жарақаттандырудан сақтандырады.

Кесте 3 -Бройлерлердің белсендіргіш препаратына заласыздығын зерттеу, n=10 (M±m)

Көрсеткіштер	Топтар			
	I –бақылау тобы	II- тәжірибелік	III- тәжірибелік	IV- тәжірибелік
Сандары, бас:				
-тәжірибе басында	15	15	15	15
- тәжірибе соңында	9	10	10	10
Өлгендері, бас	2	-	-	-
Сақталуы, %	86,7	100	100	100
Тәуліктік өсімталдығы, г	46,2	47,2	48,7	46,7
±бақылау тобына, %	-	+1,0	+5,7	+0,5
1 кг салмақа кеткен азық көлемі, кг	1,36	1,35	1,33	1,36
±бақылау тобына, %	-	-0,1	-0,3	-

Белсендіргіштің 2-3 есе артық берілген терапевтік дозасы бройлерлер-шөжектер қандарының биохимиялық көрсеткіштеріне де әсерін тигізбейтіні анықталды (кесте 4). Сонымен қатар белсендіргіш барлық тәжірибелік топтардағы шөжектердің қан плазмасындағы ақуыздар көлемін жоғарлататыны (12,1%) белгілі болды (шынайылық көрсеткіші p<0,05).

Кесте 4 - Бройлерлердің қандарының биохимиялық көрсеткіштері, n=5 (M±m)

Көрсеткіштер	I –бақылау т	Тәжірибелік топтар		
		II-тәжірибелік	II-тәжірибелік	II-тәжірибелік
Бастапқы көрсеткіш				
Жалпы ақуыздар, г/л	24,5±1,46	24,3±1,38	24,7±1,83	23,9±1,42
Кальций, ммоль/л	3,26±0,07	3,36±0,07	3,38±0,06	3,38±0,03
Фосфор, ммоль/л	2,81±0,05	2,78±0,05	2,82±0,05	2,59±0,03
Холестерин, Mmol/L	1,18±0,01	1,53±0,03	1,43±0,01	1,42±0,01
Глюкоза, ммоль/л	7,43±0,65	7,19±0,44	7,81±,43	7,52±,29
Препаратты қолданған соң				
Жалпы ақуыздар, г/л	24,3±1,63	29,4±1,38*	29,2±1,24*	29,9±1,62*
Кальций, ммоль/л	3,87±0,04	3,90±0,06	3,98±0,03	3,86±0,04
Фосфор, ммоль/л	2,78±0,02	2,75±0,03	2,81±0,04	2,74±0,04

Холестерин, Mmol/L	1,52±0,01	1,26±0,01	1,22±0,02	1,26±0,02
Глюкоза, ммоль/л	7,41±0,52	8,54±0,71	8,42±0,78	8,72±0,61

Ескерту: * $p < 0,05$

Сонымен қатар белсендіргіш бройлерлер-шөжектерінің қанындағы кальцийдің (12,2%) және глюкоза деңгейлерін (11,8%) жоғарлатты.

Қорыта келгенде, жүргізілген тәжірибеде бройлерлер-шөжектерінің күтімдік жағдайлары мен толыққұнды азықтандырғанда, белсендіргішті қосқанда, олар жылдам ет алуымен, жеген жемін жақсы өтеуімен, етінің сапалы да жұмсақтығымен, үлбіреген әрі жылтыр терісімен, кеуде сүйектерінің жұмсақ шеміршектерімен ерекшеленген бройлерлер алынады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мысик, А. Т. Состояние животноводства в мире, на континентах, в отдельных странах и направления развития [Текст] / А.Т. Мысик // Зоотехния. - 2014.- № 1.- С. 2–6.
2. Лебедько, Е. Я. Птицеводство в фермерских и приусадебных хозяйствах [Текст]: учеб.-метод, пособие / Е. Я. Лебедько, Г. С. Лозовая, Ю. В. Аржанкова.- Санкт-Петербург: Лань, 2020. - 300 с.
3. Кишняякина, Е.А. Птицеводство [Текст]: учеб.-метод, пособие / Е. А. Кишняякина. — Кемерово: Кузбасская ГСХА, 2018. — 110 с.
4. Сарсембаева, Н.Б. Тетрациклинді өсу стимуляторы ретінде пайдалану кезіндегі бройлер балапан қанының гематологиялық және биохимиялық көрсеткіштерінің өзгерістері [Текст]: / Н.Б. Сарсембаева, Г. Омар, А.Е. Слямова // 3i: intellect, idea, innovation - интеллект, идея, инновация.- Костанай. – 2015.- № 1.-С.96-99.

REFERENCES:

1. Mysik, AT The state of animal husbandry in the world, on continents, in individual countries and directions of development [Text] / AT. Mysik // Animal husbandry. - 2014.- No. 1.- P. 2-6.
2. Lebedko, E. Ya. Poultry farming in farms and household plots [Text]: study guide, manual / E. Ya. Lebedko, G.S. Lozovaya, Yu. V. Arzhankova. - St. Petersburg: Lan, 2020. -- 300 p.
3. Kishnyaykina, E.A. Poultry [Text]: study guide, manual / E.A. Kishnyaykina. - Kemerovo: Kuzbass State Agricultural Academy, 2018. 110 p.
4. Sarsembayeva, N. B. changes in hematological and biochemical blood parameters of broiler chickens when using tetracycline as a growth stimulator [Text]: / N. B. Sarsembayeva, G. Omar, A. E. Slyamova // 3i: intellect, idea, innovation-intellect, idea, innovation. - 2015. - No. 1. - pp. 96-99.

Авторлар туралы мәлімет:

Елеугалиева Нурлыгул Жанболатовна – ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент, «Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті» КеАҚ, Жәңгір хан көшесі 51, тел. 87016824623, 090009; e-mail: Nur_el70@mail.ru

Жумагалиева Гулдари Кайршаковна – ветеринария ғылымдарының магистрі, «Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті» КеАҚ, Жәңгір хан көшесі 51, тел. 87774186231, 090009; e-mail: guldari_86@mail.ru.

Елеугалиева Нурлыгул Жанболатовна – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, НАО "Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана", ул. Жангир хана 51, тел. 87016824623, 090009; e-mail: Nur_el70@mail.ru.

Жумагалиева Гулдари Кайршаковна – магистр ветеринарных наук, НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана», ул. Жангир хана 51, тел. 87774186231, 090009; e-mail: guldari_86@mail.ru.

Eleugalieva Nurlygul Zhanbolatovna – candidate of agricultural sciences, associate professor, NAO "West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan", 51 Zhangir Khan str., tel. 87016824623, 090009; e-mail: Nur_el70@mail.ru.

Zhumagalieva Guldari Kairshakovna – master of veterinary sciences, NAO "West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan", 51 Zhangir Khan str., tel. 87774186231, 090009; e-mail: guldari_86@mail.ru.

УДК 639.1.051:578.824.11:551.38(045)

DOI: 10.12345/22266070_2021_1_8

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ПРИРОДНО-КЛИМАТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ЭПИЗОТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС БЕШЕНСТВА

Кабжанова А.М. – обучающийся докторантуры, Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, г.Нур-Султан.

Абдрахманов С.К. – доктор ветеринарных наук, профессор, декан факультета Ветеринарии и технологии животноводства Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина, г.Нур-Султан

Есембекова Г.Н. – PhD, старший преподаватель Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина, г.Нур-Султан

В статье приведена современная эпизоотическая обстановка по бешенству в республике в период с 2008 по 2019 гг. Рассмотрена динамика развития эпизоотической ситуации по бешенству на фоне современных изменений климата. Проведен корреляционно-регрессионный анализ между количеством неблагополучных по бешенству пунктов в отдельные годы и среднегодовыми показателями температуры. Выявлена как и положительная, так и отрицательная корреляционная зависимость между рассматриваемыми показателями. В процессе изучения данной зависимости установлено влияние не только положительных, но и отрицательных температурных отметок на проявление и распространение рабической инфекции. Выделяется и описывается роль влияния аномальных погодных условий, а именно высокой и низкой среднегодовой температуры, в отдельные годы на ведущие показатели эпизоотического процесса бешенства. Проанализированы некоторые территориальные и сезонные особенности проявления заболевания в ходе изменения климата. Установлено, что при увеличении среднегодовой температуры на 1-2 °C происходит соответствующий рост случаев бешенства, тогда как в годы с неблагоприятными климатическими условиями, выраженными низкой и аномально низкой температурой регистрация бешенства идет на спад. Сделана попытка дать логическое разъяснение выявленной зависимости.

Ключевые слова: бешенство, эпизоотический процесс, климатические условия, температура, осадки.

STUDY OF THE INFLUENCE OF NATURAL AND CLIMATIC FACTORS ON THE EPISOOTIC PROCESS OF RABIES

Kabzhanova A.M. - doctoral candidate, S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan.

Abdrakhmanov S.K. - Doctor of Sciences in Veterinary, Professor, Dean of the faculty Veterinary and Technology of the Livestock S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan.

The article presents the current epizootic situation for rabies in the republic in the period from 2008 to 2019. The dynamics of the development of rabies epizootic situation against the background of modern climate changes is considered. Correlation-regression analysis was carried out between hotbeds of rabies in certain years and average annual temperature indicators. Revealed both positive and negative correlation dependence between the considered indicators. In the process of studying this dependence, the influence of not only positive, but also negative temperature marks on the manifestation and spread of rabies infection was established. The role of abnormal weather conditions, high and low average annual temperatures in years on the leading indicators of the epizootic process of rabies is highlighted and described. Some territorial and seasonal features of the manifestation of the disease in the course of climate change have been analyzed. It was found that with an increase in the average annual temperature by 1-2 °C, a corresponding increase in rabies cases occurs, while in years with unfavorable climatic conditions, expressed by low and abnormally low temperatures, rabies registration declines. An attempt is made to provide a logical explanation of the revealed dependence.

Key words: rabies, epizootic process, climatic conditions, temperature, precipitation.

ҚҰТЫРУДЫҢ ЭПИЗОТИКАЛЫҚ ПРОЦЕССИНЕ ТАБИҒАТТЫҚ-КЛИМАТИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӨСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Кабжанова А.М. – докторантура білім алушысы, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Абдрахманов С.К. - ветеринария ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ агротехникалық университетінің, Ветеринария және малшаруашылығы технологиясы факультетінің деканы, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада республикадағы 2008-2019 жылдар аралығындағы заманауи құтыру эпизоотиялық жағдайы көрсетілген. Қазіргі климаттық өзгерістер аясында құтыру эпизоотиялық жағдайының даму динамикасы қарастырылған. Белгілі бір жылдардағы құтырудың қолайсыз нүктелерінің саны мен орташа жылдық температура арасында корреляциялық-регрессиялық талдау жүргізілді. Қарастырылған көрсеткіштер арасындағы оң және теріс корреляциялық тәуелділік анықталды. Осы тәуелділікті зерттеу барысында құтыру ауруының көрінуіне және таралуына температураның тек оң емес, сонымен қатар теріс белгілерінің де әсері анықталды. Белгілі бір жылдардағы құтыру эпизоотиялық процесінің жетекші көрсеткіштеріне ауа райының аномальды жағдайларының, атап айтқанда, жоғары және төменгі орташа температураның әсерінің рөлі атап көрсетіліп, сипатталған. Климаттың өзгеруі кезінде аурудың көрінуінің кейбір аумақтық және маусымдық ерекшеліктері талданды. Жылдық орташа температураның 1-2 °C жоғарылауымен құтыру жағдайларының сәйкесінше өсуі орын алатындығы анықталды, ал қолайсыз климаттық жағдайлармен, төмен және әдеттен тыс төмен температуралармен көрсетілген жылдары құтырудың тіркелуі төмендейді. Анықталған тәуелділіктің қисынды түсіндірмесін беруге тырысады.

Түйінді сөздер: құтыру, эпизоотикалық процесс, климаттық жағдайлар, температура, жауын-шашын.

Введение. На протяжении последних лет продолжают регистрироваться вспышки бешенства среди животных и людей в Казахстане. Стоит отметить, что в сравнении с предыдущими годами наблюдается явное снижение случаев заболеваний [1], которое скорее связано с модернизацией системы противозооотических мероприятий, принятием и реализацией соответствующих стратегических планов и рекомендаций, которые были предложены в ранее проведенных исследовательских работах наших соотечественников [2]. Однако, это не привело к полному искоренению проблемы бешенства и в отдельные годы заболевание проявляется неожиданно и массово.

Неоднородность проявления бешенства в отдельные годы обусловлена различными факторами [3], важную роль среди которых играют природно-климатические – от которых зависит численность, состав и видовое разнообразие животного мира, состояние природных экосистем, фауны, развитие аграрного сектора и другое [4]. Многие ученые, как и отечественные [5], так и зарубежные [6], в своих работах отмечают, что всплеску эпизоотии бешенства в отдельные годы способствовали благоприятные природно-климатические условия, тогда как другая часть исследователей [7] придерживаются мнения, что в годы с холодными зимами с отрицательной температурой и обилием осадков активизируются миграции диких животных в поисках корма, что приводит к последующему распространению бешенства.

В соответствии с вышеизложенной проблематикой целью данной научно-исследовательской работы явилось изучение влияния природно-климатических факторов на проявление бешенства.

Материалы и методы научно-исследовательской работы.

В качестве материалов для исследований использованы отчетные данные Комитета ветеринарного контроля и надзора МСХ РК об эпизоотической ситуации в республике, сведения Комитета по статистике МНЭ РК, «Ежегодных бюллетеней мониторинга изменения климата Казахстана» Республиканского гидрометеорологического фонда РГП «Казгидромет» (данные о максимальных и минимальных температурах воздуха и о количестве выпадаемых осадков с 2013 по 2019 гг.

Эпизоотологический мониторинг бешенства животных проводился с применением комплексных методов эпизоотологического исследования, таких как сравнительно-исторический, сравнительно-географический методы.

Целью научно-исследовательской работы является изучение влияния природно-климатических факторов на интенсивность проявления бешенства, соответственно, одна из основных задач работы была определена как, изучение пространственно-временного проявления бешенства и природно-климатических условий с применением методов корреляционно-регрессионного анализа

Основные результаты исследований.

Несмотря на проводимые профилактические мероприятия в настоящее время наблюдается рост случаев бешенства, так на октябрь 2020 года по республике зарегистрировано 111 очагов бешенства. Наблюдавшиеся ранее 3х летние скачки сменились ежегодными динамическими изменениями и проявление бешенства становится все более непредсказуемым и неожиданным. Соответственно, затрудняется дальнейшее прогнозирование (рис 1).

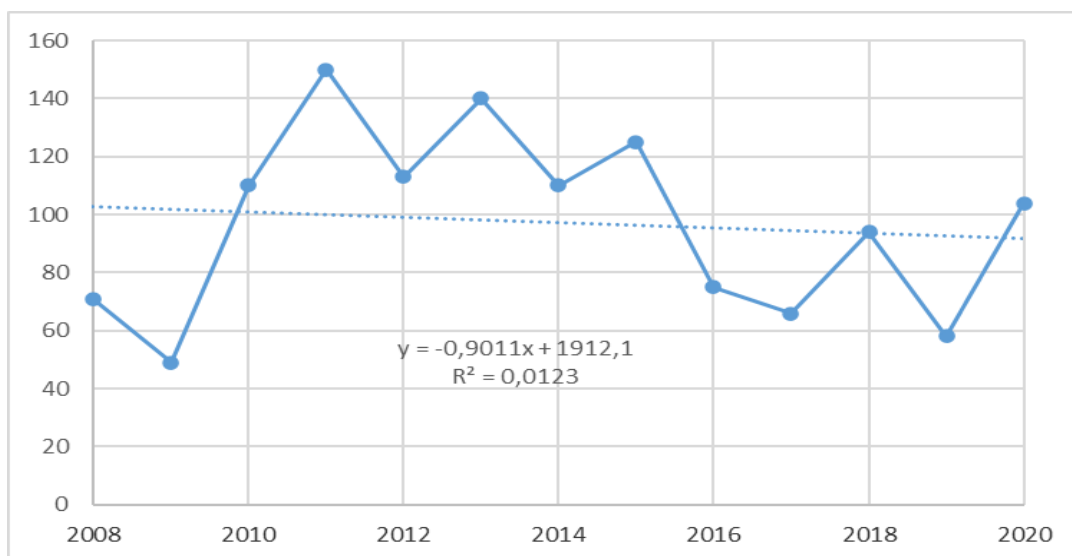

Рисунок 1. Многолетний временной ряд бешенства с 2008 по 2020 гг.

Анализ многолетнего проявления бешенства в совокупности с изменениями климатических показателей, таких как среднегодовая температура и среднегодовое количество осадков, показал наличие зависимости случаев бешенства от данных факторов (рис. 2).

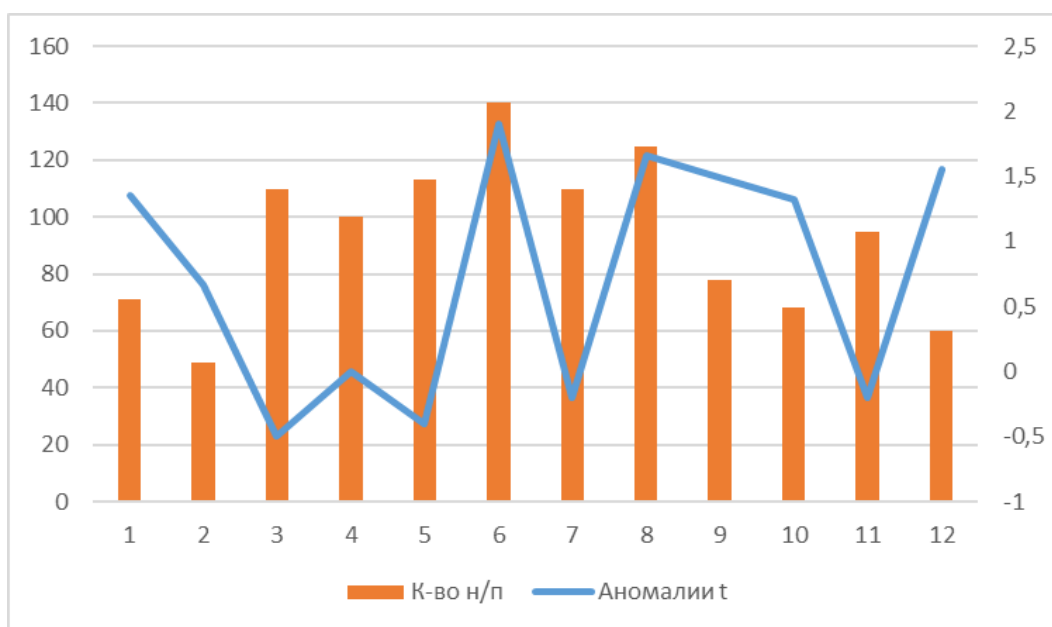

Рисунок 2. Случаи бешенства и аномалии температуры за 2008-2019 гг.

Согласно графику, пики регистрации бешенства в 2013 и 2015 годы в 140 и 141 случай совпадают с положительными аномалиями среднегодовой температуры в эти годы с аномалией температуры на 1,9 и 1,6 °С соответственно. Другими словами, в эти годы наблюдались значимые увеличения среднегодовой температуры во все или в отдельные сезоны. Однако отрицательные аномалии в 2010, 2012, 2014 и 2018 года также способствовали увеличению количества неблагополучных пунктов по бешенству по сравнению с предыдущими годами. Дальнейшее более детальное изучение территориальных, сезонных, видовых особенностей проявления бешенства подтвердило предположение о росте заболевания в годы с положительными климатическими характеристиками. Корреляционный анализ случаев бешенства и положительных аномалий температуры выявил сильную прямую зависимость, где коэффициент корреляции равен 0,86 (табл.1).

Таблица 1. Удельный вес бешенства в годы с положительной аномалией температуры

Годы	"+" аномалии t, °С	К-во н/п
2008	1,35	71
2009	0,7	49
2013	1,9	140
2015	1,66	141
2016	1,49	78
2017	0,9	68
2019	1,55	69

Построенный график и добавление линии тренда (рис.3, 4) показало наличие линейной зависимости, где коэффициент детерминации, он же множественный коэффициент корреляции $R^2=0,78$, показывает долю вариации результативного признака, объясненную вариацией факторного признака. Чаще всего, давая интерпретацию коэффициента детерминации его выражают в процентах:

$R^2=0.7883$, т.е. в 78.83 % случаев изменения x приводят к изменению y. Другими словами - точность подбора уравнения регрессии - высокая. Остальные 21.17% изменения Y объясняются факторами, не учтенными в модели (а также ошибками спецификации).

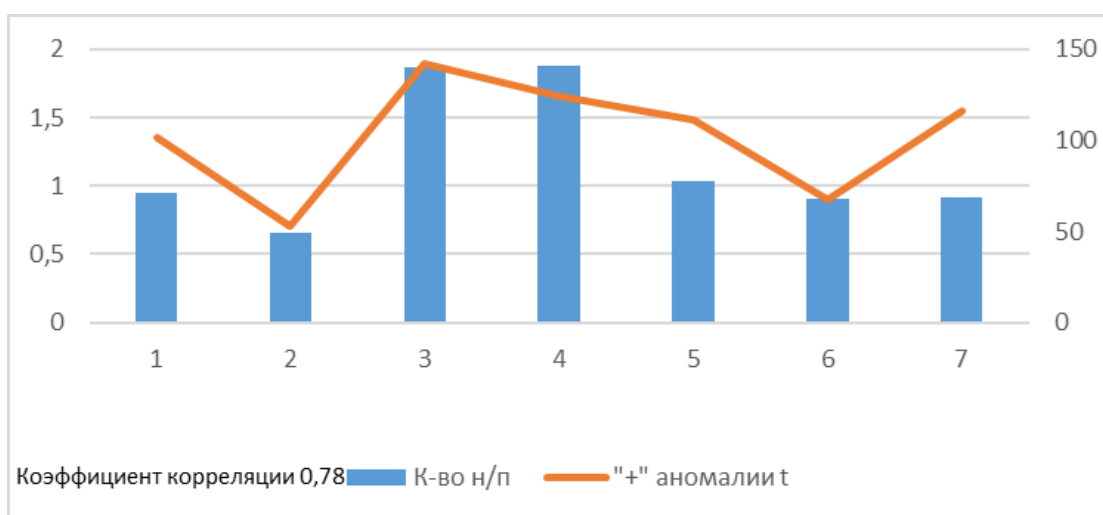

Рисунок 3. Графическое изображение зависимости бешенства от положительных аномалий t

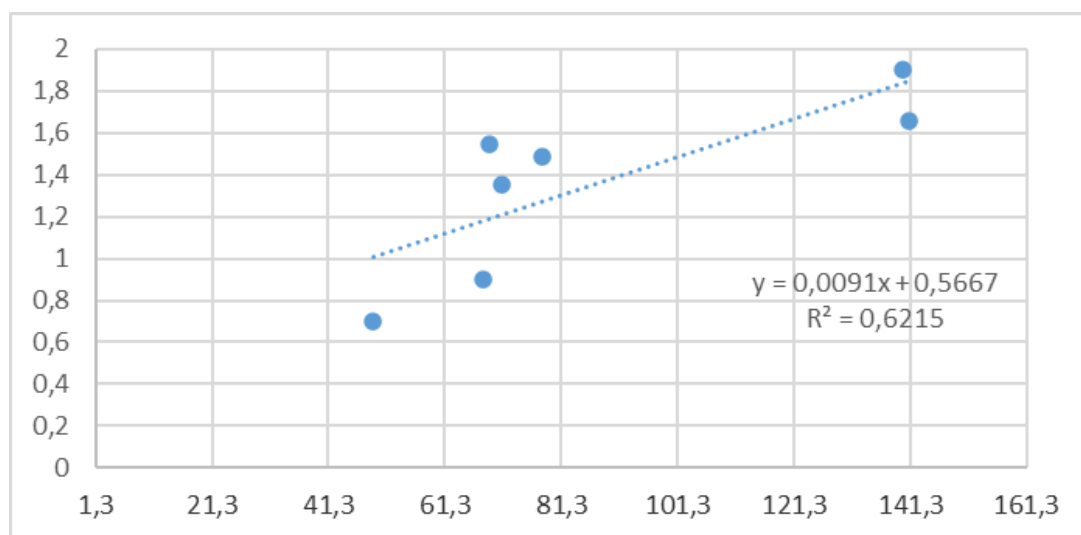

Рисунок 4. Линия тренда и уравнение линейной регрессии

Для анализа зависимости данных показателей применялся метод корреляционно-регрессионного анализа с использованием надстройки «Анализа данных» в MS Excel, который подтвердил наличие и достоверность взаимосвязи (рис.5).

Регрессионная статистика					
Множественный R	0,788381				
R-квадрат	0,621545				
Нормированный R-квадрат	0,545854				
Стандартная ошибка	24,88886				
Наблюдения	7				

Дисперсионный анализ					
	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	1	5086,724	5086,724	8,211608	0,035176
Остаток	5	3097,276	619,4553		
Итого	6	8184			

Рисунок 5. Регрессионная статистика уравнения линейной парной регрессии

Такой же анализ был проведен с данными за годы с аномальной отрицательной температурой, где мы предположили, что в годы с холодными и аномально холодными сезонами случаи бешенства также увеличиваются (табл.2).

Таблица 2. Удельный вес бешенства в годы с отрицательной аномалией температуры

Годы	"-" аномалии t, °C	к-во н/п
2010	-0,5	110
2011	0	124
2012	-0,3	113
2014	-0,2	110
2018	-0,2	95

Построение графика, расчет коэффициента корреляции и добавление линии тренда (рисунок 6, 7) показало, что здесь отсутствует какая-либо зависимость $r=(0,34)$, то есть увеличение регистрации бешенства не зависит от понижения температурных отметок. Коэффициент детерминации $R^2=0.1$, т.е. в 0.1 % случаев изменения x приводят к изменению y. Следовательно, результаты анализа зависимости, рассчитанной по уравнению парной регрессии, отклоняют предположение об увеличении регистрации бешенства с понижением температуры.

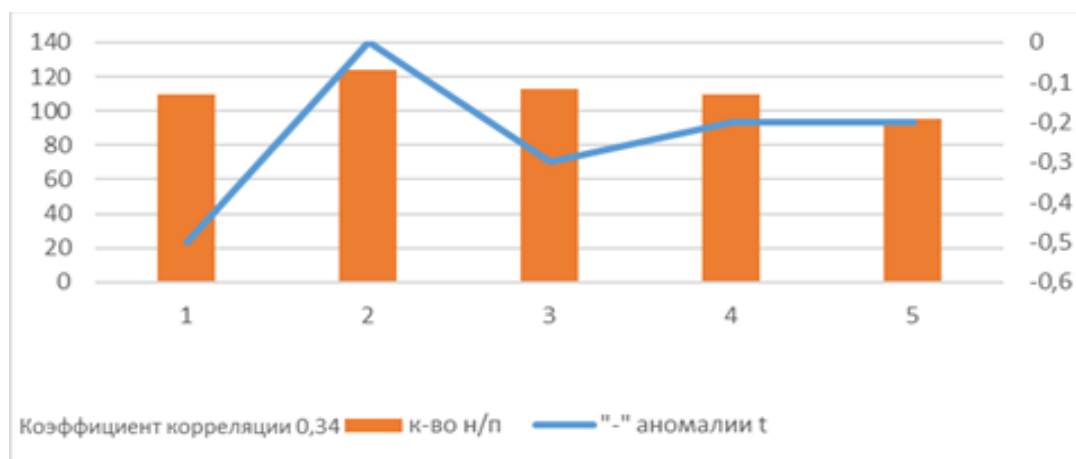

Рисунок 6. Графическое изображение зависимости бешенства от отрицательных аномалий t

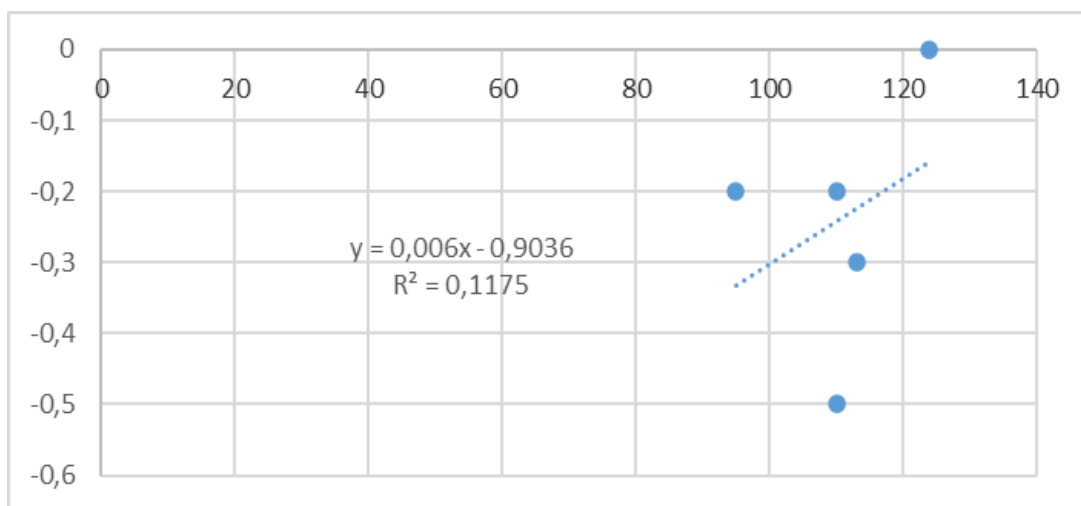

Рисунок 7. Добавление линии тренда и уравнение линейной регрессии

Ввиду недостаточности аргументов, позволяющих судить о действительном влиянии природно-климатических условий на бешенство, на следующем этапе мы изучили территориальное проявление бешенства в соответствии с климатическими характеристиками, а именно среднегодовой температурой, изучаемых регионов с 2013 по 2019 гг.

Для этого мы собрали многолетние данные по бешенству, высчитали примерное количество по месяцам, сезонам, годам и разделив по областям Казахстана. Из-за обширности данных и одинаковых климатических характеристик областей, расположенных на севере, юге, западе и востоке страны, мы объединили области, расположенные в одном регионе РК: южный (ЮКО, Жамбылская, Алматинская, Кызылординская области), северный (СКО, Павлодарская, Костанайская, Ақмолинская области), западный (ЗКО, Ақтөбінская, Атырауская, Мангистауская области), восточный (ВКО) и центральный (Карагандинская) области. Данные собирались и обрабатывались в MS Excel. Для объективности оценки показателей бешенства был рассчитан удельный вес бешенства за каждый рассматриваемый период.

Расчет случаев бешенства в так называемые теплые года, с положительной аномалией температуры, показал увеличение случаев бешенства в южном регионе, частично в восточном, северном, западном регионах. Тогда как, в холодные годы, 2014 и 2018 года, наблюдается снижение случаев бешенства практически во всех регионах, кроме западного, здесь мы видим подъем эпизоотии (таблица 3, 4).

Таблица 3. Удельный вес бешенства в теплые года по регионам, %

Регионы	2013	2015	2016	2017	2019
Южный	28	27,8	52,6	52,9	6,4
Восточный	15,1	32,1	6,6	16,1	9,6
Северный	24,4	22,8	13,1	8,8	4,2
Западный	31,6	14,3	27,6	20,5	7,8
Центральный	0,7	2,8	0	1,4	1,8

Таблица 4. Удельный вес бешенства в холодные года по регионам, %

Регионы	2014	2018
Южный	25,9	19,6
Восточный	15,7	11,9
Северный	13,8	14,1
Западный	43,5	51,1
Центральный	0,9	3,2

Далее рассчитали удельный вес бешенства по регионам за каждый год отдельно и высчитали коэффициент корреляции, что в основном подтверждает предположение о влиянии положительных аномалий температуры на рост случаев бешенства (таблицы 5-11).

Таблица 5. Корреляционный анализ бешенства и аномалий температуры по регионам за 2013 год

2013 год ($r=(-0,02)$)		
Регионы	Удельный вес бешенства, %	Аномалия температуры, °С
Южный	28	1,8
Восточный	15,1	1,7
Северный	24,4	1,2
Западный	31,6	1,8
Центральный	0,7	1,7

Таблица 6. Корреляционный анализ бешенства и аномалий температуры по регионам за 2014 год

2014 год ($r=0,69$)		
Регионы	Удельный вес бешенства, %	Аномалия температуры, °С
Южный	25,9	-0,3
Восточный	15,7	0,1
Северный	13,8	0
Западный	43,5	0,4
Центральный	0,9	-0,3

Таблица 7. Корреляционный анализ бешенства и аномалий температуры по регионам за 2015 год

2015 год ($r=0,7$)		
Регионы	Удельный вес бешенства, %	Аномалия температуры, °С
Южный	27,8	2
Восточный	32,1	2,4
Северный	22,8	1
Западный	14,3	1,8
Центральный	2,8	1

Таблица 8. Корреляционный анализ бешенства и аномалий температуры по регионам за 2016 год

2016 год ($r=0,9$)		
Регионы	Удельный вес бешенства, %	Аномалия температуры, °С
Южный	52,6	1,9
Восточный	6,6	1,11
Северный	13,1	1
Западный	27,6	1,7
Центральный	0	1

Таблица 9. Корреляционный анализ бешенства и аномалий температуры по регионам за 2017 год

2017 год ($r=(-0,4)$)		
Регионы	Удельный вес бешенства, %	Аномалия температуры, °С
Южный	52,9	1
Восточный	16,1	0,9
Северный	8,8	0,9
Западный	20,5	0,8
Центральный	1,4	0,7

Таблица 10. Корреляционный анализ бешенства и аномалий температуры по регионам за 2018 год

2018 год (r=0,3)		
Регионы	Удельный вес бешенства, %	Аномалия температуры, °С
Южный	19,6	0,4
Восточный	11,9	1,5
Северный	14,1	-0,5
Западный	51,1	0,7
Центральный	3,2	-0,6

Таблица 11. Корреляционный анализ бешенства и аномалий температуры по регионам за 2019 год

2019 год (r=0,8)		
Регионы	Удельный вес бешенства, %	Аномалия температуры, °С
Южный	46,4	1,9
Восточный	19,6	1,53
Северный	14,2	1,12
Западный	17,8	1,7
Центральный	1,8	1,17

Наши исследования показали, что практически во все годы наблюдается значительная положительная корреляция (от 0,69 до 0,8) рассматриваемых показателей, за исключением 2013 и 2017 годов, то есть рост случаев бешенства вполне возможно обусловлен выраженными положительными аномалиями температуры.

Далее мы рассмотрели показатели бешенства и аномалии температуры по сезонному распределению (таблица 12).

Таблица 12. Случаи бешенства и сезонные аномалии температуры за период с 2013 по 2019 гг.

Сезоны	К-во н/п	Аномалии t, °С	УВБ за год, %	Коэффициент корреляции, r
зим 2013	45	-1	32,14286	-0,139928842
вес 2013	51	3	36,42857	
лет 2013	24	0,4	17,14286	
осен 2013	19	3	13,57143	
зим 2014	46	-2	42,59259	-0,699010655
вес 2014	29	1,7	26,85185	
лет 2014	15	0,5	13,88889	
осен 2014	18	0,6	16,66667	
зим 2015	26	2,5	18,57143	0,635725772
вес 2015	62	2,5	44,28571	
лет 2015	34	2	24,28571	
осен 2015	18	0,6	12,85714	
зим 2016	18	4,6	23,68421	0,521281767
вес 2016	24	3,1	31,57895	
лет 2016	25	0,8	32,89474	
осен 2016	9	-1,5	11,84211	
зим 2017	17	0,86	25	0,5443967
вес 2017	15	0,46	22,05882	
лет 2017	22	1	32,35294	
осен 2017	14	0,9	20,58824	
зим 2018	22	-0,2	23,91304	-0,56649945
вес 2018	47	-0,2	51,08696	
лет 2018	15	0,6	16,30435	
осен 2018	8	0,1	8,695652	
зим 2019	13	1	23,21429	0,841027834
вес 2019	18	2	32,14286	
лет 2019	17	0,9	30,35714	
осен 2019	8	0,2	14,28571	

Здесь мы также видим значительную положительную корреляцию данных по бешенству с сезонными аномалиями температуры. Однако, отмечается отрицательная корреляция в 2014 и 2018 годах, при этом следует отметить, что отрицательная корреляция 2014 года обусловлена увеличением случаев бешенства именно в зимний сезон, в 46 случаев, когда наблюдалась значимая отрицательная аномалия температуры в -2°C , а при дальнейшем увеличении или стабилизации среднегодовой температуры случаи уменьшались.

Следующий шаг – сопоставление видового проявления бешенства в годы с положительной и отрицательной аномалиями (таблица 13).

Таблица 13. Видовое проявление бешенства с 2013 по 2020 гг.

Виды животных	Годы						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
с/х	68,6	64	64,5	68,6	70	69,7	67,3
дом	30	31,2	32	29,1	27,1	26,7	30,4
дик	0	4,6	3,1	2,1	2,8	3,7	2,1

В целом, во все годы сохраняется преобладание случаев бешенства у с/х и домашних животных, что не противоречит данным исследований других отечественных ученых (1,2,3,4), однако, следует отметить увеличение регистрации случаев бешенства среди диких животных в годы с отрицательными температурами, 2014 и 2018, что возможно обуславливает рост случаев бешенства в холодные годы, с отрицательными аномалиями температуры отдельных сезонов или всего года, за счет увеличения миграций диких животных в поисках корма и следовательно увеличения контактов в другими животными, в том числе и дикими.

Для рассмотрения сезонного проявления бешенства для отдельных видов (с/х, домашние и дикие плотоядные) животных был рассчитан показатель сезонности с применением математических формул по Дудникову (таблица 14).

Таблица 14. Показатель сезонности по видам животных

Месяц	СХЖ	ДОМ	ДИК
январь	72,91139	54,96183	133,3333
февраль	194,4304	192,3664	44,44444
март	151,8987	73,28244	44,44444
апрель	157,9747	192,3664	177,7778
май	157,9747	114,5038	88,88889
июнь	145,8228	128,2443	88,88889
июль	60,75949	105,3435	44,44444
август	51,64557	54,96183	44,44444
сентябрь	39,49367	68,70229	88,88889
октябрь	54,68354	73,28244	133,3333
ноябрь	39,49367	64,12214	133,3333
декабрь	78,98734	77,8626	177,7778

Здесь, следует отметить, различное проявление бешенства у диких животных в сравнении с проявлением бешенства у домашних плотоядных и с/х животных. Последние две категории имеют сходные увеличения и спады эпизоотии. Подъем приходится на конец зимы, весь весенний и часть летнего периодов. Затем происходит спад, длящийся осенний и часть зимнего периода.

Обсуждение полученных данных.

Корреляционный анализ случаев бешенства и аномалий температуры по регионам с 2013 по 2019 гг., показал, что в годы с положительными аномалиями температуры прослеживается соответствующая тенденция увеличения случаев бешенства, так как данных хорошо коррелируют. Так, в 2015 году установлены одни самых высоких положительных аномалий по всей территории страны, некоторые сезоны вошли в 10-ку самых теплых сезонов. Бешенство в этот год также увеличилось в восточном, северном и центральном регионах до 32,1 %, 22,8 и 2,8 % соответственно. Однако, в 2013 году, несмотря на отсутствие корреляционной зависимости, во всех регионах наблюдалась положительная аномалия и показатели бешенства были высокими во всех регионах, наибольшее увеличение наблюдалось в западном и северном регионах – 31,6 и 24,4 % соответственно. В 2017 году отрицательная корреляция не столь значима, так в регионах наблюдались незначительные положительные отклонения температуры от нормы, кроме территории южного региона, где была установлена одна из максимальных температур, за этот год, в 1°C и

количество случаев бешенства в 52,9 %. Такая же ситуация была и в 2016 году, удельный вес бешенства по южному региону составил 52,6 % с аномалией температуры в 1,9 °С. В условно холодные годы, 2014 и 2018, аномально отрицательная температура проявлялась в отдельные сезоны и в основном способствовала снижению регистрации случаев бешенства по всей территории республики. Обратная корреляция в эти годы объясняется увеличением случаев бешенства в западном регионе до 43,5 % в 2014 и 51,1 % в 2018 годах, т.к. только здесь наблюдались положительные температурные отметки в 0,4 и 0,7 соответственно, что подтверждается данными из ежегодных бюллетеней РГП «Казгидромет», что территория западного Казахстана подвержена наибольшему воздействию глобального потепления, за счет волн тепла с Каспийского моря.

Анализ сезонных особенностей распространения заболевания наряду с соответствующими показателями температуры определило значимость изменений температуры атмосферного воздуха в зимние и весенние сезоны, где не только увеличение температуры ведет к увеличению случаев бешенства, также и резкое похолодание в зимние и весенние сезоны, как в 2013, 2014, 2018 годах.

Изучение случаев бешенства по видам в условно «теплые» и «холодные» годы выявило значимость отрицательных аномалий t в распространении бешенства среди диких животных в зимние и весенние сезоны в 2014 и 2018 годах, что подтверждается высокими коэффициентами показателя сезонности в эти месяцы. Увеличение регистрации бешенства среди домашних и сельскохозяйственных животных в весенние и летние месяцы обусловлены тем, что весенние и летние положительные аномалии температуры способствуют наступлению ранней теплой весны, где быстрое таяние снега и оттаивание локальных рек и озер, влечет за собой активизацию миграций и контактов животных, ранним и длительным выпасам с/х животных и активизацией миграций домашних плотоядных.

У диких животных подъем в случаях бешенства начинается в осенний период и длится почти весь зимний период. Летом отмечается спад в показателях бешенства. Данное проявление вполне объяснимо биологией диких животных: осенью повзрослевшие половозрелые особи отделяются от стаи и мигрируют в поисках подходящего ареала, число контактов увеличивается, соответственно увеличивается распространение бешенства. В зимний период они мигрируют в поисках пищи, также в январе-феврале у них начинается брачный сезон, что также способствует частым контактам. В последующий весенний период происходит спад, ввиду беременности, обустройства родильных мест, прилетом птиц, всходу травы и урожая, что обуславливает достаточность кормовой базы на весь весенний и последующий летний сезоны.

Корреляционный анализ между данными видами животных показал отсутствие связей между проявлениями бешенства домашних плотоядных и с/х животных, слабую связь между дикими и домашними плотоядными и значительную связь между дикими и сельскохозяйственными животными.

Таблица 15. Корреляционный анализ видового проявления бешенства

Годы	Дик	Дом	С/х
2013	8,6	24,8	17,7
2014	26	13,7	16,7
2015	21,7	18,3	22,2
2016	13	19	8,1
2017	8,6	6,8	12,1
2018	13	9,1	14,6
2019	8,6	8	8,3
Коэффициент корреляции, r	0,14	0,4	0,5

Следовательно, можно предположить, что при наличии таких условий, где увеличиваются контакты диких и с/х животных, например в весенний и летние периоды, когда с/х животные на пастбище, увеличивается проявление бешенства у с/х животных. Тогда как, в осенние и зимние периоды, когда с/х животные находятся в стойловом содержании, регистрация у данных видов уменьшается и увеличивается регистрация бешенства у диких животных.

Заключение

Эпизоотологический мониторинг бешенства последних десятилетий показал неоднородное проявление бешенства с связи с изменяющимися условиями окружающей среды, а именно ежегодным увеличением среднегодовой температуры на 0,4 градуса. В настоящее время зафиксирован очередной подъем случаев бешенства на октябрь 2020 года в 111 случаев.

Сопоставление случаев бешенства с положительными и отрицательными аномалиями за рассматриваемый период имеют высокую прямую и обратную связь.

Проведение корреляционно-регрессионного анализа показало, что между рассматриваемыми показателями есть линейная связь, при увеличении независимого показателя, положительной аномалии температуры, X на 1 единицу измерения приводит к увеличению зависимого показателя Y в

среднем на 26.796 единиц измерения. При отрицательных аномалиях, увеличение X на 1 единицу измерения приводит к уменьшению Y в среднем на 8.986 единиц измерения.

Расчет случаев бешенства по регионам в годы с положительными и отрицательными аномалиями показал увеличение бешенства в южных, частично восточных, западных и северных регионах в годы с положительными показателями, а в годы с отрицательными показателями происходит повсеместное уменьшение случаев бешенства, кроме территории западных регионов, где установлены высокие показатели бешенства, за счет наибольшей положительной аномалией температуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Абдрахманов С.К., Бейсембаев К.К., Кабжанова А.М. Влияние природно-климатических условий на эпизоотический процесс бешенства** [Текст] / С.К. Абдрахманов, К.К. Бейсембаев, А.М. Кабжанова // Сборник научных трудов КНЦЗВ. - 2019. - Т. 8. - № 2. - с.99-104.
2. **Султанов А.А., Росляков А.А., Кутумбетов Л.Б. Рекомендации по борьбе с бешенством в Республике Казахстан** [Текст] / А.А. Султанов, А.А. Росляков, Л.Б. Кутумбетов // КазНИВИ. - Алматы. - 2015. - с.1-9.
3. **Абдрахманов С.К., Есенбаев К.К., Дюсембаев С.Т. Эпидемиологическая ситуация бешенства в Республике Казахстан** [Текст] / С.К. Абдрахманов, К.К. Есенбаев, С.Т. Дюсембаев // Молодой ученый. — 2017. — №6.1. — с.1-4.
4. **Абдрахманов С.К., Тюлегенов С.Б., Бейсембаев К.К., Есенева С.С., Есенбекова Г.Н., Кабжанова А.М. Анализ динамики развития эпизоотической ситуации по бешенству в природно-климатических условиях Западно-Казахстанской области** [Текст] / С.К. Абдрахманов, С.Б. Тюлегенов, К.К. Бейсембаев, С.С. Есенева, Г.Н. Есенбекова, А.М. Кабжанова // Интеграция науки и практики в обеспечении ветеринарного благополучия: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы. - 2015. – с.11-18.
- 5 **Скачкова М.А., Абсатиров Г.Г. Эпизоотологические особенности и эпидемическая проекция бешенства в Западно-Казахстанской области** [Текст] / М.А. Скачкова, Г.Г. Абсатиров // Новости науки Казахстана. - 2015. - № 4(126). – с.208-219.
- 6 **Макаров В.В., Гулюкин А.М., Гулюкин М.И. Бешенство: естественная история на рубеже столетий** [Текст] / В.В. Макаров, А.М. Гулюкин, М.И. Гулюкин. – М.: Зооветкнига, - 2015. – с.165-190.
- 7 **Мурзакаева Г.К., Пионтковский В.И. Профилактика и меры борьбы с бешенством животных в Казахстане и в Костанайской области** [Текст] / Г.К. Мурзакаева, В.И. Пионтковский // Многопрофильный научный журнал «3 i: Intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация». – КГУ им. А. Байтурсынова. - Костанай. - 2015. - № 1. – с. 74-82.

REFERENCES:

- 1 **Abdrakhmanov S.K., Beysembayev K.K., Kabzhanova A.M. Vliyaniye prirodno-klimaticheskikh usloviy na epizooticheskiy protsess beshenstva** [Text] / S.K. Abdrakhmanov, K.K. Beysembayev, A.M. Kabzhanova // Sbornik nauchnykh trudov KNTSZV. - 2019. - T. 8. - № 2. - s.99-104.
- 2 **Sultanov A.A., Roslyakov A.A., Kutumbetov L.B. Rekomendacii po borbe s beshenstvom v Respublike Kazakhstan** [Text] / A.A. Sultanov, A.A. Roslyakov, L.B. Kutumbetov // KazNIVI. - Almaty, - 2015. – s.1-9.
- 3 **Abdrakhmanov S.K., Yesenbayev K.K., Dyusembayev S.T. Epidemiologicheskaya situatsiya beshenstva v Respublike Kazakhstan** [Text] / S.K. Abdrakhmanov, K.K. Yesenbayev, S.T. Dyusembayev // Molodoy uchenyj. — 2017. — №6.1. — s.1-4.
- 4 **Abdrakhmanov S.K., Tyulegenov S.B., Beysembayev K.K., Yeseneyeva S.S., Yesenbekova G.N., Kabzhanova A.M. Analiz dinamiki razvitiya epizooticheskoy situatsii po beshenstvu v prirodno-klimaticheskikh usloviyakh Zapadno-Kazakhstanskoy oblasti** [Text] / S.K. Abdrakhmanov, S.B. Tyulegenov, K.K. Beysembayev, S.S. Yeseneyeva, G.N. Yesenbekova, A.M. Kabzhanova // Integratsiya nauki i praktiki v obespechenii veterinarnogo blagopoluchiya: mater. mezhdunar. nauch.-prakt. konf. – Almaty, - 2015. – s.1-18.
- 5 **Skachkova M.A., Absatirov G.G. Epizootologicheskiye osobennosti i epidemicheskaya proyektsiya beshenstva v Zapadno-Kazakhstanskoy oblasti** [Text] / M.A. Skachkova, G.G. Absatirov // Novosti nauki Kazakhstana. - 2015. - № 4(126). – s.208-219.
- 6 **Makarov V.V., Gulyukin A.M., Gulyukin M.I. Beshenstvo: yestestvennaya istoriya na rubezhe stoletiy** [Text] / V.V. Makarov, A.M. Gulyukin, M.I. Gulyukin. – M.: Zoovetkniga, - 2015. – s.165-190.
- 7 **Murzakayeva G.K., Piontkovskiy V.I. Profilaktika i mery bor'by s beshenstvom zhiivotnykh v Kazakhstane i v Kostanayskoy oblasti** [Text] / G.K. Murzakayeva, V.I. Piontkovskiy // Mnogoprofil'nyj nauchnyj zhurnal «3 i: Intellect, idea, innovation - intellekt, ideja, innovacija. - Kostanaj: KGU im.A.Bajtursynova». - 2015. - № 1. – s.74-82.

Сведения об авторах:

Кабжанова Анар Магжановна – обучающийся докторантуры Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина, 010000, г.Нур-Султан, пр.Женис, 62, +77479423455, an_kab@bk.ru.

Абдрахманов Сарсенбай Кадырович – доктор ветеринарных наук, профессор, декан факультета Ветеринарии и технологии животноводства Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина, 010000, г.Нур-Султан, пр.Женис, 62, +77013881467, s_abdrakhmanov@mail.ru.

Есембекова Гулжан Нурлыбековна – PhD, старший преподаватель Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина, кафедра ветеринарной санитарии, 010000, г.Нур-Султан, пр.Женис, 62, +77073666486, gulzhan_nk@mail.ru.

Kabzhanova Anar Magzhanovna - Doctoral student of the Kazakh Agrotechnical University named after S. S. Seifullina, 010000, Nur-Sultan, 62 Zhenis Ave., +77479423455, an_kab@bk.ru.

Abdrakhmanov Sarsenbai Kadyrovich - Doctor of Veterinary Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Veterinary Medicine and Livestock Technology of the Kazakh Agrotechnical University. S. Seifullina, 010000, Nur-Sultan, 62 Zhenis ave., +77013881467, s_abdrakhmanov@mail.ru.

Yessembekova Gulzhan Nurlybekovna - PhD, Senior Lecturer at the Kazakh Agro Technical University named after S. Seifullina, 010000, Nur-Sultan, Zhenis Ave., 62, +77073666486, gulzhan_nk@mail.ru.

Кабжанова Анар Магжановна - С.Сейфуллина атындағы Қазақ агротехникалық университетінің докторантура білім алушысы, 010000, Нұр-Сұлтан, Жеңіс даңғылы, 62, +77479423455, an_kab@bk.ru.

Абдрахманов Сарсенбай Кадырович - ветеринария ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ агротехникалық университетінің ветеринария және мал шаруашылығы технологиясы факультетінің деканы. С.Сейфуллина, 010000, Нұр-Сұлтан, Жеңіс даңғылы, 62, +77013881467, s_abdrakhmanov@mail.ru.

Есембекова Гулжан Нурлыбековна - PhD докторы, С.Сейфуллина атындағы Қазақ агротехникалық университетінің аға оқытушысы, 010000, Нұр-Сұлтан, Жеңіс даңғылы, 62, +77073666486, gulzhan_nk@mail.ru.

УДК 631

DOI: 10.12345/22266070_2021_1_19

ОТДЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ КЛЕТОК КРОВИ ОРГАНИЗМА ЖИВОТНЫХ, НАХОДЯЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОГЕННОЙ АГРОЭКОСИСТЕМЫ

Паули А.С. - аспирант ФГБОУ ВО «Южно-Уральский государственный аграрный университет», Институт ветеринарной медицины, Троицк, Россия

Фаткуллин Р.Р. - доктор биологических наук, профессор ФГБОУ ВО «Южно-Уральский государственный аграрный университет», Институт ветеринарной медицины, Троицк, Россия

Актуальность исследования заключается в изучении приспособительных функций организма животных находящихся в условиях биогеохимической провинции Южного Урала на основе исследования некоторых их отдельных компонентов клеток. Исследования производились на базе сельхозкооперативов Карталинского района, Челябинской области и в межкафедральной лаборатории ЮУрГАУ, где был изучен ряд показателей. Первым шагом в исследование коров стало изучение иммунологических показателей. После подсчета и анализа гранулоцитов и агранулоцитов в периферической крови мы отметили существенные изменения в их процентном содержании. В первую очередь, это может говорить, что на формирование иммунологической недостаточности, непосредственно оказывает влияние состояние фагоцитирующих клеток. Серьезные изменения затронули также и эозинофилы, их содержание в лейкограмме значительно ниже сравнительных показателей. Так содержание в 1-ой и 2-ой группе составляет $2,3 \pm 0,02$ и $3,1 \pm 0,09$, соответственно, что ниже нормы на 71,25 и 61,25%. Как известно, именно эозинофилы участвуют в окислительных процессах и процессах тканевой регенерации, а так же переносят продукты распада белков, обладающих антигенными свойствами к обезвреживающим органам. Необходимо предполагать и наличие тех или иных иммунопатологических реакций в организме коров и возможном срыве компенсаторных механизмов при хронических интоксикациях солями тяжелых металлов. Такое предположение вызвало необходимость изучения функциональных характеристик иммунокомпетентных клеток.

Ключевые слова: гранулоциты, агранулоциты, адаптация, биопатогенная зона, лейкограмма.

ТЕХНОГЕНДІК АГРОЭКОЖҮЙЕ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖАНУАРЛАР ОРГАНИЗМІНІҢ ҚАН ЖАСУШАЛАРЫНЫҢ ЖЕКЕ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Паули А. С. - "Оңтүстік-Урал мемлекеттік аграрлық университеті" ФМБОУ ВО аспиранты, Ветеринарлық медицина институты, Троицк, Ресей

Фаткуллин Р. Р. - биология ғылымдарының докторы, профессор ФГБОУ ВО "Оңтүстік-Урал мемлекеттік аграрлық университеті", ветеринарлық медицина институты, Троицк, Ресей

Біздің зерттеуіміздің өзектілігі - кейбір жеке жасуша компоненттерін зерттеу негізінде Оңтүстік Уралдың биогеохимиялық провинциясында орналасқан жануарлар ағзасының бейімделу функцияларын зерттеу. Зерттеулер Карталы ауданының, Челябині облысының ауылшаруашылық кооперативтері негізінде және бірқатар көрсеткіштер зерттелген ЮУрГАУ кафедрааралық зертханасында жүргізілді. Сиырларды зерттеудегі алғашқы қадам иммунологиялық көрсеткіштерді зерттеу болды. Шеткергі қандағы гранулоциттер мен агранулоциттерді санау және талдаудан кейін біз олардың пайыздық құрамындағы елеулі өзгерістерді атап өттік. Біріншіден, бұл иммунологиялық жеткіліксіздіктің қалыптасуына фагоцитарлы жасушалардың жағдайы тікелей әсер етеді деп айтуға болады. Елеулі өзгерістер эозинофилдерге де әсер етті, олардың лейкограммадағы мазмұны салыстырмалы көрсеткіштерден әлдеқайда төмен. Осылайша, 1-ші және 2-ші топтағы көрсеткіштер сәйкесінше $2,3 \pm 0,02$ және $3,1 \pm 0,09$ құрайды, бұл нормадан 71,25 және 61,25% төмен. Эозинофилдер қышқылдану процестері мен ұлпалық регенерациялау процестеріне қатысады, сондай-ақ антиген қасиеттеріне ие болған мүшелерге ақуыздың ыдырау өнімдерін жеткізеді. Сиырлардың денесінде белгілі бір иммунопатологиялық реакциялардың болуын және ауыр металдардың тұздарымен созылмалы интоксикация кезінде компенсаторлық механизмдердің мүмкін бұзылуын болжау қажет. Бұл болжам иммунокомпетентті жасушалардың функционалды сипаттамаларын зерттеуді қажет етті.

Түйінді сөздер: гранулоциттер, агранулоциттер, бейімделу, биопатогендік аймақ, лейкограмма.

SELECTED INDICATORS OF BLOOD CELLS OF ANIMALS IN THE CONDITIONS OF A TECHNOGENIC AGROECOSYSTEM

Pauli A.S. - Postgraduate Student, South Ural State Agrarian University, Institute of Veterinary Medicine, Troitsk, Russia

Fatkullin R.R. - Doctor of Biological Sciences, Professor, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "South Ural State Agrarian University", Institute of Veterinary Medicine, Troitsk, Russia

The relevance of our research lies in the study of the adaptive functions of the organism of animals under the conditions of the biogeochemical province of the Southern Urals on the basis of the study of some of their individual cell components. The research was carried out on the basis of agricultural cooperatives of the Kartala region, the Chelyabinsk region and in the interdepartmental laboratory of the SUSAU, where a number of indicators were studied. The first step in cow research was the study of immunological parameters. After counting and analyzing granulocytes and agranulocytes in peripheral blood, we noted significant changes in their percentage. First of all, this can say that the state of phagocytic cells directly affects the formation of immunological deficiency. Eosinophils were also affected by serious changes, their content in the leukogram is much lower than the comparative indicators. So the content in the 1st and 2nd groups is 2.3 ± 0.02 and 3.1 ± 0.09 , respectively, which is below the norm by 71.25 and 61.25%. As known, it is eosinophils that are involved in oxidative processes and tissue regeneration processes, as well as transfer the decay products of proteins with antigenic properties to detoxifying organs. It is necessary to assume the presence of certain immunopathological reactions in the body of cows and the possible breakdown of compensatory mechanisms in chronic intoxication with salts of heavy metals. This assumption has caused the need to study the functional characteristics of immunocompetent cells.

Key words: granulocytes, agranulocytes, adaptation, biopathogenic zone, leukogram.

Введение. Сельскохозяйственные животные, находящиеся на территории, испытывающей активное антропогенное влияние, подвержены целой массе бесчисленных загрязнителей, которые, в свою очередь, могут влиять как на состояние организма в целом, так и на работу отдельных систем и органов. Физиология животного, его приспособительные особенности, формировавшиеся в течение длительного времени не могут так быстро адаптироваться к скорости изменения условий содержания [1, с.82]. Появляется разница между окружающей средой, физиологическими возможностями и биологической природой организма. Это заставляет организм животных приспосабливаться к новым

условиям внешней среды [2, с.311]. Но процесс адаптации у животных далеко не одинаков и есть два сценария, по которому он протекает. Первый из них физиологический, обуславливающийся способностью организма регулировать функциональную активность физиологических систем. Вторым патологический, сопровождающийся развитием выраженных изменений [3, с.286].

Материалы и методы исследования. Для выполнения поставленной задачи на базе сельхозкооперативов Карталинского района, Челябинской области были сформированы группы физиологически здоровых коров по принципу пар-аналогов: порода – черно-пёстрая, возраст 5 лет, живая масса 500 – 520 кг (1-ая группа). Вторая группа коров была сформирована аналогично в сельхозкооперативе, характеризующемся схожей биогеохимической ситуацией (2-ая группа). Практические исследования проводились в межкафедральной лаборатории ЮУрГАУ, при этом был изучен ряд показателей: гранулоциты определяли методом дифференциального подсчета лейкоцитов (лейкограмма), путем визуальной микроскопической оценки сухих фиксированных, окрашенных мазков крови (по Романовскому-Гимзе); агранулоциты определяли с помощью гематологического анализатора Abacus junior vet.

Результаты и обсуждения. Первым шагом в исследование коров, которые находятся под влиянием техногенной агроэко системы, загрязненной солями тяжелых металлов, таких как свинец, кадмий и никель, стало изучение иммунологических показателей. Для этого мы провели количественную оценку клеток белой крови и сравнили полученные данные с референтными величинами.

Изучив данные таблицы 1, мы можем констатировать, что общее количество лейкоцитов в обеих группах животных не подвергалось каким-то либо существенным изменениям, даже незначимые колебания этого показателя находятся в пределах уровня нормы.

После подсчета и анализа гранулоцитов и агранулоцитов в периферической крови у коров мы отметили существенные изменения в их процентном содержании. В первую очередь, это может говорить, что на формирование иммунологической недостаточности, непосредственно оказывает влияние состояние фагоцитирующих клеток [4, с.303].

Таблица 1- Количественная оценка клеток белой крови и популяций Т-лимфоцитов у коров ($\bar{X} \pm Sx$; n=10)

Показатели	Референтная величина	1-ая группа		2-ая группа	
		$\bar{X} \pm Sx$	$\pm \%$ отклонения	$\bar{X} \pm Sx$	$\pm \%$ отклонения
Общее количество лейкоцитов, $\times 10^9 / л$	4,5-12,0	9,1 \pm 0,04	-	8,2 \pm 0,03	-
Гранулоциты:					
Юные	0,0-1,0	1,0 \pm 0,01	-	1,0 \pm 0,009	-
Палочкоядерные	2,0-5,0	9,7 \pm 0,4	+94,0	8,05 \pm 0,20	+61,0
Сегментоядерные	20,0-35,0	47,2 \pm 0,9	+34,85	44,6 \pm 0,5	+27,42
Эозинофилы	5,0-8,0	2,3 \pm 0,02	-71,25	3,1 \pm 0,09	-61,25
Базофилы	0,0-2,0	1,0 \pm 0,001	-	1,0 \pm 0,02	-
% нейтрофилов	22,0-41,0	63,8 \pm 1,2	+55,6	59,8 \pm 0,5	+45,85
Абсолютное число	0,99-4,02	5,72 \pm 0,01	+42,28	4,91 \pm 0,03	+22,13
Агранулоциты:					
% лимфоцитов	40,0-60,0	28,6 \pm 0,98	-52,3	25,2 \pm 0,2	-58
Абсолютное число	2,80-7,20	2,8 \pm 0,01	-	2,9 \pm 1,01	-
% моноцитов	2,0-7,0	1,4 \pm 0,5	-30,0	1,7 \pm 0,6	-15,0
Абсолютное число	0,09-0,60	0,3 \pm 0,004	-	0,4 \pm 0,001	-
% Т-лимфоцитов	42,20 \pm 2,31	37,40 \pm 1,82	-11,37	35,10 \pm 1,71	-16,82
Абсолютное число Т-лимфоцитов	0,86 \pm 0,09	0,71 \pm 0,08	-17,44	0,59 \pm 0,07	-31,39

В лейкограмме коров отмечается увеличение количественного состава молодых и зрелых нейтрофилов. Также увеличивается количество и палочкоядерных нейтрофилов, их содержание составляет 9,7 \pm 0,4 и 8,05 \pm 0,2 и в процентном соотношении это на 94 и 61% выше нормы. Менее интенсивно изменяется количество сегментоядерных гранулоцитов, но также превышает референтные показатели и составляет 47,2 \pm 0,9 и 44,6 \pm 0,5, что выше на 34,85 и 27,42%.

Серьезные изменения затронули и эозинофилы, их содержание в лейкограмме значительно ниже сравнительных показателей. Так содержание в 1-ой и 2-ой группе составляет 2,3 \pm 0,02 и 3,1 \pm 0,09, соответственно, что ниже нормы на 71,25 и 61,25%. Как известно, именно эозинофилы

участвуют в окислительных процессах и процессах тканевой регенерации, а так же переносят продукты распада белков, обладающих антигенными свойствами к обезвреживающим органам.

В связи со значительным увеличением количества молодых и зрелых гранулоцитов, в совокупности с естественным числом лейкоцитов и снижением уровня эозинофилов, можно предположить о подавлении защитных функций организма животных. Данные изменения связаны с чрезмерным поступлением в организм коров химических элементов, которые в течение длительного времени влияли на процессы, протекающие с выраженным токсическим воздействием на органы образования форменных элементов крови [5, с.9339].

На попадание в организм большого количества патогенных веществ с кормами и их накопление, ответной реакцией выступила лимфоцитопения. В процентном соотношении заметно существенное снижение лимфоцитов на 52,3 и 58%.

Данные таблицы 1 показывают, что количество моноцитов, обеспечивающих производство иммунных тел, существенно уменьшено у коров обеих групп, причем, у животных 1-ой группы снижение составляет 30,0%, против 15,0% у коров 2-ой группы.

Стремительное снижение моноцитов, которые участвуют в фагоцитарной реакции, замещается численным ростом полиморфноядерных лейкоцитов, что помогает бороться организму животного с чужеродными микроэлементами.

Таким образом, моноцитопения и уменьшение количества значимых клеток обеспечивающих функционирование иммунной системы – лимфоцитов, говорит о выраженной напряженности системы естественной защиты организмов коров.

Благодаря полученным данным анализа количественного содержания отдельных популяций лимфоцитов периферической крови исследуемых групп, были изучены популяции Т-лимфоцитов. Полученные данные свидетельствуют о снижении как относительного, так и абсолютного содержания Т-популяций лимфоцитов, в среднем, на 11,37 и 16,82%.

Выводы. Таким образом, проанализировав количественные характеристики основных иммунокомпетентных клеток периферической крови у коров, содержащихся в зоне комплексного загрязнения тяжелыми металлами, необходимо сделать вывод о наличии выраженных компенсаторных механизмов дефекта отдельных популяций за счет стимуляции лимфопоэза. Однако необходимо предполагать и наличие тех или иных иммунопатологических реакций в организме коров и возможном срыве компенсаторных механизмов при хронических интоксикациях солями тяжелых металлов. Такое предположение вызвало необходимость изучения функциональных характеристик иммунокомпетентных клеток.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Павлова В.И. Липидный обмен в организме бычков герефордской породы на фоне применения биологической активной добавки Витартил [Текст] / В.И. Павлова, Р.Р. Фаткуллин, С.М. Пилипенко // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Образование, здравоохранение, физическая культура. – 2010. – № 37. (213). – С. 81-82.
2. Таирова А.Р. Иммунобиохимический статус крупного рогатого скота в экологически неблагоприятной зоне Южного Урала и пути его коррекции [Текст]: дисс. докт. биолог.наук / А.Р. Таирова. – Троицк. – 2001. – С. 401.
3. Фаткуллин Р.Р. Гематоморфологические показатели у бычков черно-пестрой и симментальской породы в условиях Южного Урала [Текст] / Р.Р. Фаткуллин // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Образование, здравоохранение, физическая культура. – 2005. – № 4-2. – С. 286-287.
4. Fatkullin R.R. Antioxidant system and its functioning in animal organisms [Текст] / R.R. Fatkullin, A.A. Ovchinnikov, E.M. Ermolova, Y.V. Matrosova, S.A. Chulichkova // International Journal of Engineering and Technology(UAE). – 2018. – Т. 7. – № 3.14. – С. 300-304.
5. Ermolova E.M. The influence of Tripoli as a feed additive on the growth and well-being of suckling pigs [Текст] / E.M. Ermolova, Y.V. Matrosova, D.S. Vilver, S.A. Gritsenko, R.R. Fatkullin // Journal of Engineering and Applied Sciences. – 2017. – Т. 12. – № S12. – С. 9337-9340.

REFERENCES:

1. Pavlova V.I. Lipidnyj obmen v organizme bychkov gerefordskoj porody na fone primeneniya biologicheskoj aktivnoj dobavki Vitartil [Текст] / V.I. Pavlova, R.R. Fatkullin, S.M. Pilipenko // Vestnik YUzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Obrazovanie, zdavoohranenie, fizicheskaya kul'tura. – 2010. – № 37. (213). – S. 81-82.
2. Tairova A.R. Immunobiohimicheskij status krupnogo rogatogo skota v ekologicheski neblagopoluchnoj zone YUzhnogo Urala i puti ego korrekcii [Текст]: diss. dokt. biolog.nauk / A.R. Tairova. – Troick. – 2001. – С. 401.

3. Fatkullin R.R. Gematomorfologicheskie pokazateli u bychkov cherno-pestroj i simmental'skoj porody v usloviyah YUzhnogo Urala [Tekst] / R.R. Fatkullin // Vestnik YUzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Obrazovanie, zdavoohranenie, fizicheskaya kul'tura. – 2005. – № 4-2. – S. 286-287.

4. Fatkullin R.R. Antioxidant system and its functioning in animal organisms [Tekst] / R.R. Fatkullin, A.A. Ovchinnikov, E.M. Ermolova, Y.V. Matrosova, S.A. Chulichkova // International Journal of Engineering and Technology(UAE). – 2018. – Т. 7. – № 3.14. – С. 300-304.

5. Ermolova E.M. The influence of Tripoli as a feed additive on the growth and well-being of suckling pigs [Tekst] / E.M. Ermolova, Y.V. Matrosova, D.S. Vilver, S.A. Gritsenko, R.R. Fatkullin // Journal of Engineering and Applied Sciences. – 2017. – Т. 12. – № S12. – С. 9337-9340.

Сведения об авторах:

Паули Александр Сергеевич, аспирант, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования "Южно-Уральский государственный аграрный университет", Институт ветеринарной медицины, 457100, г. Троицк, ул. Гагарина 13, e-mail: alexpauli93@icloud.com

Фаткуллин Ринат Рахимович, доктор биологических наук, профессор кафедры кормления, гигиены животных, технологии производства и переработки сельскохозяйственной продукции, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования "Южно-Уральский государственный аграрный университет", Институт ветеринарной медицины, 457100, г. Троицк, ул. Гагарина 13, e-mail: dr.fatkullin@yandex.ru

Паули Александр Сергеевич, аспирант, "Оңтүстік Урал мемлекеттік аграрлық университеті" федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі, ветеринарлық медицина институты, 457100, Троицк қ., Гагарин к-сі, 13, e-mail: alexpauli93@icloud.com

Фаткуллин Ринат Рахимович, биология ғылымдарының докторы, азықтандыру, жануарлар гигиенасы, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу технологиясы кафедрасының профессоры, "Оңтүстік Урал мемлекеттік аграрлық университеті" федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі, ветеринарлық медицина институты, 457100, Троицк қ., Гагарин к-сі, 13, e-mail: dr.fatkullin@yandex.ru

Pauli Alexander Sergeevich, postgraduate student, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «South Ural State Agrarian University», 13 Gagarin street, Troitsk, 457100, Russia, e-mail: alexpauli93@icloud.com

Fatkullin Rinat Rahimovich, Doctor of Biological Sciences, Professor, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «South Ural State Agrarian University», 13 Gagarin street, Troitsk, 457100, Russia, e-mail: dr.fatkullin@yandex.ru

УДК: 619:636.2:618.51

10.12345/22266070_2021_1_23

COMPARATIVE EFFICIENCY OF TREATMENT OF ENDOMETRITIS IN DAIRY COWS ACCORDING TO THE SCHEMES OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Tegza A. A. - Doctor of Veterinary Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov.

Baibetova Nurgul - Master of Veterinary Science, Senior Lecturer of the Kostanay Regional University named after A. Baitursynov

Temirbek B.T. - Senior Lecturer of the Department of Veterinary Medicine, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov.

of Alkau A.- Master's degree 6M120100 veterinary medicine, State University named after A. Baitursynov.

There is a farmes LLP "Sadchikovskoe" and LLP Saryagash "of Kostanay region tested 3 of the effectiveness of treatment of endometritisregimens to the schemes of the Republic of Belarus: in Group I: uteroton (i.m. 10 ml.) - from 1 to 3 days. Amoxigard (i / m 30), flunex (i / m, 24), cyanocobalomin (i / m 2) from 1 to 5 days. Nitamin (i / m 24) twice on days 1 and 7. Group II: uteroton (i / m 10 ml) and lexoflon (i / m 18), three times - from 1 to 3 days. Flunex (i / m, 24), butofan (i / m 2) from 1 to 5 days. Nitamin (i / m 24) twice on days 1 and 7. Group III: iodipene intrauterine - 1-2 pc in 1.3 days. Ihlglukovit (i / m 60 ml.) multiples in 1 day. Trivit (5 ml. / M) on days 1 and 7. Huberin / Butofani / m, 25 ml. 1-4 days. Fertadine (2 ml. l./m.) On

days 1 and 7-10. The duration of treatment in all groups was 7 days. At the end of the treatment, 86.7% of the cows in Group I were clinically healthy, 85.7% in Group II, and 86.7% of cows in Group III. The cost of treatment for 1 head was: in the 1st group - 12953.33 tenge, in the second -9733.3 tenge. and in group 3 - 4 320 tenge.

Key words: cattle breeding, Holstein breed, infertility, endometritis, treatment.

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СХЕМАСЫ БОЙЫНША СҮТТІ СИЫРЛАРДА ЭНДОМЕТРИТТИ ЕМДЕУ ӘДІСТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Тегза А.А. - Қазақстан Республикасы Қостанай қ-сы, «А. Байтұрсынов атын. Қостанай өңірлік университеті», ветеринария ғылымдарының докторы, профессор

Баимбетова Н. - Қазақстан Республикасы Қостанай қ-сы, «А. Байтұрсынов атын. Қостанай өңірлік университеті», ветеринария ғылымдарының магистрі, ветеринария кафедрасының аға оқытушысы

Темирбек Б.Т. - Қазақстан Республикасы Қостанай қ-сы, «А. Байтұрсынов атын. Қостанай өңірлік университеті», ветеринария кафедрасының аға оқытушысы

Алқау А.А. - Қазақстан Республикасы Қостанай қ-сы, «А. Байтұрсынов атын. Қостанай өңірлік университеті», 1-ші жылғы оқу магистранты

Мақалада сиырлардың эндометритін емдеуде Белорус Республикалық сызбаларының Қостанай облысы шаруашылықтарындағы Зсызбасы тиімділігінің анықтамасы берілген:

I сызба: утеротон 1 күнен 3 күнге дейін (10 мл.бұлшық етке). Амоксигард (30, бұлшық етке), флунокс (24, бұлшық етке.), цианкобаломин (2 бұлшық етке) бұлшық етке Нитамин (24 бұлшық етке) 1 және 7 күн екі рет. II сызба: утеротон (10 мл. бұлшық етке) және лексофлон (18 бұлшық етке), 1 күнен 3 күнге дейін үш рет. Флунокс (24, бұлшық етке.), буттофан (2 бұлшық етке) бұлшық етке. Нитамин (24,бұлшық етке) 1 және 7 күн екі рет.

III сызба: йодипен (1-2 дана, жатыр ішіне) 1,3 күн. Ихглюковит (60 мл, бұлшық етке.) 1 күнен кейін 4-рет. Тривит (бұлшық етке, 5 мл.) 1 және 7 күндер. Юберин/ Буттофан 1- 4 күндер, 25 мл. бұлшық етке. Фертадин (бұлшық етке 2 мл.) 1 және 10 күндер. Емдік шаралар жасалған соң, 7 күннен кейін I топта - 86,7%, II топта - 85,7 % және III топта - 86, 7% клиникалық сау сиырлар болды.1 сиырды емдегендегі шығын: 1 топта- 12953,33 тг, 2 –де -9733,3 тг. және 3 топта – 4 320 тенге болды.

Түйінді сөздер: ірі қара шаруашылығы, голштин тұқымы,бедеулік, эндометриттер,емдеу.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЛЕЧЕНИЯ ЭНДОМЕТРИТА У МОЛОЧНЫХ КОРОВ ПО СХЕМАМ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Тегза А. А. - доктор ветеринарных наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова.

Баимбетова Н. - магистр ветеринарных наук, старший преподаватель, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова.

Темирбек Б.Т. - старший преподаватель, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова.

Алқау А.А. 1 – магистрант 1 года обучения, специальность «Ветеринарная медицина» Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова.

В статье дан анализ эффективности лечения эндометрита у коров по схемам, Республики Беларусь в хозяйствах Костанайской области по 3 схем: схема I: утеротон (в/м.10 мл.) – с 1 по 3 дни. Амоксигард (в/м 30), флунокс (в/м, 24), цианкобаломин (в/м 2) с 1 по 5 дни. Нитамин (в/м 24) двухкратно в 1 и 7 день. схема II: утеротон (в/м.10 мл.) и лексофлон (в/м 18), трехкратно – с 1 по 3 дни. Флунокс (в/м, 24), буттофан (в/м 2) с 1 по 5 дни. Нитамин (в/м 24) двухкратно в 1и 7 день. Схема III : йодипен (в/мат. 1-2 шт) в 1,3 дни. Ихглюковит (в/м 60 мл.) 4-кратно через 1 день. Тривит (5 мл. в/м) в 1 и 7 дни. Юберин/ Буттофан в/м, 25 мл. 1- 4 дни. Фертадин (2 мл. в./м.) в 1 и 10 дни. По завершении лечения через 7 дней клинически здоровыми были в Группе I - 86,7%, Группа II - 85,7 % и Группа III- 86, 7% коров. Затраты на лечение 1 коровы составили: в 1 группе- 12953,33 тг, во 2 –ой -9733,3 тг. и в 3 группе – 4 320 тенге.

Ключевые слова: скотоводство, голштинская порода, бесплодие, эндометриты, лечение.

Introduction

Reproduction of offspring is the most important part of animal husbandry. To organize the most effective reproduction, it is necessary to comply with the rules of veterinary and sanitary safety, monitor the

health of animals, timely carry out all planned preventive measures, monitor the balance of exercise, and also diagnose infertility [1, p. 23-25].

The main task of animal husbandry is to obtain products of animal origin, but due to the development of diseases of the reproductive system, the reproduction of new livestock is reduced, the quantity, quality and biological safety of products of animal origin are reduced. Endometritis play the most important role among the causes of infertility [2, p. 4].

Endometritis is observed in 22.5 - 38.4% of calving cows, occupying a leading place in the structure of postpartum complications. Mostly dairy cows get sick. Measures for the treatment and prevention of endometritis take up to 80% of the working time of veterinarians [3, p.20].

In the scientific literature, there is information about the relationship between the state of the ovaries and endometrium in cows. The publication provides data on changes in the histological structure of the uterine mucosa, which confirms well-founded arguments in favor of the need to take into account the state of the ovaries in the pathogenesis of reproductive dysfunctions in cows. [4, p. thirteen]. As the authors note, from the moment the calf is born, the uterus is exposed to various influences of environmental microbes. After getting pathogenic microbes on the lining of the uterus, they begin to multiply. The mucous membrane becomes irritated and begins to produce toxins [5, p. 18-20].

There are various methods of treating endometritis, but the main tasks invariably remain the suppression of pathogenic microflora and the removal of accumulated exudate from the uterine cavity by increasing the contractility of the myometrium, under conditions of complex therapy, which consists of etiologic, pathogenetic and symptomatic treatment of cows and heifers [6, p. 85-87]

Factors limiting high fertility: a decrease in the body's resistance against the background of metabolic disorders, as well as the microbial background, which indirectly affect through the immune status in highly productive cows or even a direct effect on fertilization, pregnancy and the postpartum period [7, p. 7].

In the process of development of animal husbandry, veterinary medicine is faced with many problems, such as infertility and a decrease in the rate of reproduction of animals. One of the common pathologies of livestock reproduction is inflammation of the uterine lining, or endometritis. The solution to this problem requires the study of various treatment regimens for endometritis in shelter in the conditions of Kazakhstan.

The aim of the research in this work is to compare the effectiveness of treatment regimens for endometritis in cows, recommended by scientists of the Republic of Belarus. To resolve this issue, the following tasks were set:

1. To study the degree of distribution of endometritis in cows in livestock enterprises of Kostanay region.

2. To carry out a comparative analysis of the effectiveness of treatment regimens for endometritis in cows using the schemes recommended by scientists of the Republic of Belarus.

Material and research methods. The research was carried out at Olzha Agro LLP, p. Sadchikovskoe, Kostanay region and Saryagash LLP, Denisov region, Kostanay region. Tests of treatment regimens were carried out in the framework of the scientific and technical program for the implementation of applied scientific research in the field of the agro-industrial complex for 2018-2020 under the budget program 267 "Increasing the availability of knowledge and scientific research" "Increasing the efficiency of breeding methods in cattle breeding", under the project: "Development effective breeding methods in the industry of dairy cattle breeding ", for the event: " Increasing the reproductive capacity of dairy cows in the Kostanay region. " For the experiment, during the obstetric-gynecological clinical examination, Holstein cows were selected at the age of 3-9 years, with a live weight of 550-600 kg. and an average annual productivity of 5800-7200 kg. Keeping animals loose. Feeding according to the norms, in accordance with the physiological state and productivity.

According to the results of obstetric and gynecological examination of infertile cows using an ultrasound scanner, DRAMINSKI I-Scan in dairy farms of Kostanay region (in Olzha Agro LLP (n = 242 heads, Saryagash LLP (n = 84 heads) for the experiment) three groups of cows with a diagnosis of chronic catarrhal endometritis were selected. In the first experimental group (n = 15), the treatment of endometritis was carried out according to scheme No. 1: uteroton (10 ml i.m.) three times - from 1 to 3 days. Amoxigard (i/m 30), flunex (i / m, 24), cyanocobalamin (i / m 2) from 1 to 5. In this regimen of treatment of chronic endometritis, an analogue of butofan proposed by scientists from Belarus was used - cyanocobalamin. Nitamin (i / m 24) twice in Day 1 and 7. In the second experimental group (n = 14), treatment was carried out according to the scheme: uteroton (i / m 10 ml.) And lexoflon (i / m 18), three times - from 1 to 3 days. m, 24), butofan (i / m 2) from 1 to 5. Nitamin (i / m 24) twice on days 1 and 7. In the third group (n = 15) according to the scheme: iodipene (replaced povidone) intrauterine - 1-2 pc in 1.3 days. Ihgukovit (i / m 60 ml.) multiples in 1 day. Trivit (5 ml. I / M) on days 1 and 7. Butofan (replacement of yuberin) i.m., 25 ml. the first 4 days of treatment. Fertadine (2 ml. I./m.) On days 1 and 10.

At the beginning and at the end of treatment, biochemical studies of blood serum and a complete blood count (CBC) of cows were carried out. Blood was taken from the animals in the morning, before feeding, from the tail vein. Biochemical analysis of blood serum was carried out in the scientific laboratory of

the ICM South Ural State Agrarian University (Chelyabinsk, Russia). Determination of the content of total protein, albumin, glucose and urea was carried out using universal CPK 3 - 01-ZOM-03. A general blood test (CBC) was examined in a private clinic "Zoodiagnostika" on a Micros 3000 hematology apparatus.

Based on the results of the treatment, the effectiveness of treatment and reproduction rates in cows was evaluated. We took into account the recovery, the duration of treatment, the time of the onset of the first sexual cycle after treatment. Statistical processing of research results was carried out using Excel-2010).

Research results. At the first stage of the experiment, the conditions of keeping, feeding and exploiting dairy cows were assessed. Then, an obstetric-gynecological dispensary examination was carried out. According to the results of a gynecological examination of dairy cows using an ultrasound scanner DRAMINSKI I-Scan in Olzha Agro LLP (n = 242 cows), 6% (14 cows) pregnant cows and 94.0% (220 cows) were barren cows. Of the barren animals, 47.4% (111 head) cows had no pathology. In the group of animals with pathology of the reproductive system, pathologies of the uterus prevailed - 30.34% (71 animals). Including 27.4% (64 cows). - clinical forms of endometritis. Subinvolution of the uterus in 7 (3.0%) cows. Ovarian dysfunction was registered in 16.2% (38 cows). Including 2.6% (6 cows) have follicular cysts, and 6.4% (15 cows) have ovarian hypofunction. In LLP "Saryagash" during gynecological examination of cows (n = 85), pregnant 7.1% (6 cows), sterile - 92.9% (79 cows) were revealed. Among infertile cows, 44.7% (38 heads) are without pathology. Uterine pathologies from among the examined animals were found in 40.38% (34 heads) of cows; chronic catarrhal endometritis was revealed. Moreover, in 6 animals (7.1%), chronic catarrhal endometritis was combined with ovarian hypofunction.

According to the results of a gynecological examination, experimental groups were formed from among animals with impaired reproductive function according to the principle of paired analogs to test the effectiveness and treatment regimens and prevention of diseases of the reproductive system:

Three treatment regimens for chronic endometritis were tested: group 1 in Olzha Agro LLP, groups 2 and 3 in Saryagash LLP:

In the first and second experimental groups, an identical treatment regimen was used, with the exception of antibiotic therapy. In the first experimental group, Amoxigard was used, in the second - Lexoflon. In addition, in the treatment regimen for chronic endometritis in 1 experimental group, an analogue of butofan proposed by scientists from Belarus, cyanoblamин, was used.

Treatment of animals of group 3 was carried out in accordance with the proposed scheme of Belarus (Figure 1). In this scheme, the drugs were replaced with analogues. Povidone, taking into account the active substance, was replaced with iodipene (intravenously 1-2 pcs. On days 1 and 3. Injection of ichglucovite intramuscularly in the area of the skin fold in the area of the tail root (40-60 ml) at 1, 3, 5, 7 days of treatment Trivit (i.m. 5) twice on the first and seventh days. Uberine recommended in this scheme was replaced by butofan, which was used for five days in a row - from 1 to 5 intramuscularly, at a dose of 25 ml / head Fertadine 1-2 times (according to individual indications).

Figure 1- Testing of the treatment regimen for chronic endometritis in cows in LLP "Saryagash"

In all experimental groups, in order to control the physiological state and the effectiveness of treatment, studies of a general blood test were carried out twice. At the beginning of treatment and after its completion.

Since, when studying the conditions of keeping and feeding animals, studies of feed rations were carried out, and deviations were noted that affect the metabolism of dairy cows in the Kostani region. We, in order to avoid distortion of the assessment of the results of clinical trials, preliminarily studied the background indicators of the OAC and biochemical composition on the farms.

Thus, conditions were created for an objective assessment of the clinical state of animals. This was necessary to maintain the purity of the experiment.

In general, the hematological blood profile of the animals in both farms was identical.

They have a decreased level of metabolic processes and, as a result, a decrease in hemoglobin, erythrocytes, and color index. The results of studies of hematological parameters of the blood of cows after the completion of treatment returned to the average statistical data characteristic of animals in the respective farms.

Another indicator for assessing the clinical state of the experimental animals was blood biochemical parameters. They fairly objectively reflect the state of metabolism of proteins, carbohydrates, fats, vitamins, hormones and allow monitoring the general state of the animal's body, before treatment and in the process of carrying out therapeutic measures. Studies of the biochemical composition of the blood of cows diagnosed with chronic endometritis also illustrated deviations from the norm. We explain these changes in indicators by violations of the diet of lactating cows.

In the blood of cows at the beginning of treatment, there was a decrease in indicators of total protein, potassium, phosphorus and hemoglobin, etc. After the completion of trials of treatment schemes for endometritis in cows, the indicators slowly recovered and returned to the variant of the physiological norm for animal farms where the studies were conducted.

The duration of treatment in all experimental groups was 7 days. At the end of the treatment, an ultrasound examination of the animals was performed. In the first experimental group, recovery was noted in 13 cows (86.7%). Endometritis was diagnosed in 2 cows (13.3%). Within 30 days after the completion of the treatment, 2 heads came into the hunt and were inseminated.

The economic costs of the treatment regimens for chronic endometritis (per 15 goals in each group) are distributed as follows.

When treating chronic endometritis in cows according to the schemes proposed by scientists from Belarus, the duration of treatment is 7 days. Treatment costs in groups 1 and 2 (for 15 cows) are 194300 and 146600 tenge. Treatment costs in group 3 (for 15 cows) - 64800 tenge. Treatment costs per head were: in group 1 - 12953.33 tenge, in group 2 - 9733.3 tenge. and in group 3 - 4 320 tenge.

Conclusion. The therapeutic effectiveness treatment regimens for endometritis in dairy cows according to the regimens recommended by scientists of the Republic of Belarus.

As a result of obstetric and gynecological examination of the cattle breeding stock in Olzha Agro LLP, Sadchikovskoe farm and Saryagash LLP, Kostanay region, clinical forms of endometritis were diagnosed in 27.4% and 40.38% of the surveyed cows. Three treatment regimens for endometritis were tested: Group I: uteroton (i / m 10 ml) three times - from 1 to 3 days. Amoxigard (i / m 30), flunex (i / m, 24), cyanocobalamin (i / m 2) from 1 to 5 days. In this regimen for the treatment of chronic endometritis, an analogue of butofan proposed by scientists from Belarus, cyanoblamin, was used. Nitamin (i / m 24) twice on days 1 and 7. Group II: uteroton (i.m. 10 ml.) And lexoflon (i.m. 18), three times - from 1 to 3 days. flunex (i / m, 24), butofan (i / m 2) from 1 to 5 days. Nitamin (i / m 24) twice in 1 and 7 days. Group III: iodipene (povidone replacement) i / m. - 1pc in 1.3 days. Ihglyukovit (i / m 60 ml.) 4 - multiples in 1 day. Trivit (5 ml. I / M) on days 1 and 7. Butofan (replacement of Yuberin) i.m., 25 ml. the first 4 days of treatment, fertadine (2 ml. i./m.) on the 1st and the last day.

Analysis of the results of testing treatment regimens showed that the duration of treatment in all groups was 7 days. At the end of the course of treatment, 86.7% of cows in Group I were clinically healthy, 85.7% in Group II, and 86.7% of cows in Group III. The cost of treatment per head was: in group 1 - 12953.33 tenge, in group 2 - 9733.3 tenge. and in group 3 - 4 320 tenge.

Thus, all treatment regimens for endometritis in cows proposed by scientists of the Republic of Belarus showed almost the same results in terms of the duration of the course of treatment and therapeutic efficacy. Taking into account the economic costs of the course of treatment, the minimum costs can be distinguished in the third group.

REFERENCES:

1. **Golovan I.A. Influence of the microbial factor on the occurrence of latent endometritis in cows / I.A. Golovan, L.G. Voitenko, T.I. Lapin, D.I. Shilin** [Text] // News of the Samara State Agricultural Academy. 2015. -№1.- p. 23-25.
2. **Shaposhnikov, I.T. Pharmaco-toxicology of composite antibacterial drugs and their clinical efficacy in postpartum endometritis in cows: author. dis. ... Dr. vet. Sciences: 06.02.03, 06.02.06** [Text] / Shaposhnikov Ivan Tikhonovich. - Voronezh. - 2013. -- p. 4, 12, 14 - 15.

3. Tegza A.A., Baimbetova N., Alpeisov R.D. Determination of the reasons for the low fertility of cows and heifers and methods for assessing the reproductive health of cows in livestock farms of the Kostanay region [Text] / A.A. Tegza, N. Baimbetova, R.D. Alpeisov [Text]: // 3 i intellect, idea, innovation. Multidisciplinary scientific journal of Kostanay State University named after A. Baitursynova, 2018, p. 20.
4. Khassanova M. A. Analysis of morphofunctional characteristics of uterine horns in ovarian sclerosis [Text]: Tegza A., Tegza I., Aniuliena A., Mustafin M // Biology and Medicine. -Indiya. 2015. -No5. - R. 2-6.
5. Kocharyan, V. D. Vitamin prophylaxis in pathology of the reproductive system of cows / V.D. Kocharyan, G.S. Chizhova, S.P. Frolova [Text]: // Veterinary pathology. - 2012.- No. 1. - from. 18, 20.
6. Krasnikova E.S., Larionova O.S. Biological safety of products of animals infected with viruses of enzootic leukemia and cattle immunodeficiency [Text]: // Bulletin of veterinary medicine. - 2014. - T. 69. - No. 2. - P.85-87.
7. Yukhova TB, Principles of antibiotic therapy and complex treatment of cows with endometritis [Text]: // Veterinary Medicine. - 2010. - No. 11. - S. 7.

Сведения об авторах

Тегза Алесандра Алексеевна, доктор ветеринарных наук, профессор кафедры ветеринарной медицины Костанайского Регионального Университета им А.Байтурсынова, 110000 г. Костанай, ул.Маяковского99/1, тел. 87142558568; e-mail: tegza.4@mail.ru.

Темирбек Баймухан Темирбекулы, старший преподаватель кафедры ветеринарной медицины Костанайского Регионального Университета им. А.Байтурсынова, 110000 г. Костанай, ул. Маяковского 99/1, тел. 87771400809; e-mail: temirbek.baymukhan@bk.ru.

Баимбетова Нургул, магистр ветеринарных наук, старший преподаватель кафедры ветеринарной медицины Костанайского Регионального Университета им А.Байтурсынова адрес маяковского 99/1, тел. 87076647578; e-mail: sonyk-86@mail.ru.

Алкау Абулхаир Абайулы, магистрант кафедры ветеринарной медицины Костанайского Регионального Университета им А. Байтурсынова, 110000 г. Тобыл, ул. Поповича 96, тел. 87474648019; e-mail: abulhair.alkau98@gmail.com.

Tegza A.A., Doctor of Veterinary Sciences, Professor of the department of Veterinary medicine Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov, 110000 Kostanay, Mayakovskiy st.99/1, phone: 87774435275; e-mail: tegza.4@mail.ru.

Baimbetova N., Master of Veterinary Sciences, Senior Lecturer of the department of Veterinary medicine Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov, 110000 Kostanay, Mayakovskiy st.99/1, phone: 87076647578; e-mail: sonyk-86@mail.ru.

Temirbek B.T., Senior Lecturer of the department of Veterinary medicine Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov, 110000 Kostanay, Mayakovskiy st.99/1, phone: 87771400809; e-mail: temirbek.baymukhan@bk.ru.

Alkau A.A., Master's student of the department of Veterinary medicine Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov, 110000 Tobyl, st. Popovich 96, phone:87474648019; e-mail: abulhair.alkau98@gmail.com.

Тегза А.А., в.ғ. докторы, Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, ветеринарлық медицина кафедрасының профессоры, 110000 Қостанай қ., Маяковский к 99/1, тел. 87774435275; e-mail: tegza.4@mail.ru.

Баимбетова Н., в.ғ. магистрі, Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, ветеринарлық медицина кафедрасының аға оқытушысы, 110000 Қостанай қ., Маяковский к 99/1, тел. 87076647578; e-mail: sonyk-86@mail.ru.

Темирбек Б.Т., Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, ветеринарлық медицина кафедрасының аға оқытушысы, 110000 Қостанай қ., Маяковский к 99/1, тел. 87771400809; e-mail: temirbek.baymukhan@bk.ru.

Алкау А.А., Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, ветеринарлық медицина кафедрасының магистранты, 110000 Тобыл қ. Попович 96 к, тел. 87474648019; e-mail abulhair.alkau98@gmail.com

УДК 636.08/.088.1

DOI: 10.12345/22266070_2021_1_29

ПРИМЕНЕНИЕ КОРМОВОЙ ДОБАВКИ «AL KARAL» В РАЦИОНЕ КОРМЛЕНИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ХОЗЯЙСТВЕННО-ПОЛЕЗНЫЕ КАЧЕСТВА ЛОШАДЕЙ КУСТАНАЙСКОЙ ПОРОДЫ В ТОО «ҚАЗАҚ ТҰЛПАРЫ»

Брель-Киселева И.М. – кандидат сельскохозяйственных наук, и.о. заведующего кафедры Технологии производства продуктов животноводства Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова

Досумова А.Ж. – обучающийся докторантуры по специальности 6D080200–Технология производства продуктов животноводства, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова

Шарипов В.Ф. – генеральный директор ТОО «HIT KAZAKSTAN»

В статье представлены результаты проведенных в 2020 году исследований по применению отечественной кормовой добавки «AL KARAL» в рационе кормления лошадей кустанайской породы.

Правильная технология кормления является важнейшим средством профилактики нарушения обмена веществ в организме, обязательным условием поддержания хозяйственно-полезных признаков, характеризующие, продуктивность животных, качество получаемой животноводческой продукции и, наконец, оно оказывает решающее влияние на здоровье.

Многими учеными отмечается необходимость в совершенствовании и поиске новых перспективных кормовых препаратов для интенсификации в кормлении сельскохозяйственных животных.

Изучено влияния отечественной кормовой добавки «AL KARAL», в состав которой входят гуминовые и фульвовые кислоты, на хозяйственно-полезные признаки лошадей кустанайской породы. Включение в основной рацион кормления лошадей опытной группы из расчета 0,13 мл на 1 кг живого веса на одну голову в сутки исследуемой кормовой добавки и их соотношение оказали положительное влияние на организм животных. Проведен глубокий биохимический анализ крови исследуемого поголовья лошадей. Получены новые данные о целесообразности применения кормовой добавки «AL KARAL» в кормлении лошадей, что позволяет выявить дополнительные резервы повышения здорового статуса физиологического состояния организма животного при рациональном расходовании кормовых средств.

Ключевые слова: кормление, кормовой рацион, лошадь, кормовая добавка, биохимический анализ крови

THE USE OF FOOD ADDITIVES «AL KARAL» IN THE DIET AND ITS IMPACT ON ECONOMICALLY VALUABLE QUALITIES OF THE KUSTANAI HORSE BREED FUS «KAZAKH TULPARY»

Brel-Kiseleva I.M. – Candidate of agricultural Sciences, acting head of the department of livestock products technology of the Kostanay Regional University named after A. Baitursynov

Dosumova A. Zh. – Doctoral student of the specialty 6D080200-Technology of livestock Products production, of the Kostanay Regional University named after A. Baitursynov

Sharipov V. F. – CEO of «HIT KAZAKHSTAN» FUS

The article presents the results of the research on the use of the domestic feed additive «AL KARAL» in the feeding ration of Kustanay breed horses in 2020. Correct feeding technology is the most important means of preventing metabolic disorders in the body, a prerequisite for maintaining economically useful signs that characterize, animal productivity, quality of livestock products and, finally, it has a decisive impact on health.

Many scientists note the need to improve and search for new promising feed preparations for intensification in feeding of farm animals.

In this connection, the article presents the results of studying the influence of the domestic feed additive «AL KARAL», which includes humic and fulvic acids, on economically useful signs of horses of Kustanay breed. Inclusion of the studied feed additive into the main diet of the experimental group of horses at the rate of 0,13 ml per 1 kg of live weight per day per head and their ratio had a positive influence on the organism of animals. An in-depth biochemical analysis of the blood of the studied livestock of horses was carried out. New data have been obtained on the expediency of using «AL KARAL» feed additive in horse

feeding, thus revealing additional reserves for increasing the physiological state of the animal's organism by rational spending of fodder.

Key words: feeding, feed ration, horse, feed additive, biochemical blood analysis

«ҚАЗАҚ ТҰЛПАРЫ» ЖШС ШАРТТАРЫНДА «AL KARAL» АЗЫҚТЫҚ ҚОСПАСЫН АЗЫҚТАНДЫРУ РАЦИОНЫНДА ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОСТАНАЙ ЖЫЛҚЫ ТҰҚЫМЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚТЫҚ-ПАЙДАЛЫ БЕЛГІЛЕРІНЕ ӘСЕРІ

Брель-Киселева И.М. – ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Қостанай өңірлік университетінің А. Байтұрсынов, Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы кафедрасы меңгерушісінің м. а.

Досумова А. Ж. – 6D080200-мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы мамандығының докторанты, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік университеті

Шарипов В.Ф. – «НІТ KAZAKSTAN» ЖШС бас директор

Мақалада Қостанай тұқымының жылқыларын азықтандыру рационында «AL KARAL» отандық жемшөп қоспасын қолдану бойынша 2020 жылы жүргізілген зерттеулердің нәтижелері берілген.

Дұрыс тамақтандыру технологиясы организмдегі метаболикалық бұзылулардың алдын-алудың маңызды құралы, жануарлардың өнімділігін, алынған мал өнімдерінің сапасын сипаттайтын экономикалық пайдалы белгілерді сақтаудың міндетті шарты болып табылады және сайып келгенде, денсаулыққа шешуші әсер етеді.

Көптеген ғалымдар ауылшаруашылық жануарлардың тамақтандыру күшейту үшін жаңа перспективті жемшөп препараттарын жетілдіру және іздеу қажеттілігін атап өтті.

Осыған байланысты, мақалада құрамына гумин және фульв қышқылдары кіретін «AL KARAL» отандық азық қоспасының Қостанай тұқымы жылқыларының шаруашылық-пайдалы белгілеріне әсерін зерттеу нәтижелері ұсынылған. Тәжірибелік топтың жылқыларын тамақтандырудың негізгі рационына зерттелетін жемшөп қоспасының тәулігіне бір басына 1 кг тірі салмаққа 0,13 мл мөлшерінде қосу және олардың қатынасы жануарлар ағзасына оң әсер етті. Зерттелетін жылқы малының қанына терең биохимиялық талдау жүргізілді. Жылқыларды азықтандыруда «AL KARAL» азықтық қоспасын қолданудың орындылығы туралы жаңа деректер алынды, бұл азықтық құралдарды ұтымды жұмсау кезінде жануарлар организмнің физиологиялық жай-күйінің сау мәртебесін арттырудың қосымша резервтерін анықтауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: тамақтану, тамақтану рационы, жылқы, жемшөп қоспасы, биохимиялық қан анализі

Введение. Полноценное и сбалансированное кормление сельскохозяйственных животных являются залогом проявления ими генетически заложенного потенциала продуктивности [1, с. 52].

Одними из важнейших условий полноценного и рационального кормления является обеспечение организма животных жизненно необходимыми питательными веществами, оказывающие влияние на энергетический, белковый, углеводный и липидный обмен и участвуют во всех жизненно важных процессах метаболизма организма животных [2, с. 455-465].

В последние годы в Казахстане сельхозформирования активно стали использовать в рационах кормления сельскохозяйственных животных различные кормовые препараты и добавки разных производителей. Они вводятся в небольших количествах, но активно способствуют стимуляцию функциональных резервов организма животных, формированию стойкого иммунитета, повышению продуктивности [2, с. 455-465, 3, с. 147].

Однако использование отечественной кормовой добавки «AL KARAL» в рационах кормления сельскохозяйственных животных менее изучено, хотя для этого имеются большие возможности. Производимая продукция Казахстанской компанией ТОО «Biotech Karal» состоит из комплекса веществ на основе гуминовых и фульвовых кислот, повышающие метаболизм и активизирующие ферментные процессы в организме животного. Кормовой препарат «AL KARAL» представляет собой практически идеальную кормовую добавку – 100 % чистый натуральный продукт, содержит полный комплекс минералов в водорастворимой и легкоусвояемой форме. Кроме этого, «AL KARAL» содержит комплекс витаминов и микроэлементов, пробиотик *Bacillus Subtilis* и экстракты ценных кормовых трав [4, с. 3].

Материалы и методы исследования. Исследования по изучению влияния факторов кормления на хозяйственно-полезные признаки сельскохозяйственных животных имеет как теоретическое, так и практическое значение.

В связи с чем, целью данного исследования явилось изучение влияния кормовой добавки «AL KARAL» на общее физиологическое состояние конепоголовья в условиях ТОО «Қазақ Тұлпары» Костанайского района, Костанайской области.

Были сформированы две группы лошадей: I группа – контрольная, рацион, согласно принятой технологии кормления в хозяйстве. II группа – опытная, в основной рацион добавлена кормовая добавка – «AL KARAL» из расчета 0,13 мл на 1 кг ж.м., согласно общей схемы исследований, представленной в таблице 1.

Таблица 1 – Схема научно-хозяйственного опыта

Группа	n=	Особенность рациона
Жеребцы		
I Контрольная	n=3	Основной рацион – ОР (хозяйственный)
II Опытная	n=3	ОР + Добавка (AL KARAL)

Исследуемое конепоголовье на протяжении всего эксперимента находилось в идентичных условиях содержания и получали набор кормов, согласно схемы опыта по данным таблицы 1.

Для производственной проверки полноценного проведения опыта в исследуемом хозяйстве, использованы рекомендации, рекомендованные ведущими российскими учеными Всероссийского научно-исследовательского института коневодства [5, с. 15], руководствуясь при этом учетом наблюдений, получения цифровых и описательных характеристик по продуктивности испытуемого поголовья животных, обработки данных и изложения материала на протяжении исследуемого периода.

Переваримость корма в опытах на лошадях изучали дифференцированным методом, в два этапа [6]. I этап: выдержка в предварительный период (продолжительность составляла 60 дней, согласно методики, в этот период опытное конепоголовье употребляло экспериментальный рацион. II этап: учетный период (5 дней).

Результаты исследований. Для более полной объективной оценки усвояемости питательных веществ рациона был проведен биохимический анализ крови лошадей.

Определены биохимические показатели крови – концентрация: глюкозы, кальция, железа, мочевины, мочевой кислоты, общего белка, фосфора, холестерина, щелочной фосфатазы, аланинаминотрансферазы (АЛТ/АЛАТ), аспартатаминотрансферазы (АСАТ/АСТ), альбумина, общего билирубина, которые актуальны при характеристике усвояемости питательных веществ в организме животного [7].

Анализ по полученным показателям крови исследуемого конепоголовья, согласно протокола испытания РГП на ПХВ «Республиканская ветеринарная лаборатория» в сравнительном аспекте с учетом нормативных параметров характеризующие кровь, данные которых проиллюстрированы в таблице 2 и на рисунке 1.

По данным таблицы 2 и рисунка 1 (I группа контрольная – линия синяя, II группа опытная – линия красная) параметры значения показателей крови № 1, 2, число концентрации фермента «аланинаминотрансферазы» (АЛТ/АЛАТ № 1) в крови лошадей опытной группы находилось на уровне $10,7 \pm 2,78$ ед/л, а в контрольной группе $8,6 \pm 4,07$ ед/л. По отношению к количественному уровню этот показатель соответствует норме.

Таблица 2 – Результаты биохимического анализа крови у исследуемого конепоголовья

Показатели	Норма по протоколу испытания	Группа, n=3	
		I	II
Концентрация аланинаминотрансферазы (АЛТ/АЛАТ), ед/л	2,7-20,5	$8,6 \pm 4,07$	$10,7 \pm 2,78$
Концентрация аспартатаминотрансферазы (АСАТ/АСТ), ед/л	115,7-287,0	$128,2 \pm 10,30$	$120,5 \pm 11,11$
Концентрация альбумина, г/л	2,7-20,5	$14,6 \pm 3,11$	$11,3 \pm 0,6$
Концентрация общего белка, г/л	57,1-79,1	$64,2 \pm 11,28$	$61,3 \pm 5,57$
Концентрация общего билирубина, мкмоль/л	5,4-51,4	$5,5 \pm 1,1$	$8,9 \pm 2$
Концентрация глюкозы, ммоль/л	3,0-7,0	$2,3 \pm 0,5$	$2,2 \pm 0,12$
Концентрация железа, мкмоль/л	20,0-23,0	$16,1 \pm 0,7$	$14,6 \pm 3,23$
Концентрация кальция, моль/л	2,3-3,5	$1,9 \pm 0,07$	$2,4 \pm 0,35$
Концентрация фосфора, моль/л	1,3-1,8	$1,7 \pm 0,03$	$1,5 \pm 0,12$
Концентрация щелочной фосфатазы, ед/л	70,0-250	$115,5 \pm 29,78$	$116,0 \pm 28,67$

Концентрация мочевины, ммоль/л	3,7-6,3	9,7±3,41	5,5±1,38
Концентрация мочевой кислоты, мкмоль/л	8,5-70,0	8,5±0,12	8,3±0,11
Концентрация холестерина, ммоль/л	2,3-3,7	2,1±0,1	2,2±0,15

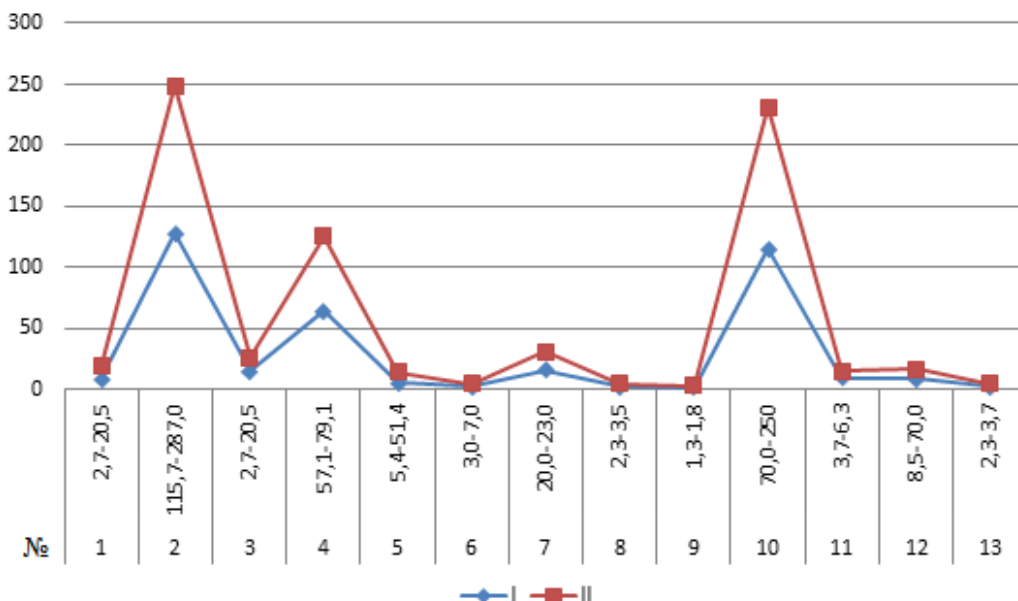

Рисунок 1 – Результаты анализа биохимических показателей крови у исследуемого конепоголовья

Концентрация фермента «аспартатаминотрансферазы» (АСАТ/АСТ № 2) выявлено в пределах нормы как у опытной – 120,5±11,11 ед/л, так и у контрольной группы 128,2±10,30 ед/л. В крови животных активность обоих ферментов очень мала, однако при патологиях их количество в крови увеличивается.

Полученные параметры по показателю – «Общий белок», согласно таблицы 2 и рисунка 1 – № 4, по опытной группе животных – 61,3±5,57 г/л и по контрольной – 64,2±11,28 г/л. А среднее количество концентрации «альбумина» (№ 3) в опытной группе составило – 11,3±0,6г/л, в контрольной группе 14,6±3,11, что соответствует норме. Определение белковых фракций позволяет провести дифференциацию отдельных видов гипо - и гиперпротеинемий, а также выявить профиль белковых фракций сыворотки крови при ряде заболеваний и состояний.

Для оценки состояния углеводного обмена в организме животного и как основной источник энергии в организме используют биохимический параметр «глюкоза». В наших исследованиях этот показатель по данным таблицы 2 и рисунка 1 – № 6, как в опытной – 2,2±0,12 ммоль/л, так и в контрольной группе 2,3±0,5 ммоль/л оказался ниже нормы –3,0-7,0 ммоль/л.

Однако, как прописано в методике по определению: глюкоза – нестойкое органическое соединение организма: спустя несколько часов после получения пробы крови (плазмы) концентрация в ней глюкозы начинает падать до 30-40%, что необходимо учитывать в диагностической работе.

Одним из важных показателей является «кальций» (Рис. 1 – № 8) и фосфор (Рис. 1 – № 9), контролирующей состав костей, мышечной ткани, повышает тонус миокарда, активирует ферменты, необходимы для характеристики «кальций-фосфорного соотношения», а также участвуют в регуляции кислотно-щелочного равновесия, в углеводном, жировом и белковых обменах.

У животных опытной группы наблюдается превосходство 2,4±0,35 моль/л, чем у контрольной группы на 0,5 моль/л и соответствует норме, в отношении контрольной группы жеребцов. Концентрация «фосфора» – 1,5±0,12 моль/л в опытной группе, и 1,7±0,03 моль/л в контрольной группе, что указывает на нормативный физиологический предел по содержанию. Многочисленные приспособительные реакции различных систем и органов, которые использует организм животного, адаптируясь к различным воздействиям (способы содержания, кормления) характеризуются активностью щелочной фосфатазы, регулирующей активный транспорт фосфора и кальция и в целом – систему «костная ткань-кровь» [8, с. 18-19].

Биохимический показатель «концентрация щелочной фосфатазы» (Рис. 1 – № 10) в исследуемых группах выявлен также в пределах физиологической нормы (70,0-250 ед/л), у жеребцов опытной группы – 116,0±28,67 ед/л, что на 1 ед/л больше, чем в контрольной – 115,5±29,78 ед/л. В связи с чем, мы рекомендуем повышенный контроль по разработке сбалансированного рациона кормления жеребцов-производителей, особенно в период случной компании в хозяйстве, чтобы

исключить отклонения в результате несбалансированного кормления, такие как анемия и гиповитаминоз витамина С.

Главный компонент остаточного азота и как конечный продукт азотистого метаболизма является «мочевина», количество которой определяется разностью между количеством азота поступившего с пищей и количеством азота в других экскретируемых соединениях. При положительном азотистом балансе экскреция мочевины уменьшается; если происходит увеличение экскреции азота вследствие распада белков организма, повышение азота мочи происходит за счет мочевины. Таким образом, образование и экскреция мочевины являются регулирующим механизмом, с помощью которого поддерживается «азотистое равновесие». Следовательно, согласно данных таблицы 2 и рисунка 1 – № 11, количество мочевины в опытной группе лошадей выявлено – $5,5 \pm 1,38$ ммоль/л, что соответствует норме ($3,7-6,3$ ммоль/л) и указывает на положительный «азотистый баланс» в организме, а по контрольной группе – $9,7 \pm 3,41$ ммоль/л, что превышает нормативные данные и указывает на увеличение азота в моче. В понятие остаточного азота (Аминный азот) входит группа азотсодержащих веществ, которые определяются в сыворотке крови, после осаждения белков. Они являются конечными продуктами обмена белков в животном организме. Одним, из которых, и является «мочевая кислота», которая участвует при белково-углеводном обмене. У опытной группы жеребцов выявлено мочевой кислоты (Рис. 1 – № 12) в крови $8,3 \pm 0,1$ мкмоль/л, что ниже нормы ($8,5-70,0$) и ниже на $0,2$ мкмоль/л, чем у жеребцов контрольной группы – $8,5 \pm 0,12$ мкмоль/л. что характеризует непропорциональное содержание мочевой кислоты в отношении остаточного азота. Понижение можем пояснить следующим образом, что оставшийся азот полностью используется бактериями желудочно-кишечным трактом, вследствие чего концентрация мочевой кислоты в сыворотке крови уменьшается [6].

Регуляцию уровня насыщенных и ненасыщенных жирных кислот в процессе метаболизма в организме животных выполняет биохимический показатель «холестерин» необходимый организму, он способствует росту, делению клеток и как показатель жирового обмена. По данным таблицы 2 и рисунка 1 – показатель значения № 13 следует, что концентрация холестерина в обеих исследуемых группах ниже нормы ($2,3-3,7$), в опытной на $0,1$ ммоль/л и составил $2,2 \pm 0,15$ ммоль/л, а в контрольной группе ниже нормы на $0,2$ и ниже чем в опытной группе на $0,1$ и составил – $2,1 \pm 0,1$ ммоль/л.

Закключение. Результаты биохимических исследований по крови подтверждают о положительном влиянии кормовой добавки «AL KARAL» на организм лошадей. Так как позволяют констатировать полное отсутствие токсичности и побочных явлений при назначении в основной рацион, опытному конепоголовью.

В заключение следует отметить, что полученные данные свидетельствуют о целесообразности широкого использования отечественной кормовой добавки «AL KARAL», что позволит увеличить рентабельность выращивания здорового стада.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Байгенов Ф.Н., Иргашев Т.А., Каримова М.О., Косилов В.И., Миронова И.В. Влияние кормовых добавок на химический состав молока коров. [Текст]: Материалы II Международной научно-практической конференции «Современные проблемы зоотехнии», посвященная памяти доктора сельскохозяйственных наук, профессора Муслимова Б.М., Костанай. КГУ имени А.Байтурсынова, 2019. – С. 52.
2. Байгенов Ф.Н., Иргашев Т.А., Каримова М.О., Калякина Р.Г. Кормовые добавки и их влияние на химический состав молока. [Текст]: Материалы Международной научно-практической конференции «Интеграция науки и практики как условие продовольственной безопасности», (16-20 сентября 2019 г.), 2019. / Научный вестник ГОУ ЛНР «Луганский национальный аграрный университет». – Луганск: ГОУ ЛНР ЛНАУ // – № 7(1). – С. 455-465.
3. Тегза И.М., Тегза А.А., Здерова Л.Б. Влияние скармливания кормовой добавки «Танрем», на рост и развитие бычков аулиекольской породы. [Текст]: журнал 3i: intellect, idea, innovation. 2020. - № 2. – С. 147.
4. Инструкция по применению кормовой добавки “AL KARAL”. [Текст]: ТОО «Biotech Karal», Алматы, 2020. – С. 3.
5. Использование энергетических кормов и добавок для откармливаемых и дорациваемых лошадей в условиях конюшенного содержания. [Текст]: Рекомендация. - М., 1991. – С. 15.
6. Макарец Н.Г. Кормление сельскохозяйственных животных. [Текст]: Учебник для вузов.- Изд.3-е переработанное и доп./Н.Г.Макарец.- Калуга: Изд-во «Ноосфера», 2012. – 640с.
7. Методические указания по отбору проб кормов с целью лабораторного контроля их качества по ГОСТ Р ИСО 6497-2011 «Корма для животных. Отбор проб». [Текст]: Киров, 1993г.
8. Слинкин А.А., Сатыев Б.Х., Уразбахтин Р.Ф. Влияние кормовой добавки Сел-Плекс на молочную продуктивность кобыл башкирской породы [Текст]: журнал Коневодство и конный спорт 2013, Москва, № 2. – С. 18–19.

REFERENCES:

1. Baigenov F.N., Irgashev T.A., Karimova M.O., Kosilov V.I., Mironova I.V. Vliyanie kormovih dobavok na himicheskii sostav moloka korov. [Tekst] Materiali II Mejdunarodnoi nauchno prakticheskoi konferencii «Sovremennye problemi zootehnii» posvyaschennaya pamyati doktora selskohozyaistvennih nauk professora Muslimova B.M. Kostanai. KGU imeni A.Baitursynova 2019. – S. 52.
2. Baigenov F.N., Irgashev T.A., Karimova M.O., Kalyakina R.G., Kormovie dobavki i ih vliyanie na himicheskii sostav moloka. [Tekst] Materiali Mejdunarodnoi nauchno prakticheskoi konferencii «Integraciya nauki i praktiki kak uslovie prodovolstvennoi bezopasnosti» 16-20 sentyabrya 2019 g., 2019. / Nauchnii ve
3. Tegza I.M., Tegza A.A., Zdereva L.B. Vliyanie skarmlivaniya kormovoi dobavki «Tanrem» na rost i razvitie bichkov auliekolskoi porodi. [Tekst] / 3i: intellect idea innovation. 2020. № 2. – S. 147.
4. Instrukciya po primeneniyu kormovoi dobavki “AL KARAL”. [Tekst] TOO «Biotech Karal» Almati 2020. – S. 3.
5. Ispolzovanie energeticheskikh kormov i dobavok dlya otkarmливаemih i doraschivaemih loshadei v usloviyah konyushennogo soderjaniya. [Tekst] Rekomendaciya. M. 1991. – S. 15.
6. Makarcev N.G. Kormlenie selskohozyaistvennih jivotnih. [Tekst] Uchebnik dlya vuzov. Izd.3_e pererabotannoe i dop./N.G. Makarcev. Kaluga Izd vo «Noosfera» 2012. – 640 s.
7. Metodicheskie ukazaniya po otboru prob kormov s celyu laboratornogo kontrolya ih kachestva po GOST R ISO 6497-2011 «Korma dlya jivotnih. Otbor prob». [Tekst] Kirov 1993 g.
8. Slinkin A.A., Satiev B.H., Urazbahtin R.F. Vliyanie kormovoi dobavki Sel Pleks na molochnuyu produktivnost kobil bashkirskoi porodi. [Tekst] jurnal Konevodstvo i konnii sport 2013 Moskva № 2. – S. 18–19.

Сведения об авторах:

Брель-Киселева И.М. – кандидат сельскохозяйственных наук, и.о. заведующего кафедры Технология производства продуктов животноводства Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова. 110000 г. Костанай, ул. Маяковского 99/1. тел. 8-700-430-03-63, e-mail: inessab7@mail.ru

Досумова А.Ж. – докторант специальности 6D080200–Технология производства продуктов животноводства, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, 110000, г. Костанай, ул. Маяковского 99/1, тел 8-777-791-00-41, e-mail: Aliya_doss@mail.ru

Шарипов В.Ф. – генеральный директор TOO «HIT KAZAKSTAN». 110000 г. Костанай, ул. Урицкого, 1. тел. (7142) 901-010, e-mail: s-t-1@mail.ru

Brel-Kiseleva I.M. – Candidate of agricultural Sciences, acting head of the department of livestock products technology of the Kostanay Regional University named after A. Baitursynov. 110000 g. Kostanay, 99/1 Mayakovskiy St. tel. 8-700-430-03-63, e-mail: inessab7@mail.ru

Dosumova A. Zh. – Doctoral student of the specialty 6D080200-Technology of livestock Products production, of the Kostanay Regional University named after A. Baitursynov. g. Kostanay, 99/1 Mayakovskiy St. tel. 8-777-791-00-41, e-mail: Aliya_doss@mail.ru

Sharipov V. F. – CEO of «HIT KAZAKHSTAN» FUS

Брель – Киселева И.М. - ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Қостанай өңірлік университетінің А. Байтұрсынов, Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы кафедрасы меңгерушісінің м. а. 110000 Қостанай қ., Маяковский к-сі 99/1. тел. 8-700-430-03-63 E-mail: inessab7@mail.ru

Досумова А. Ж. – 6D080200–мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы мамандығының докторанты, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік университеті. 110000 Қостанай қ., Маяковский к-сі 99/1. тел. 8-777-791-00-41, e-mail: Aliya_doss@mail.ru

Шарипов В.Ф. – «HIT KAZAKSTAN» ЖШС бас директор

UDC 631.53.04; 633.2(574.1)
DOI: 10.12345/22266070_2021_1_35

FORMATION OF AGRICULTURAL LANDSCAPES OF SAFLOR (*Cárthamus tinctórius*) IN THE SYSTEM OF BIOLOGIZED CROP

Nasiyev B.N. - Doctor of Agricultural Sciences, corresponding member of the National Academy of Sciences, Professor. Zhangir Khan West Kazakhstan Agricultural and Technical University, Uralsk

Yesenguzhina A.N. - Master of Agricultural Sciences. Professor of Zhangir Khan West Kazakhstan Agricultural and Technical University, Uralsk

Field experiments to study the biologized technology of safflower cultivation were carried out in the spring and summer periods in the dry steppe zone of Western Kazakhstan. In the course of the research, traditional technology and technology with the use of biologic drugs and biofertilizers were studied. The area of the plots is 50 m², the repetition is three times, the location of the plots is random. The results of scientific research have shown that under the conditions of 2020, the highest oil collection of 2.29 c / ha was obtained with the combined use of the biological product Biodux, biofungicide Orgamica S and biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology) by seed treatment and treatment during the growing season. The use of traditional technology along with biological yield reduces the oil yield by 0.57 c / ha or by 33.13%. As a result of comparative studies of safflower oil content, an increase in oil content up to 30.0% was revealed when using biologized technology.

Keywords: safflower, biologized technology, growth and development, productivity, oil content

БИОЛОГИЯЛАНДЫРЫЛҒАН ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА МАҚСАРЫНЫҢ АГРОЛАНДШАФТТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Насиев Б.Н. – ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА мүше-корреспонденті, профессор. Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал

Есенгужина А.Н. – ауыл шаруашылығы ғылымдарының магистрі, оқытушы. Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал

Мақсары өсірудің биологиялық технологиясын зерттеу бойынша далалық тәжірибелер Батыс Қазақстанның құрғақ далалы аймағында көктем-жаз кезеңдерінде жүргізілді. Зерттеу барысында дәстүрлі технология мен биологиялық препараттар мен био тыңайтқыштарды қолдану технологиясы зерттелді. Мөлдектердің ауданы 50 м², қайталануы үш рет, мөлдектердің орналасуы кездейсоқ. Ғылыми зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, 2020 жылдың жағдайында Биодукс биопрепаратын, Orgamica S биофунгицидін және Organit N, Organit P биотыңайтқыштарын (биологиялық технология) тұқымды дәрілеу және өсімдіктерді вегетация кезеңінде бүрку арқылы бірге қолдану 2,29 ц/га деңгейінде мақсарының жоғары өнімі алынды. Дәстүрлі технологияны қолдану мақсарының биологиялық өнімділігін 0,57 ц/га немесе 33,13%-ға төмендетті. Мақсары майының салыстырмалы зерттеулері нәтижесінде биологиялық технологияны қолдану кезінде майдың 30,0% -ға дейін жоғарылағаны анықталды.

Түйінді сөздер: мақсары, биологиялық технология, өсу және даму, өнімділік, май құрамы

ФОРМИРОВАНИЯ АГРОЛАНДШАФТОВ САФЛОРА В СИСТЕМЕ БИОЛОГИЗИРОВАННОГО РАСТЕНИЕВОДСТВА

Насиев Б.Н. – доктор сельскохозяйственных наук, член-корреспондент НАН РК, профессор. Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г.Уральск

Есенгужина А.Н. – магистр сельскохозяйственных наук, преподаватель Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г.Уральск

Полевые опыты по изучению биологизированной технологии возделывания сафлора проводились в весенне-летний периоды в сухостепной зоне Западного Казахстана. В ходе исследований изучались традиционная технология и технология с применением биологических препаратов и биоудобрений. Площадь участков 50 м², повторение - трехкратное, расположение участков - случайное. Результаты научных исследований показали, что в условиях 2020 года наиболее высокий сбор масла 2,29 ц/га получен при совместном использовании биопрепарата Biodux, биофунгицида Orgamica S и биоудобрений Organit N, Organit P (биологизированная технология) протравливанием семян и обработкой в период вегетации. Использование традиционной

технологии наряду биологической урожайностью снижает выход масла на 0,57 ц/га или на 33,13%. В результате сравнительных исследований масличности сафлора выявлено повышение масличности до 30,0% при применении биологизированной технологии.

Ключевые слова: сафлор, биологизированная технология, рост и развитие, урожайность, масличность

In our opinion, safflower in the region can occupy a certain niche in the formation of biologized agricultural landscapes. The role of safflower in increasing the production of vegetable protein and oilseeds is significant. Its cultivation makes it possible to more efficiently use the potential of the lands of arid areas with a reduction in the cost of producing oilseeds [1, p. 4, 2, p. 355, 3, p. 48, 4, p. 183, 5, p.41, 6, p.482].

Safflower seeds and their processed products play an important role in the country's food complex. The level of the gross seed harvest depends not only on the satisfaction of the population's needs for edible vegetable oil, but also to a large extent on the provision of animal husbandry with full-fledged feed. The cultivation of safflower is also relevant in the climatic conditions of Western Kazakhstan, which are characterized by high heat supply and a long growing season. If earlier safflower was sown more in the East Kazakhstan and Almaty regions, now it is increasingly produced in the north, in the western regions and in the south. There is a very strong demand for safflower, it is dismantled by all the nearby countries, it goes very well to China.

In the West Kazakhstan region, safflower crops do not exceed 29 thousand hectares, the yield of oilseeds remains low (7.0-8.5 c/ha). An important reserve for increasing productivity and expanding acreage is the improvement of safflower cultivation technologies using biologized technology, which is becoming a real trend in the Republic of Kazakhstan.

Biologization of agriculture, aimed at the predominant use of biological, rather than chemical and technical factors to increase the economic efficiency of agricultural production, is becoming the main factor in increasing soil fertility, obtaining high yields of agricultural crops, It is also important that climate changes occurring over the past years, as well as the creation of new varieties of safflower, characterized by adaptability, resistance to adverse environmental factors and having high productivity require the development of technology for the use of biological products, which, being in the optimum, most contribute to increasing the productivity of the crop. In agronomic science, there are studies on the study of biological preparations on oilseed crops [7, p.52, 8, p.163, 9, p.4955]. However, these studies are focused on other soil and climatic conditions.

The purpose of the research is to study and evaluate biologized technologies of safflower cultivation in Western Kazakhstan to provide vegetable oil producers with high-quality raw materials in the system of diversified crop production.

According to the morphological features of the genetic horizons of the profile and agrochemical indicators of the arable layer, the soil of the experimental site is characteristic of the dry-steppe zone of Western Kazakhstan.

In the experiments, the safflower variety "Ahram" is used. The seeding rate is recommended for zone 1 of the WKO. The system of tillage adopted in the 1st zone of the West Kazakhstan region.

The repetition of the experiment, the size and location of plots when laying, the organization of observations of the onset of phenological phases, accounting for the growth and development of safflower were carried out according to generally accepted methods [10, p. 55].

Statistical processing of research results by the method of variance analysis using computer programs [11, p.78].

In the system of biologized agriculture, recommended and available on the market microbiological preparations and bio-organic fertilizers were used for the study in order to carry out pre-sowing treatment of seed material and spraying during the growing season of the studied crops: microbiological preparation Biodux, biofungicide Orgamica S, Organit N biofertilizers, Organit P biofertilizers.

The growth and development of safflower was significantly influenced by the prevailing weather conditions of the growing season. In the conditions of 2020, during the periods of germination, initial and active growth of safflower in May, 7.6 mm of precipitation fell at a multi-year level of 27.0 mm, in June, 56.1 mm of precipitation fell, which is more than the multi-year level of 25.1 mm. In May and June, the air temperature was approximately at the level of the average annual temperature.

In the future, prolonged dry weather in July (5.8 mm of precipitation fell against 41.0 mm of long-term level) significantly reduced the productivity of safflower. In July, the average monthly air temperature was 26.20 C with a long-term average of 22.40 C.

In August, with an average monthly air temperature of 19.90 C, precipitation fell 17.1 mm or less from the long-term average of 7.9 mm.

In general, the agrometeorological conditions of the 2020 agricultural year were not favorable for the growth, development and formation of safflower yields.

One of the most important structural elements that determine the productivity of safflower is the density of standing plants in crops, which should be determined for different natural and climatic zones of its

cultivation. Science and practice show that only with the optimal number of plants per unit area of the field, the best use of environmental factors by crops is ensured.

Water, light, temperature, soil fertility are the most important factors that determine the formation of the density of standing plants in agricultural crops. These factors have a significant impact on the germination of seeds, the emergence of seedlings and, first of all, on such an important production indicator as field germination.

In the phase of full seedlings of safflower and before harvesting, we determined the field germination of seeds and took into account the density of standing plants, respectively. Due to the fact that sparse crops can not guarantee a good harvest, high field germination is the most important indicator in order to achieve this. As our studies have shown, safflower is characterized by a fairly high field germination of seeds. In the 2020 studies, the field germination rate of safflower, depending on the cultivation technology, was 91.5-92.8%. At the same time, the highest completeness of seedlings is provided when seeds are treated with biological preparations.

Cultivation technologies had a significant impact on the safety of safflower plants by the end of the growing season. In studies 2020 when sharing Biodux biopesticide, fungicide Orgamica S and bio-fertilizers Organit N, Organit P (biologichna technology) by etching of seeds and treatment during vegetation safflower (foliar feeding of plants in phase 3-6 leaves) are marked in the safety of crops safflower harvesting in comparison with conventional technology of cultivation (control). If with the biologized technology, by the time of harvesting, 88.04% or 408.5 thousand pieces/m² were preserved out of 464.0 thousand pieces/m² of sprouted plants, then 384.5 thousand pieces/m² or 84.04% were preserved in the control of 457.5 thousand pieces/m². Before harvesting, 24.0 thousand pcs/m² more plants were preserved in the sowing field using the biologized technology compared to the control.

Results of phenological observations. In the conditions of 2020, the development of safflower plants depended on the cultivation technology. When sowing on April 27, in the 2 studied variants of the cultivation technology, safflower seedlings appeared on May 10, i.e. 13 days after sowing. Starting from the budding phase, there was a difference in the rate of development of safflower, depending on the experience options. With traditional technology, the budding phase occurred on July 1, or 51 days after the emergence of seedlings. In the application of bio-technology, i.e. when you share a biological preparation Biodux, fungicide Orgamica S and bio-fertilizers Organit N, Organit P (biologichna technology) by etching of seeds and treatment during vegetation safflower (foliar feeding of plants in phase 3-6 leaves) marked the early onset of budding 2 days compared to safflower plants of the control variant.

In this variant, the budding phase occurred on June 28 or 49 days after the appearance of full shoots. This trend in the development of safflower in the 2nd variants persists in the flowering phase. According to the variants of the experiment, safflower entered the flowering phase on July 16 and 18. At the same time, in the variant of the biologized technology, the flowering phase occurred earlier by 2 days compared to the control. The flowering was friendly and lasted 34 days in the biologized technology version. When using traditional technology, the duration of the flowering period-maturation lasted 37 days, that is, 3 days longer than in the variant of using biological preparations. Full maturation in 2020 on the control came-on August 25, with the total duration of the growing season was 107 days. The use of biological preparations (biological product Biodux, biofungicide Orgamica S and biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology) reduced the duration of the growing season of safflower in the conditions of zone 1 of Western Kazakhstan in comparison with traditional technology by 3 days. With the studied biologized technology, the duration of the growing season of safflower was 104 days.

At the same time, it is necessary to note the importance of reducing the duration of the growing season and the friendly maturation of safflower for the timely and high-quality organization of harvesting operations.

Dynamics of growth of safflower plants. One of the indicators that characterize the state of agrocenosis is the height of plants. Observations of the dynamics of linear growth of safflower showed that the height of the plants depended on the weather conditions of the growing season and the cultivation technology.

The analysis showed that at the beginning of the growing season, safflower has a low growth rate in height. At the same time, the most intensive growth of plants in height was observed in the period from stemming to the beginning of flowering. Then the growth rate decreased and by the phase of the beginning of maturation of the plant on the studied variants had the highest height.

In the 2020 studies from the stemming phase, the difference in the growth of safflower plants was noted, depending on the cultivation technology. In the phase of stooling the plant height of the control group was 20 cm, and in applications of bio-technology plants had a height of 24 cm or the difference between the height of the plants studied options amounted to 4 cm.

In the budding phase, the height of safflower plants according to the experimental variants was in the range of 39-44 cm, and by the flowering phase, safflower plants had a height of 50-56 cm. At the same time, the combined use of the biological product Biodux, the biofungicide Orgamica S and the biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology) provided the maximum growth of safflower plants in comparison with

the control (traditional technology). By the maturation period of the safflower plant in the biologized version of the technology reached 61 cm. Before harvesting, the height of the plants of the control variant was 54 cm or the plants of this variant were left from the plants of the biologized technology variant by 7 cm.

When grown in different soil and climatic conditions, agricultural crops show noticeable features of the formation of crop productivity elements. The safflower among these parameters is necessary to allocate such important to create crop, as the stand density of plants surviving to harvest (pieces/m²), the number of baskets 1 plant (EA), number of filled seeds per 1 plant (pieces), the number of seeds in 1 basket (PCs), weight of seeds from one inflorescence (g), seed weight per plant (g).

Elements of the technology significantly affect the yield of any crop. Incorrectly selected technology parameters can lead to the formation of low productivity indicators of safflower crops, which in turn can affect the yield of oilseeds.

In the 2020 studies, the best indicators of the elements of the crop structure and the yield of safflower were established using biologized cultivation technology (Table 1).

Table 1 - Structure of safflower yield elements depending on the cultivation technology in 2020 in the conditions of Zone 1 of the West Kazakhstan Region

Options	Number of plants per 1 m ² , pcs	Number of productive baskets per 1 plant, pcs	The diameter of the baskets for 1 plant, see	Number of seeds per 1 plant, pcs	Масса 1000 семян, г	Biological yield, c/ha
Traditional technology, control	38,45	15,00	2,18	24,40	42,70	6,00
Biologized technology	40,85	17,00	2,41	25,50	43,15	7,64
LSD ₀₅ – c/ha						1,19

Thus, the combined use of the biological product Biodux, the biofungicide Orgamica S and the biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology) by seed treatment and treatment during the growing season provided the number of productive baskets in safflower plants compared to the control variant to 17.0 pcs per 1 plant.

With an average basket diameter (2.18-2.41 cm), when using biologized technology, the number of seeds per 1 basket was 1.1 more than in the control. The use of biological preparations also contributed to an increase in the weight of 1000 seeds from 42.70 to 43.15 g.

From the research data, it can be seen that in the conditions of 2020, the highest yield of 7.64 c / ha was obtained with the joint use of the biological product Biodux, the biofungicide Orgamica S and the biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology) by seed etching and processing during the growing season. The use of traditional technology reduces the biological yield of safflower by 1.64 c / ha or by 27.33%.

Seed huskiness is an indicator of quality that needs to be reduced. In the 2020 studies, huskiness increased with traditional cultivation technology to 33.6%. The lowest indicator of seed huskiness was observed when using biologized technology – 32.3%.

The oil content of safflower seeds, as shown by studies, varies under the influence of environmental conditions prevailing during the growing season and elements of cultivation technology. In studies, the fat content in the seeds was reduced by 28.8% when using traditional technology.

In 2020, as a result of comparative studies of the oil content of safflower, an increase in the oil content of up to 30.0% was revealed when using biologized technology.

From the research data, it can be seen that in the conditions of 2020, the highest oil yield of 2.29 c / ha was obtained by the joint use of the biological product Biodux, the biofungicide Orgamica S and the biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology) by seed etching and treatment during the growing season. The use of traditional technology along with biological yield reduces the oil yield by 0.57 c / ha or by 33.13%.

Conclusions.

Pre-sowing treatment of seeds and the use of biological products and biofertilizers during the growing season contributes to the activation of a number of growth, physiological and biochemical processes of plants, which leads to an increase in the yield of safflower.

With the combined use of the biological product Biodux, the biofungicide Orgamica S and the biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology), the maximum indicators of productivity and quality of safflower were obtained. As a result of comparative studies of the oil content of safflower, an increase in the oil content of up to 30.0% was revealed when using biologized technology. In the conditions of 2020, the highest oil yield of 2.29 c / ha was obtained with the joint use of the biological product Biodux, the biofungicide Orgamica S and the biofertilizers Organit N, Organit P (biologized technology) by seed etching

and treatment during the growing season. The use of traditional technology, along with biological yield, reduces the oil yield by 0.57 c / ha or by 33.13%.

Acknowledgments: "This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan AP05130172 "Development of adaptive technologies for the cultivation of fodder and oilseeds in relation to the conditions of West Kazakhstan".

REFERENCES:

1. Akhshanov T.S. Sroki, sposoby i normy vyseva saflora na neobespechennoy bogare T.S. [Tekst] / Akhshanov T.S. // Vestnik sel'skokhozyaystvennoy nauki Kazakhstana. – 1972. – №10. – S.3-5.
2. Ivanov V.M., Tolmachev V.V. Vliyanie elementov tekhnologii poseva na produktivnost' saflora v Volgogradskom Zavolzh'e [Tekst] / V.M. Ivanov, V.V. Tolmachev // Perspektivy razvitiya aridnykh territoriy cherez integratsiyu nauki i praktiki. M.: Izd-vo Vestnik RASKhN, 2008. - S.354-357.
3. Lazarichev S.G. Vozdelyvanie saflora za rubezhom [Tekst] / S.C. Lazarichev // Inf. byull. Zemledelie i rasteniyevodstvo: Dostizheniya nauki i peredovogo opyta v sel'skom khozyaystve. - 1997. - N. 8. - S.46-51.
4. Nasiev B.N., Tlepov A.S., Zhanatalapov N.Zh. Izuchenie elementov adaptivnoy tekhnologii vozdel'vaniya kormovykh i maslichnykh kul'tur v sukhostepnoy zone [Tekst] / B.N. Nasiev, A.S. Tlepov, N.Zh. Zhanatalapov // 3i: Intellect, idea, innovation: multidisciplinary scientific journal, no. - Kostanay: Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynov. – 2018. - N1. – S. 183-189.
5. Nasiev B.N., Zhanatalapov N.Zh., Khiyasov M.G. Formation of agricultural landscapes of the sudan grass in the dry zone [Tekst] / B.N. Nasiev, N.Zh. Zhanatalapov, M.G. Khiyasov // 3i: Intellect, idea, innovation: multidisciplinary scientific journal, no. - Kostanay: Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynov. – 2020. – N4. – S. 41-47.
6. Naghavi M.R. Effects of planting populations on yield and yield components of safflower in different weed competition treatments [Tekst] / M.R. Naghavi // Journal of Food, Agriculture and Environment. - 2012. - Vol.10, No.1. - P.481-483.
7. Korsakov K.V., Fomichev G.A., Gataulin T.S. Rezul'taty ispytaniy gumata kaliya-natriya s mikroelementami v Povolzh'e [Tekst] / K.V. Korsakov, G.A. Fomichev, T.S. Gataulin // Trudy Kubanskogo GAU: Entuziasty agrarnoy nauki. - Krasnodar, 2009. - N. 9. - S.52-53.
8. Srinivasan K., Krishnarai M., Mathivanan N. Plant growth promotion and the control of sunflower necrosis virus disease by the application of biocontrol agents in sunflower [Tekst] / K. Srinivasan, M. Krishnarai, N. Mathivanan // Asian Journal of Crop Science. - 2010. - No. 2 (3). - P.160-172.
9. Compant S., Duffy B., Nowak J., Clement C., Barka E.A. Use of plant growth promoting bacteria for biocontrol of plant diseases: Principles, mechanisms of action and future prospects [Tekst] / S. Compant, B. Duffy, J. Nowak, C. Clement, E.A. Barka // Appl Environ Microbiol. - 2005. - No. 71. - P.4951-4959.
10. Metodika Gosudarstvennogo sortoispytaniya sel'skokhozyaystvennykh kul'tur [Tekst] // M.: Kolos, 1972. - 240 s.
11. Dosphehov B.A. Metodika polevogo opyta [Tekst] / B.A. Dosphehov // M.: Agropromizdat, 1985. - 358 s.

Сведения об авторах

Насиев Бейбит Насиевич – профессор кафедры «Растениеводство и земледелие» Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана, доктор сельскохозяйственных наук, член-корреспондент НАН РК. индекс. 090000, г. Уральск, ул. Жангир хана, 51, тел. 87051429866, e-mail:veivit.66@mail.ru

Есенгужина Айнаш Нуралиевна – преподаватель кафедры «Растениеводство и земледелие» Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана, магистр сельскохозяйственных наук. индекс 090000. г. Уральск, ул. Жангирхана, 51

Nasiyev Beybit Nasiyevich – professor of Plant Growing and Agriculture department of Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, doctor of agricultural sciences, corresponding member NAS RK. Uralsk, Zhangir khan St., 51, tel.87051429866, e-mail:veivit.66@mail.ru

Yessenguzhina Ainaash Nuraliyevna – teacher of Plant Growing and Agriculture department of Zhangir Khan West Kazakhstan agrarian-technical university, master of agricultural sciences. Uralsk, Zhangir khan St., 51

Насиев Бейбіт Насиұлы – Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің «Өсімдік шаруашылығы және егіншілік» кафедрасының профессоры, ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА мүше-корреспонденті, Орал, Жәңгір хан к. 51, тел. 87051429866, e-mail:veivit.66@mail.ru

Есенгужина Айнаш Нуралиевна – Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің «Өсімдік шаруашылығы және егіншілік» кафедрасының оқытушысы, ауыл шаруашылығы ғылымдарының магистрі, Орал, Жәңгір хан к. 51

УДК 636.52/58.033-053.2:636.087.7

10.12345/22266070_2021_1_40

РОСТ И РАЗВИТИЕ РЕМОНТНОГО МОЛОДНЯКА КУР РОДИТЕЛЬСКОГО СТАДА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ В РАЦИОНЕ ПРЕБИОТИКОВ

Овчинников А.А. - доктор сельскохозяйственных наук, профессор, ФГБОУ ВО «Южно-Уральский государственный аграрный университет», г. Троицк, РФ

Матросова Ю.В. - доктор сельскохозяйственных наук, доцент, ФГБОУ ВО «Южно-Уральский государственный аграрный университет», г. Троицк, РФ

Овчинникова Л.Ю. - доктор сельскохозяйственных наук, профессор ФГБОУ ВО «Южно-Уральский государственный аграрный университет», г. Троицк, РФ

Включение в рацион ремонтного молодняка пребиотика Сальмоцил F в количестве 0,60 кг, 0,80 и 1,00 кг/т корма позволило получить живую массу молодок в возрасте 18 недель на уровне 1824,2 г в контрольной группе, выше на 0,6% при низкой норме ввода пребиотика, на 5,0% - при средней и на 3,3% - при высокой дозе кормовой добавки в рационе. При этом однородность опытных групп птицы была выше контрольной на 8,0-9,0%. Добавка пребиотика в рацион ремонтного молодняка опытных групп повысила сохранность поголовья птицы с 95,0% в контрольной группе до 98,0-99,0% в опытных. Развитие ремонтного молодняка опытных групп по периодам выращивания было выше контрольной, что в свою очередь отразилось на смене пера и обмускулистости тела. Затраты корма на выращивание одной головы деловой молодки в контрольной группе составили 7,75 ЭКЕ и 1,05 кг сырого протеина, с низкой дозировкой пребиотика ниже на 7,4-7,7%, при средней – на 8,8-9,0%, при высокой - на 8,4-8,9%, а оплата корма продукцией возросла на 4,5-7,2% в пользу птицы опытных групп.

Ключевые слова: ремонтный молодняк, пребиотик, кормовая добавка, динамика живой массы, рост, развитие, сохранность, затраты и оплата корма продукцией.

ПРЕБИОТИКТЕРДІ ДИЕТАДА ПАЙДАЛАНУ КЕЗІНДЕ АТА-АНАЛЫҚ ТАБЫН ТАУЫҚТАРЫНЫҢ ЖАС ТӨЛДЕРІНІҢ ӨСУІ МЕН ДАМУЫ

Овчинников А. А. - Ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, «Оңтүстік-Орал мемлекеттік аграрлық университеті» ФМБОУ, РФ, Троицк қ.

Матросова Ю. В. - ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, доцент, «Оңтүстік-Орал мемлекеттік аграрлық университеті» ФМБОУ, РФ, Троицк қ.

Овчинникова Л.Ю. - ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, «Оңтүстік-Орал мемлекеттік аграрлық университеті» ФМБОУ, РФ, Троицк қ.

Пребиотик жас төлінің рационына 0,60 кг, 0,80 және 1,00 кг/т Жем мөлшерінде Сальмоцил F қосу бақылау тобында 18 апта жастағы жас төлдердің тірі массасын 1824,2 г деңгейінде алуға мүмкіндік берді, пребиотикті енгізудің төмен нормасында 0,6% - ға жоғары, рационда жемшөп қоспасының орташа дозасында 5,0% - ға және рационда жемшөп қоспасының жоғары дозасында 3,3% - ға жоғары. Бұл жағдайда құстың тәжірибелі топтарының біркелкілігі бақылаудан 8,0-9,0% жоғары болды. Тәжірибелі топтардың жас төлдерін жөндеу рационына пребиотик қосу құс басының қауіпсіздігін бақылау тобындағы 95,0%-дан тәжірибелік топтағы 98,0-99,0% - ға дейін арттырды. Өсіп келе жатқан кезеңдер бойынша тәжірибелі топтардың жас малдарын қалпына келтірудің дамуы бақылаудан жоғары болды, бұл өз кезегінде қауырсынның өзгеруіне және дененің бұлшық етіне әсер етті. Бақылау тобындағы іскер жастардың бір басын өсіруге жұмсалатын азық шығыны 7,75 ЭКЕ және 1,05 кг шикі протеинді құрады, пребиотиктің төмен дозасы 7,4-7,7%– ға, орташа - 8,8 - 9,0%-ға, жоғары-8,4-8,9% - ға, ал азық-түлікке ақы төлеу тәжірибелі топтардың құс пайдасына 4,5-7,2% - ға өсті.

Түйінді сөздер: мал басын толықтыратын төл, пребиотик, азықтық қоспа, тірі салмақ динамикасы, өсуі, дамуы, сақталуы, азық-түліктің шығындары мен төлемі.

GROWTH AND DEVELOPMENT OF REPAIR YOUNG CHICKENS OF THE PARENT HERD WHEN USING PREBIOTICS IN THE DIET

Ovchinnikov A.A. - Doctor of Agricultural Sciences, Professor, South Ural State Agrarian University, Troitsk, Russia

Matrosova Yu.V. - Doctor of Agricultural Sciences, Associate Professor, South Ural State Agrarian University, Troitsk, Russia

Ovchinnikova L.Yu. - Doctor of Agricultural Sciences, Professor, South Ural State Agrarian University, Troitsk, Russia

The inclusion of Salmocil F prebiotic in the diet of repair young animals in the amount of 0.60 kg, 0.80 and 1.00 kg / t of feed allowed to obtain the live weight of young animals at the age of 18 weeks at the level of 1824.2 g in the control group, higher by 0.6% with a low rate of prebiotic input, by 5.0% with an average and by 3.3% with a high dose of feed additive in the diet. At the same time, the uniformity of the experimental groups of poultry was higher than the control group by 8.0-9.0%. The addition of prebiotic to the diet of the young animals of the experimental groups increased the safety of the poultry population from 95.0% in the control group to 98.0-99.0% in the experimental groups. The development of the repair young animals of the experimental groups was higher than the control group by the growing periods, which in turn affected the change of the feather and the muscularity of the body. Feed costs for growing one head of business young in the control group were 7.75 EQ and 1.05 kg of raw protein, with a low prebiotic dosage lower by 7.4-7.7%, with an average – by 8.8-9.0%, with a high-by 8.4-8.9%, and the payment for feed products increased by 4.5-7.2% in favor of the poultry of the experimental groups.

Key words: replacement young growth, prebiotic, feed additive, dynamics of live weight, growth, development, safety, costs and payment for feed products.

Актуальность.

Птицеводство в Российской Федерации за последнее десятилетие сделало существенный рывок в производстве мяса птицы. Его доля составляет более 40% валового производства мяса всех видов сельскохозяйственных животных в стране.

Это связано, прежде всего, с переходом большинства птицефабрик на импортные высокопродуктивные кроссы, улучшились зоогигиенические условия содержания всех производственных групп, кормление молодняка и взрослой птицы полностью переведено на полнорационные комбикорма [1, с.273]. Рассматривая полноценное кормление сельскохозяйственной птицы следует отметить, что в состав рациона, наряду с ферментами, витаминами, сорбционными минеральными добавками включают про- и пребиотики, играющие важную роль в нормализации физиологических функций организма, нормализующих микробиальный фон желудочно-кишечного тракта, стимулирующих иммунный статус организма, сохранность и продуктивность, как ремонтного молодняка, так и взрослого поголовья [2, с.27; 3, с.91; 4, с.255; 5, с.112].

Ремонтный молодняк может максимально реализовать генетический потенциал продуктивности только в том случае, если ему в рацион с первой недели жизни вводить добавки, обеспечивающие наиболее полную переваримость и использование питательных веществ корма [6, с.137].

Цель исследований. Сравнить пребиотическую кормовую добавку Сальмоцил F разной дозировке в рационе ремонтного молодняка кур родительского стада. В задачи исследований входило проследить рост и развитие птицы, сохранность поголовья, однородность группы, рассчитать затраты корма за период выращивания ремонтного молодняка.

Для решения поставленных задач нами в условиях репродуктора второго порядка (п. Песчаное, Троицкого района Челябинской области) агрохолдинга ООО «Равис-птицефабрика Сосновская» был проведен научно-хозяйственный опыт на ремонтном молодняке (курочки) кросса «Иза- F-15», по 100 голов в каждой группе, при его выращивании до 126-суточного возраста.

Материал и методика исследований.

Птица контрольной и опытных групп на протяжении всего учетного периода получала полнорационный комбикорм, II опытная – с добавкой 0,6 кг/т пребиотика Сальмоцил F, III - 0,8 кг/т испытуемой кормовой добавки, IV опытная группа – 1,0 кг/т Сальмоцил F.

Для всего поголовья были созданы одинаковые условия содержания и ухода. В кормлении птицы руководствовались рекомендациями для кросса «Иза- F-15», как по концентрации питательных веществ в комбикорме, так и по количественному его скармливанию в соответствии с возрастом ремонтного молодняка.

Контроль за динамикой живой массы осуществляли еженедельным индивидуальным взвешиванием всего поголовья с расчетом абсолютного и среднесуточного прироста. По данным живой массы проводили однородность группы. Развитие птицы оценивали в период роста и на момент перевода в группу кур-несушек по смене оперения и физической форме.

Затраты корма рассчитывали по фактически потребленному комбикорму и абсолютному приросту живой массы.

Весь полученный цифровой материал обрабатывали биометрически с последующим определением уровня достоверности полученных данных.

Результаты исследований.

Оценивая полноту кормления ремонтного молодняка, следует сказать, что на птицефабрике используется фазовое кормление птицы по периодам выращивания. В данном случае в возрасте 1-3 нед., 4-6 нед., 7-15 и 16-18 недель. При этом концентрация питательных веществ в 100 г комбикорма

находилась в пределах 265-298 ккал, сырого протеина – 14,28-21,0%, лизина – 0,60-1,13, метионина с цистином - 0,60-0,88, кальция -1,0-1,2, фосфора – 0,35-0,45%. Среднесуточное потребление комбикорма за период выращивания ремонтного молодняка по группам составило: I контрольная группа – 50,5 г, II опытная - 48,07 г, III – 47,91 г и IV опытная группа – 47,94 г.

Результаты проведенных исследований показали, что изучаемый пребиотик, его норма ввода, оказывает определенное влияние на рост ремонтного молодняка (рис. 1). В результате чего в 18-недельном возрасте живая масса курочек I контрольной группы составила 1824,2 г и превосходила стандарт кросса на 3,6%. Масса птицы II опытной группы была выше I контрольной на 0,6%, III группы – на 5,0% ($P \leq 0,001$), IV опытной группы – на 3,3% ($P \leq 0,001$), что составило среднесуточной прирост 14,25 г, 14,35 г, 14,98 г и 14,74 г, а однородность - 89,0%; 97,0; 98,0 и 97,0% соответственно.

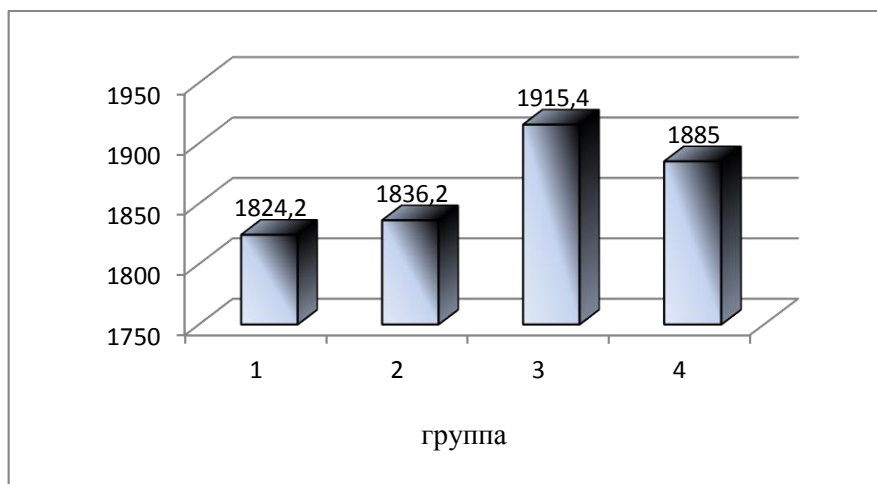

Рис. 1 – Живая масса ремонтного молодняка в 18-недельном возрасте, г

Анализ сохранности поголовья ремонтного молодняка к моменту перевода в родительское стадо показал, что если в I контрольной группе было выбраковано 5 голов, то во II опытной только 2, в III и в IV опытной группе – по 1 голове. В результате чего сохранность поголовья в группах составила 95,0%, 98,0 и 99,0%. Основными причинами выбраковки был токсикоз, инвагинация кишечника и авитаминоз.

Визуальная оценка степени развития ремонтного молодняка показала, что в 10 и 18-недельном возрасте в опытных группах в сравнении с контрольной количество сменившихся перьев в опытных группах в сравнении с контрольной было больше на 50,0 и 16,7%, а оценка физической форма тела была выше на 10,0-10,5%, что составило 1,9 и 2,1 балла, 2 и 2,2 балла в соответствии с возрастом. То есть птица опытных групп, в сравнении с контрольной, имела более выраженное развитие мышечной ткани тела, в частности, грудной мышцы, и в целом обмускулистость тела.

Регулирование однородность группы за счет нормы скармливания полнорационного комбикорма и полученный выход деловой молодки позволило провести расчет затрат корма в среднем по группе (табл. 1).

Таблица 1 – Затраты корма и оплата корма продукцией на выращивание ремонтного молодняка (в среднем по группе)

Показатель	Группа			
	I	II	III	IV
Скормлено за период опыта:				
- комбикорма, кг	636,40	605,74	603,60	604,30
- обменной энергии, МДж	7363,15	7013,65	6999,41	7007,72
- сырого протеина, кг	99,63	95,13	94,97	95,08
Получено деловой молодки, гол.	95	98	99	99
Затрачено на выращивание одной головы:				
- комбикорма, кг	6,70	6,18	6,10	6,10
в % к I группе	100,0	92,3	91,0	91,1
- обменной энергии, МДж	77,51	71,57	70,70	70,79
в % к I группе	100,0	92,3	91,2	91,3

- сырого протеина, кг	1,05	0,97	0,96	0,96
в % к I группе	100,0	92,6	91,5	91,6
Произведено деловой молодки (гол.) в расчете на каждые скормленные:				
- 100 кг комбикорма	14,77	15,65	15,84	15,73
в % к I группе	100,0	106,0	107,2	104,1
- 1,0 тыс. руб. корма	10,12	10,67	10,78	10,69
в % к I группе	100,0	105,4	106,5	105,6

В результате чего в I контрольной группе на выращивание одной головы было затрачено 77,51 МДж обменной энергии и 1,05 кг сырого протеина, во II опытной группе меньше на 7,4-7,7%, в III – на 8,5-8,8, в IV опытной группе – на 9,4-9,9%. При этом оплата корма продукцией в опытных группах в сравнении с контрольной возросла на 5,4-6,0% во II группе, на 6,5-7,2% - в III и на 4,1-5,6% - в IV опытной группе.

Заключение. Следовательно, из всех изучаемых дозировок кормовой добавки Сальмоцил F наибольшее положительное влияние на рост, развитие, сохранность поголовья птицы и экономические показатели наиболее выгодной является доза 0,80 кг на тонну корма.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Матеос Г.Г. Новые достижения в кормлении и питании сельскохозяйственной птицы. Форма корма, размер частиц и использование волокнистых ингредиентов [Текст]: / Г.Г. Матеос, Г. Фондевила, Л. Камара, Л.А. Агуирре, А.Ф. Де Хуан // Мировое и Российское птицеводство: состояние, динамика развития, инновационные перспективы: мат. XX междунар. конф. ВНАП Российское отделение НП «Научный центр по птицеводству». Сергиев Посад, 2020. С.270-273.

2. Данилова К.А. Мясная продуктивность цыплят-бройлеров при использовании препарат «Провагена» и «Лактусана» [Текст]: / К.А. Данилова // Вестник Красноярского ГАУ. 2019. №1. С.86-91.

3. Кочиш И.И. Влияние биологически активных добавок на состав микробиоты слепых отростков кишечника кур-несушек с разным уровнем продуктивности [Текст]: / И.И. Кочиш, О.В. Мясникова, В.И. Смоленский, В.В. Мартынов, В.Ю. Титов, М.А. Мотин // Мировое и Российское птицеводство: состояние, динамика развития, инновационные перспективы: мат. XX междунар. конф. ВНАП Российское отделение НП «Научный центр по птицеводству». Сергиев Посад, 2020. С.252-255.

4. Гамко Л.Н. Использование подкислителей Аквофейв и Велегард при выращивании цыплят-бройлеров [Текст]: / Л.Н. Гамко, Т.А. Таринская // Кормление сельскохозяйственных животных и кормопроизводство. 2020. №2. С.16-27.

5. Овчинников А.А. Продуктивность кур-несушек и качество яйца при использовании в рационе пробиотиков [Текст]: / А.А. Овчинников, Ю.В. Матросова, Д.А. Коновалов // Пермский аграрный вестник. 2019. №1(25). С.105-112.

6. Овчинников А.А., Матросова Ю.В., Коновалов Д.А. Продуктивность ремонтного молодняка кур при использовании в рационе пробиотических кормовых добавок [Текст]: / А.А. Овчинников, Ю.В. Матросова, Д.А. Коновалов // Пермский аграрный вестник. 2018. №4(24). С.132-137.

REFERENCES:

1. Gamko L. N. The use of acidifiers Akvofeyv and Velegard in the cultivation of broiler chickens [Text]: / L. N. Gamko, T. A. Tarinskaya // Feeding of farm animals and feed production. 2020. No. 2. p. 16-27.

2. Danilova K. A. Meat productivity of broiler chickens when using the drug "Provagen" and "Lactusan" [Text]: / K. A. Danilova // Vestnik krasgau. 2019. No. 1. P. 86-91.

3. Kocsis I.I. Effect of dietary supplements on the composition of the microbiota of the blind processes of the intestine of laying hens with different levels of productivity [Text] / I. I. Kocsis, O. V. Myasnikov, V. I. Smolensky, Vladimir Martynov, Vladimir Titov, M. A. Motin // World and Russian poultry farming: state, dynamics of development, innovative prospects: mat. XX International conf. VNAP Russian branch of the NP "Scientific Center for Poultry Farming". Sergiev Posad, 2020. p. 252-255.

4. Mateos G. G. New achievements in feeding and nutrition of agricultural poultry. Feed form, particle size and the use of fibrous ingredients [Text]: / G. G. Mateos, G. Fondevila, L. Camara, L. A. Aguirre, A. F. De Juan // World and Russian Poultry farming: state, dynamics of development, innovative prospects: mat. XX International conf. VNAP Russian branch of the NP "Scientific Center for Poultry Farming". Sergiev Posad, 2020. pp. 270-273.

5. Ovchinnikov A. A. Productivity of laying hens and egg quality when using probiotics in the diet [Text]: / A. A. Ovchinnikov, Yu. V. Matrosova, D. A. Konovalov // Perm Agrarian Bulletin. 2019. No. 1 (25). pp. 105-112.

6. Ovchinnikov A. A. Productivity of repair young chickens when using probiotic feed additives in the diet [Text]: / A. A. Ovchinnikov, Yu. V. Matrosova, D. A. Konovalov // Perm Agrarian Bulletin. 2018. No. 4 (24). pp. 132-137.

Сведения об авторах:

Овчинников Александр Александрович, профессор кафедры кормления, гигиены животных, технологии производства и переработки сельскохозяйственной продукции, доктор сельскохозяйственных наук, Южно-Уральский государственный аграрный университет, г. Троицк Челябинской области, ул. Гагарина – 13, телефон: 89518034417; e-mail: ovchin@bk.ru.

Матросова Юлия Васильевна, заведующий кафедрой животноводства и птицеводства, доктор сельскохозяйственных наук, доцент, Южно-Уральский государственный аграрный университет, г. Троицк Челябинской области, ул. Гагарина – 13, телефон: 89080609742; e-mail: tvi_t@mail.ru.

Овчинникова Людмила Юрьевна, заведующий кафедрой биологии, экологии, генетики и разведения животных, доктор сельскохозяйственных наук, профессор, Южно-Уральский государственный аграрный университет, г. Троицк Челябинской области, ул. Гагарина – 13, телефон: 89518034423; e-mail: ovchinnikova L.U.@bk.ru.

Овчинников Александр Александрович, азықтандыру, жануарлар гигиенасы, ауылшаруашылық өнімдерін өндіру және қайта өңдеу технологиясы кафедрасының профессоры, ауылшаруашылық ғылымдарының докторы, Оңтүстік Орал мемлекеттік аграрлық университеті, Челябинь обл-ысының Троицк қаласы, Гагарин көшесі-13, телефон 89518034417; e-mail: ovchin@bk.ru.

Матросова Юлия Васильевна, мал шаруашылығы және құс шаруашылығы кафедрасының меңгерушісі, ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, доцент, Оңтүстік-Орал мемлекеттік аграрлық университеті, Челябинь облысының Троицк қаласы, Гагарин көшесі-13, телефон 89080609742; e-mail: tvi_t@mail.ru.

Овчинникова Людмила Юрьевна, биология, экология, генетика және жануарларды өсіру кафедрасының меңгерушісі, ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, Оңтүстік-Орал мемлекеттік аграрлық университеті, Челябинь облысының Троицк қаласы, Гагарин көшесі-13, телефон: 89518034423; e-mail: ovchinnikova L.U.@bk.ru

Ovchinnikov Alexander, professor of nutrition, hygiene of animals, production technology and processing of agricultural products, doctor of agricultural Sciences, South Ural state agrarian University, Troitsk, Chelyabinsk region, Gagarin str – 13, telephone 89518034417; e-mail: ovchin@bk.ru.

Julia Matrosova V., head of department of livestock and poultry, doctor of agricultural sciences, associate professor, South Ural state agrarian University, Troitsk, Chelyabinsk region, Gagarin str – 13, telephone 89080609742; e-mail: tvi_t@mail.ru.

Lyudmila Ovchinnikova, head of the department of biology, ecology, genetics and animal breeding, doctor of agricultural sciences, professor, South Ural State Agrarian University, Troitsk, Chelyabinsk region, Gagarina str. - 13, phone 89518034423; e-mail: ovchinnikova L.U.@bk.ru

УДК 631.362.3

10.12345/22266070_2021_1_44

РАЗРАБОТКА АЭРОДИНАМИЧЕСКОЙ РЕШЕТНОЙ ЗЕРНООЧИСТИТЕЛЬНОЙ МАШИНЫ ПЕРВОГО ЭТАПА СОЗДАНИЯ СЕМЯОЧИСТИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА

Труфляк Е.В. - д.техн.н. РФ, заведующий кафедрой эксплуатации машинно-тракторного парка, ФГБОУ ВО «Кубанский ГАУ», г. Краснодар,

Аммар Юсуф Хассан Мохаммед - республика Судан, магистрант, ФГБОУ ВО «Кубанский ГАУ», г. Краснодар,

Никитин А.В. РФ. - директор, ООО «РИСМ», г. Ростов-на-Дону

Целью работы являлась разработка, изготовление и испытание опытного образца аэродинамической решетной зерноочистительной машины (АРЗМ) первого этапа создания семяочистительного селекционного комплекса для подготовки семян в селекции и семеноводстве. Разработаны компоновочная схема и параметры аэродинамического и решетного модулей зерноочистительной машины. В проводимой нами работе выполнен анализ износостойких и ударогасящих полимерных материалов для достижения максимальной травмобезопасности семян. Определены рациональные площади очистки семян, наклон решет и вибропривода. Изготовлен опытный образец аэродинамической решетной зерноочистительной машины, выполнен анализ работы меха-

низмов опытного образца АРЗМ и оценка эффективности технических решений, реализованных в машине. На основе выявленных замечаний выполнена доработка конструкции и технических решений опытного образца машины. Разработана техническая документация и подготовлены технологические процессы для серийного выпуска аэродинамической решетной зерноочистительной машины.

Ключевые слова: аэродинамическая решетная зерноочистительная машина, очистка зерна, аэродинамический модуль, решетный стан, осадочная камера.

DEVELOPMENT OF AERODYNAMIC SIEVE GRAIN CLEANING MACHINE FOR THE FIRST STAGE OF CREATION OF A SEED CLEANING COMPLEX

Truflyak E.V. - Doctor of Technical Sciences RF, Head of the Department of Operation of Machine and Tractor Park, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Kuban GAU", Krasnodar, Ammar Yusuf Hassan Mohammed - Republic of Sudan, master student, Kuban GAU, Krasnodar, Nikitin A.V. - RF, Director, RISM LLC, Rostov-on-Don

The aim of the work was to develop, manufacture and test a prototype of an aerodynamic sieve grain cleaning machine (ARZM) of the first stage of creating a seed-cleaning selection complex for seed preparation in breeding and seed production. The layout and parameters of the aerodynamic and screen modules of the grain cleaning machine have been developed. The analysis of wear-resistant and shock-absorbing polymeric materials was carried out to achieve maximum injury safety of seeds. The rational areas for cleaning, the inclination of the sieves and the vibration drive have been determined. A prototype of an aerodynamic sieve grain cleaning machine was made, an analysis of the operation of the mechanisms of the prototype ARZM and an assessment of the effectiveness of technical solutions implemented in the machine was carried out. Based on the comments identified, the design and technical solutions of the prototype of the machine were revised. Technical documentation was developed and technological processes were prepared for the serial production of an aerodynamic sieve grain cleaning machine.

Key words: aerodynamic sieve grain cleaning machine, grain cleaning, aerodynamic module, sieve mill, sediment chamber.

ТҰҚЫМ ТАЗАЛАУ КЕШЕНІН ҚҰРУДЫҢ БІРІНШІ КЕЗЕҢІНІҢ АЭРОДИНАМИКАЛЫҚ ЕЛЕУІШТІ АСТЫҚ ТАЗАЛАУ МАШИНАСЫН ҚҰРАСТЫРУ

Труфляк Е.В. - техн. д. РФ н., машина-трактор паркін пайдалану кафедрасының меңгерушісі, ФГБОУ ВО "Кубан ГАУ", Краснодар қ.

Аммар Юсуф Хассан Мохаммед - Судан Республикасы, магистрант, ФГБОУ ВО "Кубан ГАУ", Краснодар қ.

Никитин А.В. - РФ, директор, "РИСМ" ЖШҚ, Ростов-на-Дону қ.

Жұмыстың мақсаты селекция мен тұқым шаруашылығында тұқым дайындау үшін тұқым тазалайтын селекциялық кешенді құрудың бірінші кезеңіндегі аэродинамикалық елек астық тазалайтын машинаның (ЖСМ) тәжірибелік үлгісін әзірлеу, дайындау және сынау болды. Астық тазалау машинасының аэродинамикалық және тор модульдерінің орналасу схемасы мен параметрлері әзірленді. Тұқымның жарақат қауіпсіздігін барынша арттыру үшін тозуға төзімді және соққыға төзімді полимерлі материалдарға талдау жасалды. Тұқымдарды тазартудың ұтымды алаңдары, електер мен діріл жетегінің көлбеуі анықталды. Аэродинамикалық елеуішті астық тазалау машинасының тәжірибелік үлгісі жасалды, АРЗМ тәжірибелік үлгісі механизмдерінің жұмысын талдау және машинада жүзеге асырылған техникалық шешімдердің тиімділігін бағалау жүргізілді. Анықталған ескертулер негізінде машинаның тәжірибелік үлгісінің конструкциясы мен техникалық шешімдері пысықталды. Аэродинамикалық елек астық тазалау машинасын сериялық шығару үшін техникалық құжаттама әзірленді және технологиялық процестер дайындалды.

Түйінді сөздер: аэродинамикалық торлы астық тазалағыш машина, астықты тазарту, аэродинамикалық модуль, торлы диірмен, шөгінді камера.

Введение. Стратегия развития агропромышленного комплекса определена на государственном уровне Российской Федерации в национальном проекте развития сельскохозяйственного машиностроения до 2030 г. (Распоряжение Правительства РФ от 7 июля 2017 года №1455-р). Одно из направлений национального проекта – обеспечение страны зерновыми культурами. Селекция и семеноводство сельскохозяйственных культур играют решающую роль в производстве продукции и обеспечении ее конкурентоспособности.

Серьезную озабоченность вызывает зависимость отечественных сельскохозяйственных товаропроизводителей от импорта семян и средств механизации.

На сегодняшний день парк зерноочистительных машин в селекционных предприятиях устарел и имеет высокий износ. Используемая техника не всегда соответствует потребностям семеноводов и селекционеров.

Предлагаемая машиностроительной промышленностью зерноочистительная техника полностью не удовлетворяет запросам семеноводов, так как в основном ориентирована на промышленное сельхозпроизводство.

Имеющиеся на рынке зерноочистительные машины первых этапов очистки сконструированы таким образом, чтобы работать с высокой производительностью (25–100 т/ч). Семеноводам, чтобы достигнуть заданных ГОСТом кондиций семенного материала, необходимо организовать громоздкую цепочку из более-менее подходящих им зерноочистительных машин и большого количества транспортирующих зерно, от одной машины к другой, механизмов (нории, шнеки, ленточные транспортеры).

Поэтому нами предлагается аэродинамическая решетчатая зерноочистительная машина, разработка которой направлена на решение проблемы по подготовке семенного материала [1].

Цель работы – разработка, изготовление и испытание опытного образца аэродинамической решетчатой зерноочистительной машины первого этапа создания семяочистительного селекционного комплекса для подготовки семян в селекции и семеноводстве.

Общей задачей исследований являлась разработка зерноочистительной машины, обладающей минимальными габаритами и массой с производительностью до 5 т/ч и с минимальным набором подвижных частей и механизмов.

Основная часть. В результате работы над проектом запланировано создание семяочистительного селекционного комплекса, схема которого представлена на рисунке 1.

Рисунок 1 – Схема семяочистительного селекционного комплекса

Достоинствами предлагаемого комплекса являются:

- подготовка семян в короткие сроки за счет параллельной подготовки сортов;
- обеспечение качественной очистки семян с учетом ГОСТ;
- не допускается сортосмешения;
- минимальное травмирование семян;
- обеспечение учета партий семян в автоматическом режиме;
- обеспечение учета маркировки упаковочных единиц в автоматическом режиме;
- регистрация учетной информации о партиях семян, упаковочных единицах и о работе комплекса;
- интеграция программного обеспечения комплекса в цифровую платформу.

Научной новизной создаваемого продукта являются алгоритмы управления, контроля качества и учета семяочистительной селекционной линии, обеспечивающие учет биометрических и спектральных показателей обрабатываемого материала в автоматическом режиме.

Выполнен анализ 32 протоколов испытаний машин для очистки семян, проведенных на 10 машиноиспытательных станциях (Алтайской, Владимирской, Кировской, Поволжской, Подольской, Северо-Западной, Северо-Кавказской, Сибирской, Центрально-Черноземной, Кубанской) с 2011 по 2019 гг. на основании которого определено отсутствие универсальных многофункциональных устройств для выполнения всех стадий работ по очистке (предварительная, первичная, вторичная, семенная) семян мелкосемянных, пропашных и зерновых культур для селекции и семеноводства на одной машине за один проход с минимальным травмиранием семян, с минимальным энергопотреблением и риском сортосмешения.

На первом этапе нами разработана, изготовлена и испытана аэродинамическая решетчатая зерноочистительная машина первого этапа создания семяочистительного селекционного комплекса.

Предлагаемая зерноочистительная машина относится к области сельского хозяйства, а именно к конструкциям машин послеуборочной обработки семян и зерна и предназначена для очистки зернового вороха, получения семян, калибровки семян по удельному весу и размеру (объект интеллектуальной собственности секрет производства Ноу-Хау «Зерноочистительная машина», приказ №3 ООО МИП «КЛЕН-АГРО» О постановке секрета производства «ноу-хау» на учет от 1 декабря 2020 г.).

Задачей предлагаемой разработки является повышение эффективности очистки зерна за счет обеспечения оптимальных скоростей ламинарного воздушного потока. За прототип принята зерноочистительная машина по заявке 2020104820 [2].

Сущность состоит в том, что в зерноочистительной машине, включающей загрузочный бункер с регулировочной заслонкой зернового вороха внутри него, вентилятор с лопастями, камеру аэродинамической сепарации с устройствами вывода легких мусорных фракций и очищенного зерна, а также систему дифференциации мусорных примесей, вентилятор смонтированный в камере аэродинамической сепарации перед которым расположена решетка спрямляющего и отклоняющего воздушный поток аппарата для сепарации поступающего зернового вороха, содержащая распределители воздуха, за ней расположено выходное отверстие для легких фракций зернового вороха, а под камерой аэродинамической сепарации расположена система дифференциации мусорных примесей, выполненная в виде решетчатого стана с калибровочными решетками, причем решетки спрямляющего и отклоняющего воздушный поток аппарата выполнены в виде спирали Архимеда с шагом равным радиусу лопастей вентилятора, углом поворота 60 градусов и расстоянием превышающим пограничный слой воздушного потока.

Техническим результатом является возможность повышения эффективности очистки зерна за счет установления оптимальных скоростей ламинарного воздушного потока.

Зерноочистительная машина, включает загрузочный бункер 1 с регулировочной заслонкой 2 зернового вороха внутри него, вентилятор 3 с лопастями 4, камеру аэродинамической сепарации 5 с устройствами вывода легких мусорных фракций 6 и очищенного зерна 7, а также систему дифференциации мусорных примесей 8, вентилятор 3 смонтированный в камере аэродинамической сепарации 5 перед которым расположена решетка 9 спрямляющего и отклоняющего воздушный поток аппарата 10 для сепарации поступающего зернового вороха, содержащая распределители воздуха 11, за ней расположено выходное отверстие для легких фракций зернового вороха 12, а под камерой аэродинамической сепарации 5 расположена система дифференциации мусорных примесей 8, выполненная в виде решетчатого стана 13 с калибровочными решетками 14, причем решетки 9 спрямляющего и отклоняющего воздушный поток аппарата выполнены в виде спирали Архимеда с шагом равным радиусу лопастей 4 вентилятора 3, углом поворота 60 градусов и расстоянием превышающим пограничный слой воздушного потока (рисунок 2).

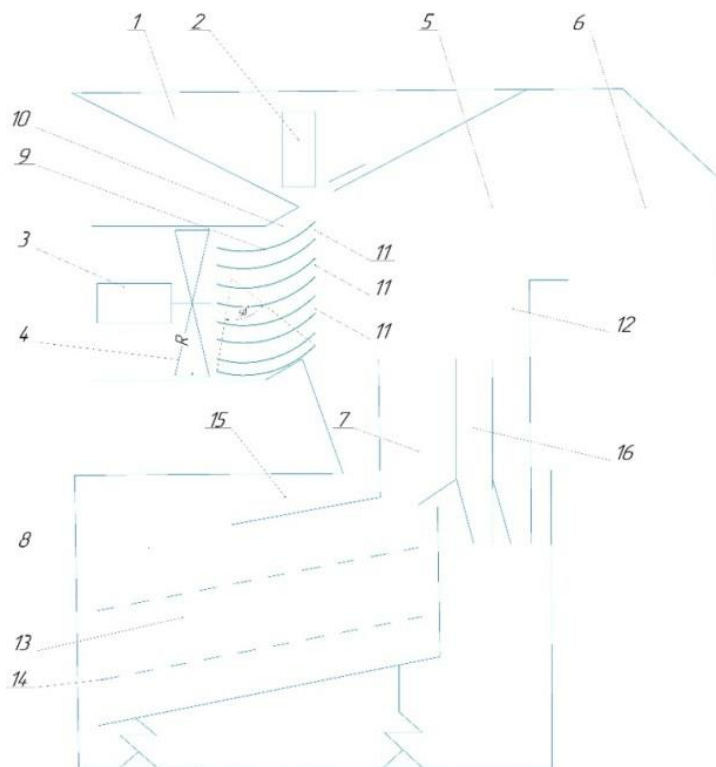

Рисунок 2 – Схема зерноочистительной машины

Работает зерноочистительной машина следующим образом (рисунки 2, 3). Исходный зерновой ворох загружается в бункер 1. Наличие зернового вороха и его количество контролируют через смотровое окно. С помощью кнопок пульта управления электронного блока включают вентилятор 3 с

лопастями 4 и источника колебаний решетного стана 13. Воздушный поток, образуемый лопастями 4 вентилятора 5, проходит камеру аэродинамической сепарации 5.

Ламинарность воздушного потока обеспечивают решетки 9 спрямляющего и отклоняющего воздушный поток аппарата выполненные в виде спирали Архимеда с шагом равным радиусу лопастей 4 вентилятора 3, углом поворота 60 градусов и расстоянием, превышающим пограничный слой воздушного потока.

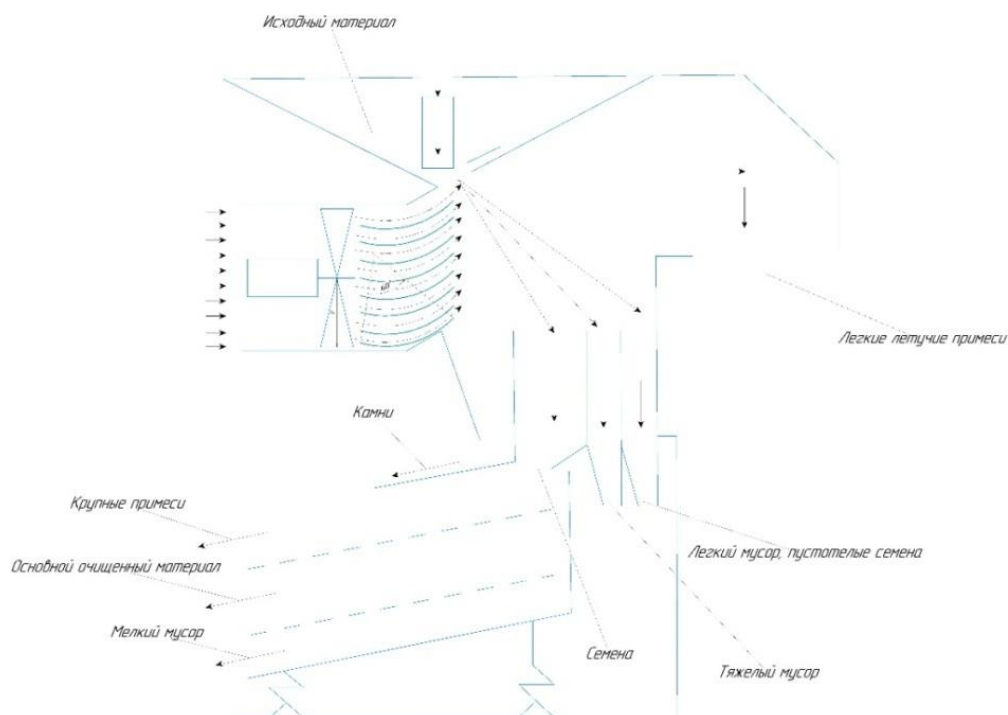

Рисунок 3 – Схема работы зерноочистительной машины

Выполнение решеток 9 обеспечивает возможность струйкам воздуха при увеличении скорости двигаться в одном направлении и параллельно друг другу (ламинарное движение воздушного потока). При этом повышается эффективность очистки зерна за счет установления оптимальных скоростей ламинарного воздушного потока.

Так же спрямляющий и отклоняющий воздушный поток аппарат 10 обеспечивает отклонение воздушного потока вверх. С помощью заслонки 2 включают подачу подлежащего сепарации зернового вороха, а затем регулируют его количество, подаваемое в камеру аэродинамической сепарации 5. В камере аэродинамической сепарации 5 подаваемый материал встречается с воздушным потоком и под действие аэродинамической силы и сил гравитации происходит сепарация по удельному весу. В результате тяжелая примесь в виде минеральных включений таких, как небольшие камушки, комочки земли и т. п., попадает в лоток 15. А тяжелый мусор попадает в лоток 16, легкий мусор (пустотелые семена) – в лоток 12, а легкие летучие примеси – в лоток 6. Основная фракция (семенной материал) через лоток 7 поступает на решетчатый стан 13. Под воздействием сил гравитации и вибрации решетчатого стана 13 материал распределяется по площади калибровочных решет 14. Крупные примеси (семена) сходят по калибровочному решету в приемное устройство, мелкие мусор и примесь проходят через отверстия калибровочных решет на полотно. На выходе из зерноочистительной машины получается полностью очищенный материал не имеющий легких, пустых зерен, и разделенный на фракции по размеру.

В результате ООО МИП «КЛЕН-АГРО» Кубанского ГАУ (г. Краснодар, РФ) совместно с ООО «РИСМ» (г. Ростов-на-Дону) изготовлена аэродинамическая решетчатая зерноочистительная машина, предназначенная для подготовки семян зерновых, пропашных, мелкосемянных культур.

АРЗМ представляет из себя электромеханическое устройство для очистки зерна (полученного с поля, прямо из-под комбайна) до семенных кондиций, путем разделения его на фракции двумя совмещенными в одной машине принципами – аэродинамическом, путем сепарации по удельному весу и парусности и гравитационным способом деления по размеру решетками.

АРЗМ состоит из трех конструктивных единиц, смонтированных на одной раме: аэродинамического модуля 1, решетчатого модуля 2, осадочной камеры 3 (рисунок 4).

Рисунок 4 – Общий вид аэродинамической решетчатой зерноочистительной машины:
 а – вид спереди; б – вид сзади

Выполнялся анализ работы механизмов опытного образца аэродинамической решетчатой зерноочистительной машины, и оценка эффективности технических решений, реализованных в машине.

Исходный зерновой ворох загружают в бункер (рисунок 5).

Рисунок 5 – Загрузка материала в бункер

Наличие зернового вороха и его количество контролируют через смотровое окно (рисунок 6).

Рисунок 6 – Смотровое окно и электронный блок управления

С помощью кнопок пульта управления электронного блока включают электродвигатели источника воздушного потока и источника колебаний решетчатого стана.

Воздушный поток, образуемый источником, проходит камеру аэродинамической сепарации (рисунок 7). Ламинарность воздушного потока обеспечивает спрямляющий и отклоняющий аппарат. Так же спрямляющий и отклоняющий аппарат обеспечивает отклонение воздушного потока вверх.

Рисунок 7 – Камера сепарации

С помощью заслонки включают подачу подлежащего сепарации зернового вороха, а затем регулируют его количество, подаваемое в камеру аэродинамической сепарации (рисунок 8).

Рисунок 8 – Регулировка заслонки

В камере аэродинамической сепарации подаваемый материал встречается с воздушным потоком и под действие аэродинамической силы и сил гравитации происходит 1-й этап сепарации по удельному весу.

В результате тяжелая примесь в виде минеральных включений таких, как небольшие камушки, комочки земли и т. п., попадает в лоток 3, легкие – в лоток 2, а легкие летучие примеси – в лоток 1 (рисунок 9). Основная фракция (семенной материал) попадет на решетный стан. Под воздействием сил гравитации и вибрации решетного стана материал распределяется по площади решет. Крупные семена сходят по решетку в приемное устройство, мелкие и примесь проходят через отверстия решета на полотно. Таким образом, решетный стан обеспечивает разделение семян по размеру, а также удаление примесей методом аэродинамической сепарации. В результате, на выходе из зерноочистительной машины получается очищенный материал не имеющий легких, пустых зерен, и разделенный на фракции по размеру. Как видно из описания, в работе зерноочистительной машины использовано два принципа разделения на фракции, аэродинамический – разделение по удельному весу, и механический – разделение по размеру.

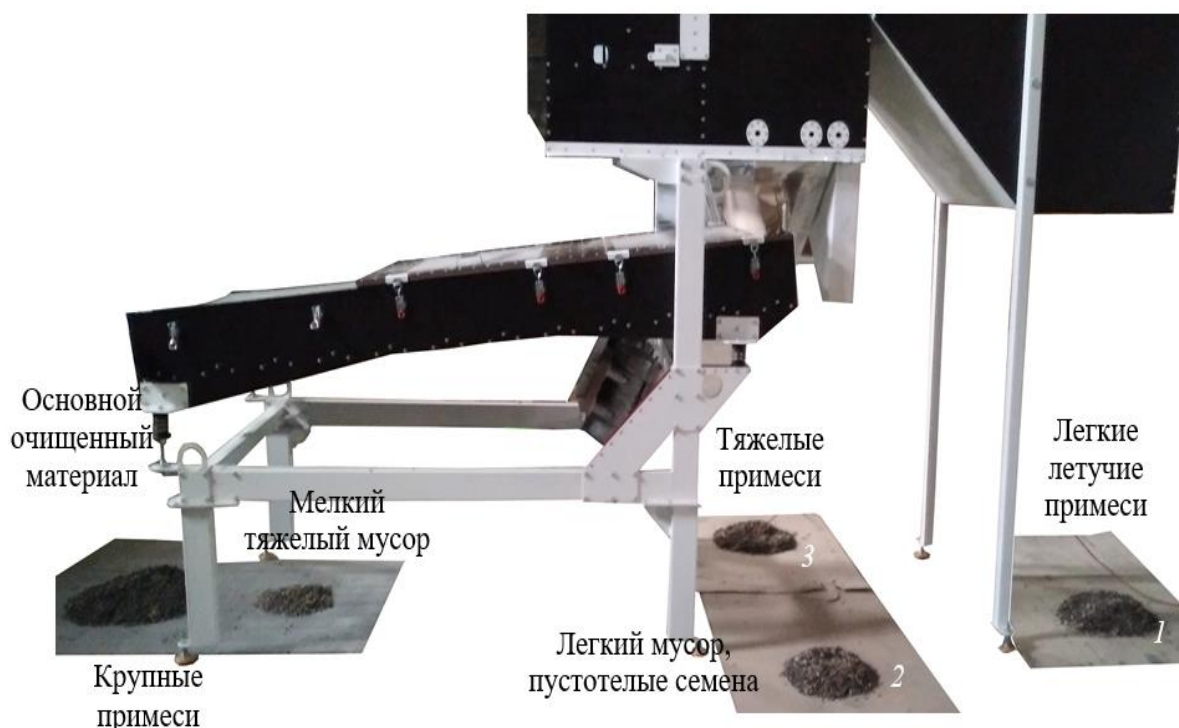

Рисунок 9 – Испытания опытного образца

Проводились испытания опытного и доработанного экспериментальных образцов аэродинамической решетной зерноочистительной машины на очистке подсолнечника, пшеницы, ячменя и сорго с учетом ГОСТ 33735–2016 «Машины зерноочистительные. Техника сельскохозяйственная. Методы испытаний» [3] и исходных требований на базовые машинные технологические операции по послеуборочной обработке и хранению зерна (семян) [4].

На основании проведенных пяти экспериментов по очистке подсолнечника можно заметить, что в исходном материале присутствует 58–64 % (62 % – в среднем) основной культуры и 36–42 % (38 % – в среднем) отхода (таблица 1). Анализируя соответствие полученных результатов исходным требованиям можно резюмировать, что полнота выделения отхода при эксперименте 1 соответствует 72 % (допускается более 80 % для вторичной очистки семян), 2 – 87 %, 3 – 76 %, 4 – 76 %, а доработанного образца – 98 %. Потери семян в отход при эксперименте 1 соответствует 28 % (допускается не более 10 % для вторичной очистки семян), 2 – 13 %, 3 – 24 %, 4 – 25 %, а доработанного образца – 2 %.

Таблица 1 – Обобщенные значения качественных показателей по всем экспериментам при очистке семян подсолнечника

Содержание	Исходный материал	Фракции																																	
		1					2					3					4					5					6								
		легкие летучие					легкий мусор, пустотелые семена					тяжелый мусор					мелкий тяжелый мусор					основной очищенный материал					крупные примеси/семена								
Номер эксперимента																																			
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
очищенного материала, %:	60	58	62	64	64	2	0	0	0	1	25	1	4	4	2	54	18	63	64	4	31	34	30	30	1	82	90	93	93	93	53	76	76	78	89
- основная культура;	18	13	16	15	5	87	76	98	97	2	29	76	82	84	6	13	33	11	12	9	7	6	7	7	18	6	4	1	2	5	18	11	8	9	7
- дробленое зерно;	1	15	9	7	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	34	42	37	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0
- другие культуры	13	7	8	9	24	8	19	2	3	58	31	9	8	7	35	19	31	17	16	18	15	10	9	10	20	5	2	3	2	1	12	9	6	5	3
Сорная примесь, %	8	7	5	5	7	2	5	0	0	39	15	14	6	5	57	14	18	8	7	69	46	16	12	16	61	7	4	2	3	1	17	4	9	8	1
Зерновая примесь, %	40	42	38	36	36	98	00	00	00	99	75	99	96	96	98	46	82	37	36	96	69	66	70	70	99	18	10	7	7	7	47	24	24	22	11

Анализируя соответствие полученных результатов по очистке зерна пшеницы можно резюмировать, что полнота выделения отхода доработанного образца соответствует 90 %. Потери семян в отход доработанного образца соответствует 4 %.

Результаты определения качественных показателей при очистке пшеницы показаны на рисунке 10.

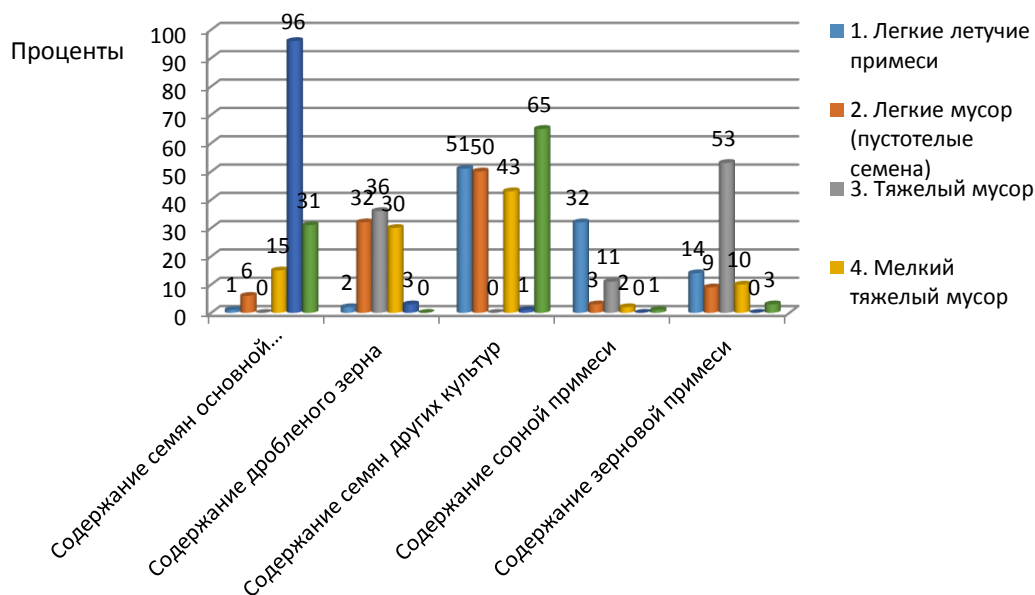

Рисунок 10 – Качественные показатели очистки пшеницы

По очистке зерна ячменя – полнота выделения отхода доработанного образца соответствует 86 % (таблица 2). Потери семян в отход при доработанного образца находятся в пределах требований.

Таблица 2 – Качественные показатели очистки семян ячменя

Наименование показателя	Исходный материал	Фракции					
		1 легкие летучие	2 легкий мусор, пустотелые семена	3 тяжелый мусор	4 мелкий тяжелый мусор	5 основной очищенный материал	6 крупные примеси
Состав очищенного материала, %:– основная культура;	94 (без учета некондиционных семян)	–	12	8	9	98	42
– дробленое зерно;	–	–	–	1	4	1	
– другие культуры	4	8	43	20	5	1	55
Сорная примесь, %	1	34	11	2	65	–	1
Зерновая примесь + некондиционные семена, %	1	56	34	75	17	–	2
Отход, %	6	100	88	92	91	2	58

По сорго – полнота выделения отхода – 86 %, потери семян – 9 % (рисунок 11).

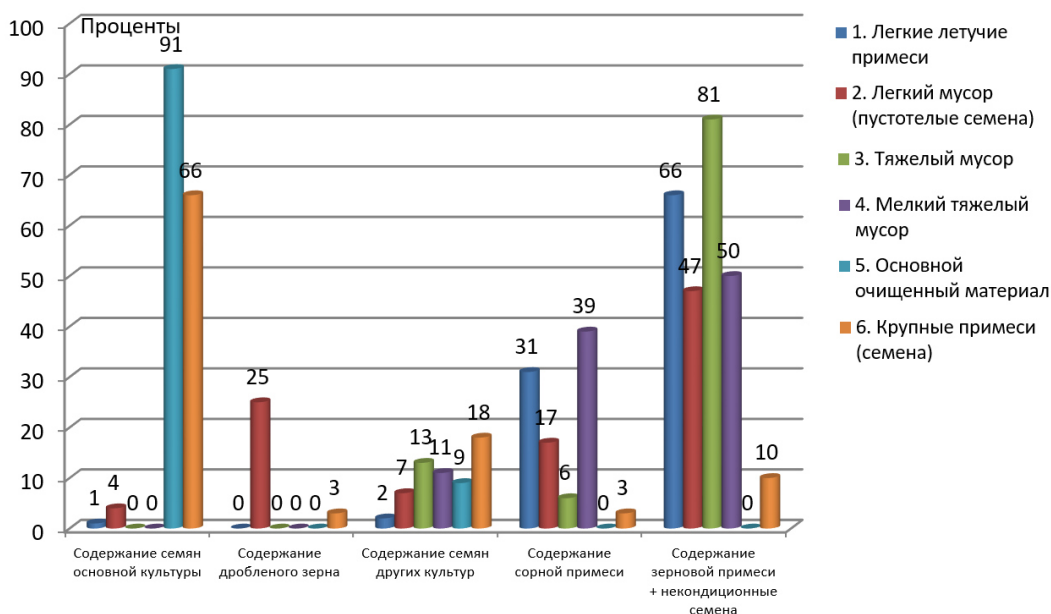

Рисунок 11 – Качественные показатели очистки семян сорго

Проведены испытания опытного образца аэродинамической решетной зерноочистительной машины на очистке подсолнечника, пшеницы, ячменя и сорго, которые показали соответствие полученных результатов исходным требованиям на базовые машинные технологические операции для послеуборочной обработки зерна.

Разработанная зерноочистительная машина внедрена в Кубанском ГАУ (г. Краснодар), Донском ГТУ (г. Ростов-на-Дону), Научно-исследовательском институте зерна и зернобобовых культур (Республика Узбекистан).

АРЗМ машина соответствует требованиям технического регламента Таможенного союза «О безопасности машин и оборудования» (ТР ТС 010/2011, протокол испытаний № 12-0129-2020 от 17.12.2020 года), «О безопасности низковольтного оборудования» (ТР ТС 004/2011, протокол испытаний № 12-0130-2020 от 17.12.2020 года), «Электромагнитная совместимость технических средств» (ТР ТС 020/2011, протокол испытаний 12-0128-2020 от 17.12.2020 года).

Расчет экономической эффективности показал целесообразность использования предлагаемой машины [5]. Стоимость зерноочистительной линии в составе Нория + АРЗМ-2,5 производительностью 2,5 т/ч (по пшенице) в 2,9 раза дешевле, чем традиционная линия из 5 зерноочистительных машин. Затраты на транспортировку в 2 раза дешевле перевозки оборудования традиционной линии. Затраты на монтаж оборудования в 4 раза, а энергопотребление в 6,5 раза меньше.

Статья подготовлена в рамках финансирования проекта по программе СТАРТ-1-19 (№3401ГС1/57520).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Труфляк, Е.В. **Опытный образец аэродинамической решетной зерноочистительной машины** [Текст] / Аммар Юсуф Хассан Мохаммед, Е.В. Труфляк // Научное обеспечение агропромышленного комплекса : сб. ст. по материалам 75-й науч.-практ. конф. студентов по итогам НИР за 2019 год / отв. за вып. А.Г. Кошчаев. – Краснодар : КубГАУ, 2020. – С. 320–323.
2. Заявка 2020104820 **Российская Федерация, МПК В 07 В 4/02**. Зерноочистительная машина [Текст] / А. В. Никитин; заявитель и патентообладатель ООО «РИСМ»; заявл. 20.06.2019.
3. **ГОСТ 33735–2016. Машины зерноочистительные. Техника сельскохозяйственная. Методы испытаний** [Текст]. – Введ. 2018–01–01. – М. : Стандартинформ, 2017. – 54 с.
4. **Исходные требования на базовые машинные технологические операции в растениеводстве** [Текст] – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2005 – 270 с.
5. **Экструдер для переработки зерновых отходов** [Текст] / В.Г. Кушнир, Н.В. Гаврилов, А.П. Борзенков, И.А. Абылгазимова // «3i:Интеллект, идея, инновация»: многопрофильный научный журнал, №4. – Костанай : Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтурсынова, 2020. – С. 36–42.

REFERENCES:

1. **Truflyak, E.V. A prototype of an aerodynamic screen grain cleaning machine** [Text] / Ammar Yusuf Hassan Mohammed, E.V. Truflyak // Scientific support of the agro-industrial complex: collection of articles. Art. based on the materials of the 75th scientific-practical. conf. students based on the results of research for 2019 / отв. for issue. A.G. Koschaev. - Krasnodar: KubGAU, 2020. - pp. 320–323.
2. **Application 2020104820 Russian Federation, IPC B 07 B 4/02**. Grain cleaning machine [Text] / A. V. Nikitin; applicant and patentee of RISM LLC; declared 06/20/2019.
3. **GOST 33735–2016. Grain cleaning machines. Agricultural machinery. Test methods** [Text]. - Introduction. 2018-01-01. - M.: Standartinform, 2017. -- 54 p.
4. **Initial requirements for basic machine technological operations in crop production** [Text] - M.: FGNU "Rosinformagrotech", 2005 - 270 p.
5. **Extruder for processing grain waste** [Text] / V.G. Kushnir, N.V. Gavrillov, A.P. Borzenkov, I.A. Abylgazimova // 3i: Intellect, idea, innovation: multidisciplinary scientific journal, no. - Kostanay: Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynov, 2020. - pp. 36–42.

Сведения об авторах:

Труфляк Евгений Владимирович, доктор технических наук Российская Федерация, заведующий кафедрой эксплуатации машинно-тракторного парка, ФГБОУ ВО «Кубанский ГАУ», г. Краснодар, ул. Калинина 13, тел.: 89184819446, e-mail: trufliak@mail.ru,
Аммар Юсуф Хассан Мохаммед республика Судан, магистрант, ФГБОУ ВО «Кубанский ГАУ», г. Краснодар р, ул. Калинина 13, тел.: 89996323845, e-mail: ammaryaseen1@gmail.com,
Никитин Андрей Валентинович Российская Федерация, директор, ООО «РИСМ», Ростовская область, Аксайский район, поселок Янтарный, тел.: 89281818203, e-mail: foncer@mail.ru

Truflyak Evgeniy Vladimirovich, Doctor of Technical Sciences Russian Federation, Head of the Department of Operation of Machine and Tractor Park, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Kuban GAU", Krasnodar, st. Kalinin 13, tel. : 89184819446, e-mail: trufliak@mail.ru,
Ammar Yusuf Hassan Mohammed Republic of Sudan, master's student, Kuban GAU, Krasnodar r, st. Kalinina 13, tel. : 89996323845, e-mail: ammaryaseen1@gmail.com,
Nikitin Andrey Valentinovich Russian Federation, Director, RISM LLC, Rostov Region, Aksaysky District, Yantarny settlement, tel. : 89281818203, e-mail: foncer@mail.ru

Труфляк Евгений Владимирович, Ресей Федерациясы техника ғылымдарының докторы, машина-трактор паркін пайдалану кафедрасының меңгерушісі, "Кубан ГАУ" ЖБФОУ, Краснодар қ., Калинин к-сі, 13, тел.: 89184819446, e-mail: trufliak@mail.ru,
Аммар Юсуф Хассан Мохаммед Судан Республикасы, магистрант, ФГБОУ "Кубан ГАУ", Краснодар қ. р, Калинин к-сі 13, тел.: 89996323845, e-mail: ammaryaseen1@gmail.com,
Никитин Андрей Валентинович Ресей Федерациясы, директор, "РИСМ" ЖШҚ, Ростов облысы, Ақсай ауданы, Янтарный кенті, тел.: 89281818203, e-mail: foncer@mail.ru

UDC 378.096

DOI: 10.12345/22266070_2021_1_55

DYSLEXIA AWARENESS AMONG STUDENTS OF MEDICINE

Mgr. Hankerová K. - PhD, assistant professor at the Department of English Language and Literature, Faculty of Education, Comenius University; Bratislava, Slovakia.

Mgr. Kováč S. - PhD, lecturer at the Institute of Foreign Languages, Faculty of Medicine, Comenius University in Bratislava, Slovakia.

The article presents the results of a study examining the level of knowledge of students of medicine about dyslexia as dyslexia is a complex disorder that is the object of study and interest of various scientific fields and professions including neurologists, paediatricians, educators, special educators, psychologists. The sampling unit consisted of 129 respondents that were full-time students of Faculty of Medicine of Comenius University in the second year of their university studies. They all reached at least the B1 level of the CEFR scale and were attending a compulsory course "English for Medical Students". Their task was to complete a short questionnaire (11 items) about dyslexia which examined the areas such as the origin of dyslexia, signs of dyslexia and treatment of dyslexia. The study has revealed some surprising outcomes which are further discussed in the article. The article is the outcome of the project VEGA NO.1/0118/20 called Dyslexia as a cognitive-linguistic disorder and its symptoms in developing literacy skills in the mother tongue (Slovak) and a foreign language (English).

Keywords: *dyslexia, medical students, neurological disorder, reading.*

ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ О ДИСЛЕКСИИ СРЕДИ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ ВУЗОВ

ХанкEROVA K. - PhD, доцент кафедры английского языка и литературы педагогического факультета Университета Коменского; Братислава, Словакия.

Ковач С. - PhD, преподаватель медицинского факультета Института иностранных языков, Университет Коменского; Братислава, Словакия.

В статье представлены результаты исследования уровня знаний студентов медицинских факультетов о дислексии, поскольку дислексия - сложное расстройство, которое является объектом изучения и интереса различных научных областей и профессий, включая неврологов, педиатров, педагогов, специальных педагогов, психологов. Выборку составили 129 респондентов, которые были студентами дневного отделения медицинского факультета Университета Коменского на втором году обучения в университете. Все они достигли как минимум уровня B1 по шкале CEFR и посещали обязательный курс «Английский язык для студентов-медиков». Их задачей было заполнить короткий вопросник (11 пунктов) о дислексии, в котором изучались такие области, как происхождение дислексии, признаки дислексии и лечение дислексии. Исследование показало некоторые удивительные результаты, которые далее обсуждаются в статье. Статья является результатом проекта VEGA NO.1 / 0118/20 под названием Дислексия как когнитивно-лингвистическое расстройство и его симптомы в развитии навыков грамотности на родном (словацком) и иностранном (английском) языках.

Ключевые слова: *дислексия, студенты-медики, неврологическое расстройство, чтение.*

МЕДИЦИНАЛЫҚ ЖОО СТУДЕНТТЕРІ АРАСЫНДА ДИСЛЕКСИЯ ТУРАЛЫ ХАБАРДАРЛЫҚ

ХанкEROVA K. - техника ғылымдарының кандидаты. Коменский университеті, білім факультеті, ағылшын тілі және әдебиеті кафедрасы, Братислава, Словакия

Ковач С. - философия докторы. Коменский университеті, медицина факультеті, Шет тілдер институты, Братислава, Словакия.

Мақалада медициналық факультеттер студенттерінің дислексия туралы білім деңгейін зерттеу нәтижелері келтірілген, өйткені дислексия-бұл әртүрлі ғылыми салалар мен кәсіптерді, соның ішінде неврологтардың, педиатрлардың, тәрбиешілердің, арнайы тәрбиешілердің, психологтардың зерттеулері болып табылатын және олардың қызығушылығын тудыратын күрделі ауру. Үлгіні 129 респондент құрады, олар Коменский университетінің медицина факультетінің күндізгі бөлімінің екінші жыл студенттері болды. Олардың барлығы CEFR шкаласы бойынша кем дегенде B1 деңгейіне жетті және "медициналық студенттерге арналған ағылшын тілі" міндетті

курсына қатысты. Олардың міндеті дислексияның шығу тегі, дислексия белгілері және дислексияны емдеу сияқты салаларды зерттеген дислексия туралы қысқаша сауалнаманы (11 бөлім) толтыру болды. Зерттеу мақалада әрі қарай талқыланатын таңғажайып нәтижелерді көрсетті. Мақала *Дислексия когнитивті-лингвистикалық бұзылыс ретінде және оның ана (словак) және шет (ағылшын) тілдеріндегі сауаттылық дағдыларын дамытудағы белгілері атты VEGA NO 1 / 0118/20 жобасының нәтижесі болып табылады.*

Түйінді сөздер: дислексия, медициналық студенттер, неврологиялық бұзылулар, оқу.

1. A brief overview of dyslexia research

Dyslexia as a neurological disorder can be defined and studied from various aspects – neurological, behavioural, cognitive and environmental. International Dyslexia Association [1] presents a very complex definition of dyslexia covering all important aspects that need to be taken into consideration emphasizing that *“Dyslexia is a specific learning disability that is neurobiological in origin. It is characterized by difficulties with accurate and/or fluent word recognition and by poor spelling and decoding abilities. These difficulties typically result from a deficit in the phonological component of language that is often unexpected in relation to other cognitive abilities and the provision of effective classroom instruction. Secondary consequences may include problems in reading comprehension and reduced reading experience that can impede growth of vocabulary and background knowledge.”* Dyslexia has been the object of the study of various scientific disciplines, including the field of psychology, education, medicine, neurolinguistics and psycholinguistics. The professionals who most often deal with dyslexic children are psychologists, teachers and paediatricians, therefore it is crucial for medical students to be aware of dyslexia so that they are able to identify the symptoms and advise parents to consult a psychologist.

In the past, dyslexia was considered to be mainly a medical problem and was studied by doctors. The first doctor who identified reading and spelling difficulties typical for dyslexia was Adolph Kussmaul who was a German Professor of Medicine. At that time, he viewed dyslexia as word blindness as it was believed that the problems were related to some form of ocular deficit [2. p.770-778]. In 1887, the term dyslexia was used for the first time by Rudolf Berlin who was a German ophthalmologist, however, this term was not widely accepted by researchers until the 1980s [3. p.74; 4. p.336]. In 1891, Dr. Dejerne published his results of his study dealing with reading difficulties of one patient who had suffered from brain trauma. He explained that the patient had problems not only with reading but also with speaking and writing, believing that these difficulties were the result of neurological impairment in his brain that had been caused by the trauma [5. p.400]. The reading difficulties observed in those times were considered to be a medical problem resulting from neurological disorders, however, there was no agreement on how to distinguish different sources and types of the reading difficulties. In 1930s, the term dyslexia started being widely used among educators and dyslexia became one of the objects of study of educational psychology. But as Reeves [4. p.336] emphasizes among the first persons who studied dyslexia from the educational point of view was Sir Francis Galton in 1869 who dealt with the questions of what kind of affect individual differences might have on different learning difficulties.

Dyslexia has been the focus of interest of various scientific disciplines. As it is a neurodevelopmental disorder, it has been the object of research in fields such as neurophysiology, neuropathology, neuropsychology, linguistics and the educational sciences, therefore dyslexia might be considered to be a transdisciplinary topic taking into consideration biological, educational and socio-cultural factors. Moreover, thanks to the development of brain imaging methods, the brain mechanisms involved during reading might be observed and studied. The first doctors who pointed at the fact that dyslexia is of neurological origin were the Scottish ophthalmologist James Hinshelwood and the British physician Pringle Morgan. They noticed that dyslexic children showed similar symptoms which were typical for neurological syndrome of visual word blindness which was firstly referred to by already mentioned Dr. Jules Dejerine, a French neurologist, who observed adults who had undergone damage to the left inferior parieto-occipital region and this resulted in their problems with reading and writing. He suggested that the area in the brain called left angular gyrus might be crucial for processing the images of letters [6. p.197-201]. Hinshelwood [7. p.112] believed that the cause of dyslexia might be the defective development of the same parietal region in the brain which was damaged in adult alexic patients. These speculations were, however, not confirmed until the first pathological examination of a boy who was dyslexic and died from brain haemorrhage which showed that the boy had brain malformations in the cortical gyri of the left inferior parietal region as well as ectopias in the outer cortical layer [8. p.486-502; 9. p.2373-2399]. At the beginning of the 20th century, Dr. Orton, who was an American neurologist, also observed that some children were reversing letters in reading and he started using the term strephosymbolia to refer to this condition. Later, he adopted the term alexia which he used to refer to the children who had problems with reading [10. p.280]. As J. L. Orton explains: *„It was in 1925 that he first called the attention of his medical colleagues in neurology and psychiatry to the fact that many otherwise-normal children have a specific difficulty in learning to read. From that time until his death in 1948, Dr. Orton devoted himself to research and teaching in this field, training other workers and helping many individual children to overcome their language handicaps. In the succeeding years, his ideas have been*

developed in other medical centres and put into practice by many teachers and educators throughout the country.“ Dr. Orton is mainly known for his lateralization theory of dyslexia. He believed that lateralization of language functions to the left hemisphere was delayed in dyslexic children and because of that learning to read might not develop as it should. On the basis of this theory, a lot of studies in the second half of the 20th century were carried out [11. p.567-589; 12. p.467-473]. As Habib [9. p.2373-2399] explains many of these studies focused on brain asymmetry and cortical asymmetry in dyslexia and three important theories focusing on neurofunctional defects of the dyslexic brain were presented and explored – the phonological processing theory, the visual theory and the temporal processing theory.

Bradley and Bryant [13. p.419-421] noticed that in comparison to mainstream children, dyslexic children are not able to segment words into smaller units before reading age while mainstream children are able to do so. Habib [9] explains that *“one of the most robust discoveries in the domain of cognitive mechanisms leading to dyslexia is the repeated demonstration that the core deficit responsible for impaired learning to read is phonological in nature and has to do with oral language rather than visual perception.”* On the other hand, the representatives of the magnosystem theory emphasize that certain errors made by dyslexics are based on visual laws rather than the phonetic ones, for example confusing letters such as b/d and m/n which are visually close letters. Moreover, Valdois et. al. [14. p.31-67] also point at the existence of the visuoaattentional dyslexia which occurs when errors made by dyslexics are of purely perceptual impairments. Various research [15. p.111-115; 16. p.215-221] conducted studies which showed that dyslexic children process visual information more slowly. Habib [9. p.2373-2399], however, emphasizes that *“the considerable research effort currently devoted to visual theories of dyslexia may seem disproportionate, since almost all in the field agree that phonological impairment is the crucial phenomenon”*. Another hypothesis taking into account the phonological as well as visual deficits is known as the temporal (rate) – processing theory of dyslexia which focused on exploring the dyslexic children’s ability to process rapidly changing auditory or visual stimuli. Tallal and Piercy [17. p.182-198] believed that dyslexic children had problems with processing stimuli that includes rapidly changing components.

Nowadays, the neurological research data obtained by neuroimaging studies suggest that reading difficulties of dyslexic people might be explained by the existence of differences in structure and function in the same neural circuits that are engaged by mainstream learners when reading, including the areas of the brain such as left-lateralized temporo-parietal, occipito-temporal, and inferior frontal cortices [18. p.830]. D’Mello and Gabrieli [19. p.798-809] explain that *“individuals with dyslexia show underactivation in the left occipito-temporal cortex or VWFA in response to words or word-like materials and lack the typical functional organization within this region that is associated with increased sensitivity to real words as opposed to false words.”* Some neuroimaging studies [20. p.267-276; 21. p.482-494] have identified also differences in the functioning of cerebellum in dyslexic individuals. The cerebellum is connected to temporoparietal and frontal regions which are considered to be significant for phonological processing, verbal working memory, semantics, procedural learning and timing functions. Questions which many experts ask are what are the predictors of dyslexia and how early can dyslexia be identified so that the effective intervention is applied. Neuroimaging studies [22. p.1027-1036; 23. p.937-949] have revealed that the differences in the brain are present in dyslexic children even before they start learning to read. Two approaches are applied when studying the predictors of dyslexia in order to find out which children are supposed be at a higher risk of having dyslexia and thus problems with reading and learning. The first approach focuses on examining neural structure and function in children whose relatives, family members had dyslexia and therefore there is a family history as an indicator of a possible risk of developing dyslexia [24. p.1124-1130]. The second approach focuses on examining the correlates between the children’s behaviors and identified “behaviors” associated with later symptoms of dyslexia such as poor phonological awareness [25.p. 308-321]. Various neuroimaging studies even suggest that the brain of children is plastic and can change as a result of remediation and intervention [26. p.295-310; 27. p.411-422]. D’Mello and Gabrieli [19. p.798-809] explain that *“research studies of remediation for individuals with dyslexia typically involve systematic, explicit and intensive instructions in phonological awareness and decoding for a few hours per day over a limited period. These remediation programs can evoke brain plasticity that can be described as normalization (bringing functional and structural patterns closer to what is seen in typical readers) or compensation (altering functional or structural patterns in neural networks that are outside the typical reading networks).”* The data obtained from different neurological studies [28. p.926-933; 26. p.295-310] showed that the brains of children who had undergone target remediation programs indicated increased activation in left-hemisphere temporo-parietal and inferior frontal cortices. These areas typically indicate lower activation in dyslexic individuals. Not only did the activity in these brain regions increase, but the children also improved in reading and skills related to reading such as phonological awareness.

The findings of neurological research can be very beneficial also in education and preparation of remediation programs for dyslexic learners. What, however, should not be forgotten is that there are a lot of factors that need to be taken into consideration such as additional difficulties, the so-called comorbidities, which dyslexic learners might have; bilingualism and also differences between languages regarding the orthographic principles applied in particular languages. Paulesu et al. [18. p.830] explain that the nature of

reading differs between languages depending on the transparency of the language and thus also the organization for reading in the brain differs between the languages. These questions have led to various cross-linguistic studies exploring the differences between reading and learning performance of dyslexic learners in different languages.

The theoretical background and research review pointed at the fact that dyslexia is a complex disorder that is the object of study and interest of various scientific fields and various professions including neurologists, paediatricians, educators, special educators and psychologists. It should, therefore, be a part of knowledge of medical students who are to work with children and come across different problems they may have, including also reading problems that might be connected with various causes from visual problems, or auditory problems to diagnoses such as dyslexia. Therefore we intended to find out how much knowledge about dyslexia medical students in Slovakia have.

2. Purpose of the study

The purpose of the study is to examine the level of knowledge of students of medicine about dyslexia as dyslexia is a complex disorder and is examined from different perspectives as it is explained in the theoretical background. Dyslexia is also one of the topics presented in the textbooks of English for students of medicine [29. p.98-110; 30. p.62-67]. We intended to find out whether the students of medicine are aware of the origin and causes of dyslexia, whether they are able to identify symptoms typical for dyslexia and whether they think that dyslexia might be cured by using medical treatment or special diet. On the basis of these aims, research questions were formulated: Are students of medicine aware of the origin of dyslexia? Are students of medicine able to identify and distinguish typical symptoms of dyslexic children? Do students of medicine consider dyslexia as a disorder which might be cured by using medical treatment or special diet?

3. Methods & sampling unit description

The sampling unit consisted of 129 respondents. No personal information was gathered as it is not relevant for the outcomes of the study. They were full-time students of Faculty of Medicine of Comenius University in their late teens/early twenties in the second year of their university studies. They all reached at least the B1 level of the CEFR scale and attended a compulsory course “English for Medical Students”.

The quantitative research was conducted and a questionnaire was used as a research method. The questionnaire was created in Microsoft Forms which was used as a tool for recording student’s answers. The questionnaire consisted of 11 items from which four were true/false statements and seven of them were multiple choice questions (further specified in the next part). The items were either retrieved from booklet *Dyslexia for Teachers of English as a Foreign Language* [31, p.234-241] (multiple choice questions) or created by the authors of the article (true/false statements). As our respondents were not in-service teachers or future teachers, we selected only those questions and statements which seemed to be the most reliable regarding their future profession – origin, signs and treatment of dyslexia.

4. Results

This section presents the results of the study. The items are in the order and wording they appeared in the questionnaire. The provided options are specified in the text and/or table.

Item no. 1: Dyslexia is about flipping letters and writing them backward.

This was a simple dichotomous statement which examined what respondents think about dyslexia. “True” and “false” were provided as possible answers. Surprisingly, as many as 49 respondents (38 %) chose the option “true”. Only 80 of the respondents (62 %) chose the option “false”. All the respondents provided an answer.

Item no. 2: Which of the statements are true about dyslexia (more correct answers)?

Item no. 2 examined the level of the respondents’ knowledge about dyslexia. There were four statements and the task for the respondents was to tick all the correct answers (it was stated that this item had more correct answers). All the statements and respondents’ answers are recorded in tab. 1.

Tab. 1: Item no. 2

	Option	No. of respondents
A	Children born in families with the history of dyslexic difficulties may also have dyslexia.	85
B	Problems caused by dyslexia are limited to difficulties with acquiring literacy.	55
C	Individuals with dyslexia often have problems with sustaining their attention for a long time.	75
D	Individuals with dyslexia often have problems with automatizing new knowledge.	70

This item was quite challenging for the respondents. This was the only item in the questionnaire which had more correct answers than one. Altogether, 285 answers were recorded. The proportion of the recorded answers is visualized in Fig. 1. The highest number of the respondents labelled A (Children born in families with the history of dyslexic difficulties may also have dyslexia) as one of the correct answers. Genetic predisposition of dyslexia seems to be a well-known fact. The rest of the correct answers (C and D) scored a little worse (75 respondents/26 % ticked also C and 70 respondents/25 % ticked also D). However, as many as 55 future doctors (19 %) mistakenly think that problems caused by dyslexia are limited to difficulties with acquiring literacy. This item was very challenging as respondents did not know how many answers were correct and would not be suitable for a bigger research project. However, as we wanted to examine the level of the respondents' knowledge about dyslexia we decided to use also this type of questions – if we provided only one correct option, the respondents' task would be much easier and the result less reliable.

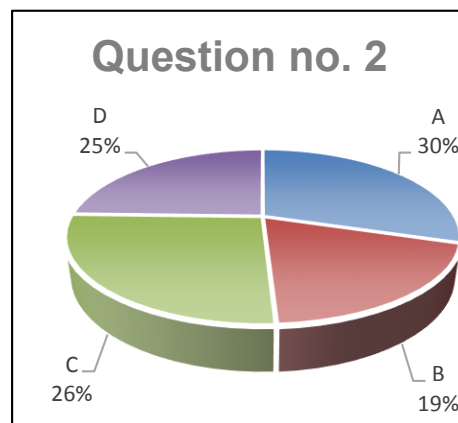

Fig. 1 Graphical representation of respondents' answers for item no. 2.

Item no. 3: Which are potential difficulties experienced by students with dyslexia in taking exams/tests?

This item examined whether the respondents can interconnect their knowledge about dyslexia and their experience from their studies. We asked them which from the offered options can cause potential difficulties experienced by students with dyslexia in taking exams/tests. All the offered options were connected to reading, re-reading and producing a text. All the provided options and respondents' answers are introduced in tab. 2.

Tab. 2: Item no. 3

Option	No. of respondents	%
A completing all the tasks	6	5
B answering multiple choice questions	9	7
C producing extended writing	22	17
D all of the above	90	71

We recorded 127 answers (2 respondents failed to provide an answer). The positive outcome is that as many as 90 respondents (71 %) answered this tricky item correctly – they labelled D as the correct option. "Producing extended writing" was also labelled as the correct answer many times (22 respondents/17 %), however, this answer is only partially correct for this item.

Item no. 4: Dyslexia can be outgrown.

This was a dichotomous statement which examined whether the respondents know if dyslexia is a lifelong condition. There were only two answers provided – "true" or "false". As many as 51 respondents (40 %) labelled "true" as the correct option; 77 respondents (60 %) chose "false" as the correct option and one respondent provided no answer. However, some students later explained they had not known the meaning of the verb "outgrown" (although the word appears in the textbook of English they study from [29] as one of the words they need to know) and were not sure which option to choose. This could slightly influence the outcomes.

Item no. 5: Which of these statements are true about learners with dyslexia learning a foreign language? The statements started with "They may" and then the students were supposed to decide whether the provided statements about dyslexic learners were true or false (provided answers can be found in tab. 5).

In this item, the respondents were asked about how dyslexia influence learning of a foreign language. They, as fluent users of at least one foreign language (in Slovakia, two foreign languages are compulsorily taught during primary and secondary education), are familiar with obstacles one needs to overcome when learning a foreign language. In this item, we examined if they know signs of dyslexia and realise how they intervene with studying a foreign language. They could choose from four options from which only one was correct (option D). All four options and respondents' answers are listed in tab. 3.

Tab. 3: Item no. 5

	Option	No. of respondents	%
A)	find speaking in a foreign language easier than reading and writing	26	20
B)	have problems with fast and efficient use of the correct words	7	6
C)	have difficulties differentiating between similarly sounding words	14	11
D)	all of the above	80	63

According to 80 respondents (63 %), learning a foreign language is influenced by all the stated options. The answers of the rest of the respondents (47 respondents/37 %) were partially correct, however, it is apparent they do not know all the obstacles learners with dyslexia need to overcome when learning a foreign language. Two respondents did not answer the item.

Item no. 6: Which of these is true about signs of dyslexia?

This item also examined the level of knowledge the respondents have about signs of dyslexia. It was intentionally placed after the previous item as the opposite order could influence the answers of the item no. 5. Similarly, the respondents could choose from four options which are listed in tab. 4 and from which only one was correct (option A). The respondents scored as follows:

Tab. 4: Item no. 6

	Option	No. of respondents	%
A)	Learners with dyslexia may each display different strengths and weaknesses.	42	33
B)	Signs of dyslexia do not change as the learner becomes older.	10	8
C)	Spelling difficulties are the main manifestations of dyslexia.	52	42
D)	Signs of dyslexia are similar across languages a learner is studying.	21	17

The gathered data shows us that most respondents (52 respondents/ 42 %) think that spelling difficulties are the main manifestations of dyslexia. Surprisingly, as many as 21 respondents (17 %) think that signs of dyslexia are similar across languages a learner is studying although they are aware of the differences among languages. The correct option was identified only by 42 respondents (33 %).

Item no. 7: Dyslexics show more psychopathological symptoms.

This dichotomous item examined what our respondents thought about the connection between dyslexia and psychopathological symptoms. Again, the respondents could choose only “true” or “false” as the correct option. Most of them (87 respondents/68 %) labelled this statement as true. “False” was labelled as the correct option by 41 respondents (32 %). One respondent did not provide an answer.

Item no. 8: Which of these is characteristic of dyslexia?

The eighth item also tested respondents’ general knowledge about dyslexia. Four statements (specified in tab. 5) were provided and their task was to choose the correct option (option B). The following answers were recorded:

Tab. 5: Item no. 8

	Option	No. of respondents	%
A)	Dyslexia does not affect learning an additional (foreign/second) language.	18	14
B)	If a child finds reading and spelling difficult, he/she does not have to have dyslexia.	76	59
C)	Dyslexia can be cured.	31	24
D)	Dyslexia disappears in adulthood.	4	3

The recorded results are quite surprising. As many as 31 respondents (24 %) think dyslexia can be cured. And 18 of them (14%) think dyslexia does not affect learning an additional (foreign/second) language. The lack of knowledge about the connection between dyslexia and learning foreign languages was also proved in item no. 6. The positive outcome is that 76 respondents (59 %) know that if a child finds reading and spelling difficult, he/she does not have to have dyslexia. All the respondents provided an answer for this item.

Item no. 9: Specific Learning Difficulties (e. g. dyslexia) affect to a lesser or greater extent:

This item examined whether the respondents know the occurrence of dyslexia. Four answers respondents could choose from were provided. Again, only one answer was correct – option B. All the options and respondents' answers are recorded in tab. 6.

Tab. 6: Item no. 9

	Option	No. of respondents	%
A	about 4% of people	28	22
B	about 15% of people	84	65
C	about 25% of people	15	12
D	about 50% of people	1	1

As many as 84 respondents (65 %) identified the correct option, 28 of them (22 %) thought that the occurrence is much smaller and 15 of them (12 %) assumed a little higher occurrence. One of the respondents provided no answer.

Item no. 10: Dyslexic reading difficulties can be reduced by:

Second to last item examined whether future doctors know how dyslexic reading difficulties can be reduced. Again, four options were provided from which only option C (instructional methods) was correct. The four options and respondents' answers are further specified in tab. 7.

Tab. 7: Item no. 10

	Option	No. of respondents	%
A	medical treatment	10	8
B	special diet	0	0
C	instructional methods	113	89
D	upgrading the socio-economic status	4	3

It can be concluded that as many as 113 respondents (89 %) knew the correct answer. No respondents chose the option B – special diet. However, 10 respondents (8 %) hoped they could reduce dyslexic reading difficulties by medical treatment. Two respondents were not able to provide an answer.

Item no. 11: More boys than girls are dyslexic.

The last item of the questionnaire explored the common myth – that more boys than girls are dyslexic. These statements about the connection of a sex and dyslexia are quite common and as this item was dichotomous – “true” and “false” answers were provided as the only options to choose from. Most of the respondents (95 respondents/74 %) chose option “true”, while 34 of them (26 %) chose the option “false”. All respondents provided an answer.

5. Discussion & conclusions

Since the advent of computers and internet in the 1990s, reading has undergone a dramatic transformation. People now read for different reasons, in a different manner, different portions of reading loads and they often read in more languages than before the 1990s. Advanced reading skills thus became increasingly important within two decades and the trend might be growing even more rapidly in the near future [32. p.38]. Many studies dealing with researching reading were published in recent years in Slovakia [e.g. 33. p.207-228; 34. p.161-178; 35. p.117-127] and various research has been carried out dealing with the questions of dyslexia symptoms in different languages [36. p.134-146] , however not many of them dealt with researching of dyslectic readers and the professionals who prepare them for this difficult task. This is the reason why started this project – to find out what level of knowledge the professionals that are directly in contact with dyslexic children posses, what challenges Slovak dyslectic readers have when reading in English and, finally, to educate the professionals and in this way to help the children with dyslexia in Slovakia.

This brief study examined the level of knowledge of young adults during their university studies (future doctors) about dyslexia. We are aware of the limitations of the chosen research method – respondents could have had issues with the items and no one to ask for clarification. Also, the questionnaire has limited usage as it was produced in English language. This could also cause problems to the respondents (although they were fluent in English) as they could have come across some unknown terms and thus might have answered the items incorrectly not because of the lack of knowledge but because of their language proficiency. We do not suppose this occurred in many cases as we compared the language of the questionnaire with the target vocabulary of the textbooks our respondents had studied English from [29. p.306; 30. p.192]. However, a

questionnaire in respondents' mother tongue would eliminate these limitations of the questionnaire and expanded its usage for non-English speaking respondents.

Despite of the limits of the testing instrument, the study provided some interesting outcomes:

- as many as 40 % of future doctors think that dyslexia can be outgrown, 38 % of them agree with the statement that dyslexia is about flipping letters and writing them backward, 68 % are positive that dyslexics show more psychopathological symptoms and according to 74 % of future doctors, more boys than girls are dyslexic;

- surprisingly, 89 % respondents know that instructional methods are crucial for reduction of dyslexic reading difficulties, 65 % of them know the occurrence of dyslexia, and are more or less familiar with the obstacles dyslectic learners need to overcome when studying a foreign language (see items no. 3 and 5), and 59 % of future doctors know that spelling difficulties are not exclusively connected to dyslexia;

- however, future doctors are not very familiar with the symptoms of dyslexia – item no. 2 examined respondents' knowledge of the signs of dyslexia and as many as 19 % of respondents ticked also the incorrect option and mistakenly think that problems caused by dyslexia are limited to difficulties with acquiring literacy (the correct options were ticked by 25 – 30 % of our respondents); item no. 6 caused issues as well – the correct option was not the option selected by the majority of respondents (as many as 42 % of our respondents think that spelling difficulties are the main manifestations of dyslexia; only 33 % of future doctors know correctly that dyslexia, like all conditions, is not homogenous and that people with dyslexia may each display different strengths and weaknesses).

This study examined the level of knowledge of students of medicine about dyslexia as dyslexia is a complex disorder that is the object of study and interest of various scientific fields and various professions including neurologists, paediatricians, educators, special educators and psychologists. We chose students of medicine and examined whether they are aware of the origin of dyslexia, if they are able to identify and distinguish typical symptoms of dyslexic children and what they know about treating dyslexia as a disorder. As the study brought interesting outcomes, we would like to further examine the level of knowledge of professionals that are directly in contact with dyslexic children.

REFERENCES:

1. **International Dyslexia Association. Definition of Dyslexia.** [Online] [7.2.2021] Retrieved from: <https://dyslexiaida.org/definition-of-dyslexia/>
2. **Kusmaul, A. Diseases of the nervous system and disturbances of speech.** [Text]: H. von Ziemssen (Ed.) Cylopedia of the practice of medicine (pp.770–778). [Text]: New York: William Wood, 1877.
3. **Berlin, R. Eine besondere art der wortblindheit (dyslexia).** [Text]: Berlin: Bergmann, 1887.
4. **Reeves, J. W. Thinking about thinking: Studies in the background of some psychological approaches.** [Text]: London: Routledge, 2016. – 336p.
5. **Dehaene, S. Reading in the brain: The new science of how we read.** [Text]: London: Penguin, 2009. – 400p.
6. **Dejerine J. Sur un cas de cécité verbale avec agraphie, suivi d'autopsie.** [Text]: Mém Soc Biol, 1891;3: 197–201.
7. **Hinshelwood J. Congenital word-blindness.** [Text]: London: Lewis, 1917.
8. **Drake, W. E. Clinical and pathological findings in a child with a developmental learning disability.** [Text]: Journal of Learning Disabilities, 1968; 1: 486–502p.
9. **Habbib, M. The neurological basis of developmental dyslexia: An overview and working hypothesis.** [Text]: Brain, Vol.123, 2000. – 2373-2399p.
10. **Orton, S. T. Wordblindness in School Children and Other Papers on Strephosymbolia :(specific Language Disability-dyslexia) 1925-1946 (No. 2).** [Text]: Maryland: Orton Society, 1966. – 280p.
11. **Obrzut, J. E. Deficient lateralization in learning-disabled children: developmental lag or abnormal cerebral organization?** In: Molfese DL, Segalowitz SJ, editors. Brain lateralization in children: developmental implications. [Text]:New York: Guilford Press; 1988. 567–89p.
12. **Harel, S.; Nachson, I. Dichotic listening to temporal tonal stimuli by good and poor readers.** [Text]: Perceptual and Motor Skills, 1997; 84. 467–73p.
13. **Bradley, L.; Bryant, P. E. Categorizing sounds and learning to read – a causal connection.** [Text]: Nature, 1983; 301. 419–21p.
14. **Valdois, S.; Gérard, C.; Vanault, P.; Dugas, M. Peripheral developmental dyslexia: a visual attentional account?** [Text]: Cognitive Neuropsychology, 1995; 12. 31–67p.
15. **Lovegrove, W.J; Heddle, M.; Slaghuis, W. Reading disability: spatial frequency specific deficits in visual information store.** [Text]: Neuropsychologia, 1980;18. 111–5p.
16. **Martin, F.; Lovegrove, W. Flicker contrast sensitivity in normal and specifically disabled readers.** [Text]: Perception, 1987, 16. 215-21p.
17. **Tallal, P. Auditory temporal perception, phonics, and reading disabilities in children.** [Text]: Brain and Language, 1980, 9(2). 182–198p.

18. Paulesu, E.; Danelli, L.; Berlinger, M. **Reading the dyslexic brain: Multiple dysfunctional routes revealed by a new meta-analysis of PET and fMRI activation studies.** [Text]: *Frontiers in Human Neuroscience*, 2014, 8. 830p.
19. D’Mello, A.; Gabrieli, J. D. E. **Structural and Functional Brain Bases of Dyslexia.** [Text]: *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 2018, Vol. 49. 798-809p.
20. Stoodley, C. J.; Stein, J. F. **Cerebellar function in developmental dyslexia.** [Text]: *Cerebellum*, 2013, 12(2). 267–276p.
21. Eckert, M. A.; Leonard, C. M.; Richards, T. L.; Aylward, E. H.; Thomson, J.; Berninger, V. W. **Anatomical correlates of dyslexia: Frontal and cerebellar findings.** [Text]: *Brain*, 2003, 126(2). 482–494p.
22. Langer, N.; Peysakhovich, B.; Zuk, J.; Drottar, M.; Sliva, D. D.; Smith, S. **White matter alterations in infants at risk for developmental dyslexia.** [Text]: *Cerebral Cortex*, 2017, 27(2), 1027–1036p.
23. van Viersen, S.; de Bree, E. H.; Verdam, M.; Krikhaar, E.; Maassen, B.; van der Leij, A.; de Jong, P. F. **Delayed early vocabulary development in children at family risk of dyslexia.** [Text]: *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2017, 60(4). 937–949p.
24. Friend, A.; DeFries, J. C.; Olson, R. K. (2008). **Parental education moderates genetic influences on reading disability.** [Text]: *Psychological Science*, 2008, 19(11). 1124–1130p.
25. Torppa, M.; Lyytinen, P.; Erskine, J.; Eklund, K.; Lyytinen, H. **Language development, literacy skills, and predictive connections to reading in Finnish children with and without familial risk for dyslexia.** [Text]: *Journal of Learning Disabilities*, 2010, 43(4), 308–321p.
26. Gaab, N.; Gabrieli, J. D. E.; Deutsch, G. K.; Tallal, P.; Temple, E. **Neural correlates of rapid auditory processing are disrupted in children with developmental dyslexia and ameliorated with training: An fMRI study.** [Text]: *Restorative Neurology and Neuroscience*, 2007, 25(3–4). 295–310p.
27. Eden, G. F.; Jones, K. M.; Cappell, K.; Gareau, L.; Wood, F. B.; Zeffiro, T. A.; Flowers, D. L. (2004). **Neural changes following remediation in adult developmental dyslexia.** [Text]: *Neuron*, 2004, 44(3). 411–422p.
28. Shaywitz, B. A.; Shaywitz, S. E.; Blachman, B. A.; Pugh, K. R.; Fulbright, R. K.; Skudlarski, P.; Gore, J. C. **Development of left occipitotemporal systems for skilled reading in children after a phonologically-based intervention.** [Text]: *Biological Psychiatry*, 2004, 55(9), 926–933p.
29. Bábellová, J.; Friedová, L. **New English for Medical Students.** [Text]: Bratislava: Comenius University, Faculty of Medicine (4th edition), 2017. - 306p.
30. Bábellová, J.; Hromadová, K. **Video in English for Medical Students.** [Text]: Bratislava: Comenius University, Faculty of Medicine, 2020. - 192p.
31. Nijakowska, J.; Kormos, J.; Hanušová, S.; Jaroszewicz, B.; Kálmos, B.; Imréné Sarkadi, A.; Smith, A. M.; Szymanska-Czaplak, E.; Vojtková, N.; Alexiou, T.; Košák Babuder, M.; Mattheoudakis, M.; Pižorn, K. **Dyslexia for Teachers of English as a Foreign Language.** [Text]: Lodz: University of Lodz, Faculty of Philology, 2013. - 251p.
32. Javorčíková, J.; Kováč, S.; Šipošová, M. **New aspects of literary literacy: the need for defining a "professional reader".** [Text]: *Studies in foreign language education*, 2020, 12(1), pp. 37-56.
33. Javorčíková, J.; Kováč, S. **Aktuálny stav výskumu čitateľskej gramotnosti skúsených používateľov anglického jazyka na Slovensku.** [Text]: *Jazykovedné, literárnovedné a didaktické kolokvium*, 2020, L-7, pp. 207-228.
34. Javorčíková, J.; Vajdičková, R. **Becoming a bookworm: social, cultural and educational hurdles to reading literacy and motivation to read.** [Text]: *Radomskie studia filologiczne*, 2017, 5(1), pp. 161-178.
35. Hankerová, K.; Kováč, S. **Vývin metód čítania a ich efektívnosť vo výučbe čítania dyslektických žiakov so zameraním na čítanie v anglickom jazyku.** [Text]: *Aplikované jazyky v univerzitnom kontexte* 7, 2020, pp. 117-127.
36. Mikulajová, M. 2019. **MABEL – multijazyková batéria testov ranej gramotnosti založená na dôkazoch.** [Text]: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 53(2), pp. 134-146.

Information about authors:

Hankerová, Kristína. Doctor of Philosophy (PhD.) assistant professor at the Department of English Language and Literature, Faculty of Education, Comenius University, Račianska 59, Bratislava 813 34, Slovakia, phone: +421 2 9015 9231, e-mail: hankerova@fedu.uniba.sk

Kováč Stanislav. Doctor of Philosophy (PhD.) lecturer at the Institute of Foreign Languages, Faculty of Medicine, Comenius University, Špitálska 24, 813 72 Bratislava, Slovakia; and lecturer at the Department of English Language and Literature, Faculty of Education, Comenius University, Račianska 59, Bratislava 813 34, phone: +421 2 901 19 341, e-mail: stanislav.kovac@uniba.sk

Ханкорова Кристина. PhD, доцент кафедры английского языка и литературы педагогического факультета Университета Коменского, Рачянска 59, Братислава 813 34, Словакия, телефон: +421 2 9015 9231, электронная почта: hankerova@fedu.uniba.sk

Ковач Станислав. PhD, преподаватель Института иностранных языков медицинского факультета Университета Коменского, Шпитальска 24, 813 72 Братислава, Словакия; и преподаватель кафедры английского языка и литературы педагогического факультета Университета Коменского, Рачянска 59, Братислава 813 34, телефон: +421 2 901 19 341, электронная почта: stanislav.kovac@uniba.sk

Ханкорова Кристина, PhD, Коменский университетінің педагогика факультетінің ағылшын тілі және әдебиеті кафедрасының доценті, Рачянска 59, Братислава 813 34, Словакия, тел: +421 2 9015 9231, электрондық пошта: hankerova@fedu.uniba.sk

Ковач Станислав, PhD, Коменский университетінің медицина факультетінің шет тілдер Институтының оқытушысы, Шпитальска 24, 813 72 Братислава, Словакия; және Коменский университетінің педагогика факультетінің ағылшын тілі және әдебиеті кафедрасының доценті, Рачянска 59, Братислава 813 34, Словакия, тел: +421 2 901 19 341, электрондық пошта: stanislav.kovac@uniba.sk

УДК 101

АРХАИЗАЦИЯ ОЦЕНОК ПРОШЛОГО, КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН НА ПРИМЕРЕ РЯДА СОВРЕМЕННЫХ ОЦЕНОК СОВЕТСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Бондаренко Ю.Я. - кандидат философских наук, профессор кафедры философии КРУ им. Байтурсынова

Антонян М.А. - кандидат культурологии, доцент кафедры испанского языка МГУ им. М.В.Ломоносова, г. Москва, РФ

Статья посвящена одной из наиболее острых, актуальных и практически значимых проблем - проблеме отношения к прошлому, постоянно видоизменяющегося в контексте задач, встающих на новых этапах исторического развития.

Опираясь на анализ статей и эссе в ряде центральных литературно-художественных и общественно-политических журналов, авторы обращают внимание на то течение современной духовной жизни, которое связано с «застреванием» части творческой элиты в недавнем прошлом, в связи с чем вводится понятие «архаизация оценок прошлого».

Также авторами дается понятие «идеологии» и «идеократии», как глобальных понятий и их роли, значения и функции в советском обществе. Еще авторами обращается внимание на саму социокультурную изменчивость значимости таких оценок, а также на то, что в изменившихся реалиях критика прошлого может объективно играть роль маневра, отвлекающего от глубокого осмысления культуры в целом и насущных вопросов настоящего.

Ключевые слова: архаизация оценок прошлого, социализм, советская культура, философия, марксизм.

КЕҢЕС МӘДЕНИЕТІН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БАҒАЛАУДЫҢ МЫСАЛЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ ӨТКЕНДІ БАҒАЛАУДЫҢ АРХАИЗАЦИЯСЫ

Бондаренко Ю.Я. - философия ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ философия кафедрасының профессоры

Антонян М.А. - мәдениеттану кандидаты, М.В.Ломоносов атындағы ММУ испан тілі кафедрасының доценті, Мәскеу қ., РФ

Мақала ең өткір, өзекті және іс жүзінде маңызды мәселелердің бірі - тарихи дамудың жаңа кезеңдерінде тұрған міндеттер контекстінде үнемі өзгеріп отыратын өткенге деген көзқарас проблемасына арналған.

Бірқатар орталық әдеби, көркем және қоғамдық-саяси журналдардағы мақалалар мен эсселерді талдауға сүйене отырып, авторлар жақында өткен шығармашылық элитаның бір бөлігінің "жабысып қалуымен" байланысты қазіргі рухани өмірдің ағымына назар аударады, осыған байланысты "өткенді бағалаудың архаизациясы" ұғымы енгізіледі.

Сондай-ақ, авторлар жаһандық ұғымдар және олардың кеңестік қоғамдағы рөлі, маңызы мен функциялары ретінде "идеология" және "идеократия" ұғымдарына анықтама береді. Авторлар мұндай бағалаудың маңыздылығының әлеуметтік-мәдени өзгергіштігіне, сондай-ақ өзгерген шындықта өткенді сынау объективті түрде маневр рөлін атқара алатындығына назар аударады, бұл мәдениетті және қазіргі кездегі өзекті мәселелерді терең түсінуден алшақтатады.

Түйінді сөздер: өткенді бағалаудың архаизациясы, социализм, кеңес мәдениеті, философия, марксизм.

ARCHAIZATION OF ASSESSMENTS OF THE PAST AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON ON THE EXAMPLE OF A NUMBER OF MODERN ASSESSMENTS OF SOVIET CULTURE

Bondarenko Yu.Ya. - Candidate of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, KSU named after A. Baitursynov

Antonyan M.A. - Candidate of Cultural Studies, Associate Professor of the Department of Spanish Language, Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Moscow, RF

The article is devoted to one of the most acute, urgent and practically significant problems - the problem of the relationship to the past, which is constantly changing in the context of the tasks that arise at new stages of historical development.

Based on the analysis of articles and essays in a number of central literary-artistic and socio-political journals, the authors draw attention to the course of modern spiritual life, which is associated with the "stuck" of a part of the creative elite in the recent past, in connection with which the concept of "archaization of assessments of the past".

Also, the authors give the concept of "ideology" and "ideocracy" as global concepts and their role, meaning and function in Soviet society. The authors also draw attention to the very socio-cultural variability of the significance of such assessments, as well as to the fact that in the changed realities, criticism of the past can objectively play the role of a maneuver that distracts from a deep understanding of culture in general and pressing issues of the present.

Key words: archaization of assessments of the past, socialism, Soviet culture, philosophy, Marxism.

Введение. Оценки прошлого всегда являлись и продолжают являться своеобразными окнами в миры духовной культуры более поздних времен. Хорошо известно, что те или иные суждения о прошлом, подчас, больше говорили о выносивших эти суждения и о том мире или мирке, в котором суждения выносились, нежели о том, что оценивалось. Этот трюизм остается верным и для того, что достаточно условно мы могли бы назвать днем сегодняшним или нашим временем, текучим и изменчивым, как и все иные времена.

Но при всей кажущейся банальности нашего тезиса остается востребованным рассмотрение феномена, который мы бы здесь обозначили, как «архаизация оценок прошлого». Что имеется ввиду? – То, что в широком спектре социокультурных феноменов, спектре, который оказывается наиболее ярким во времена бурных преобразований, как правило, занимает свое место критическое или ультракритическое отношение именно к относительно недавнему прошлому, сопровождаемое радикальным стремлением отречься «от старого мира» и отряхнуть «его прах» со своих ног.

Однако времена меняются. Меняются и вызовы, те задачи, которые встают перед новыми поколениями, включая и деятелей культуры, но при этом какая-то часть мыслительно-эмоциональных потоков «архаизируется» и продолжает течь по руслам «вчерашнего времени», того времени, когда критические оценки «ближайшего» прошлого были (пусть очень часто и субъективно) направлены на расчищение места для нового, для движения вперед. С прошествием же десятилетий, то, что способствовало расчищению завалов косности, отбрасыванию приевшихся штампов, утрачивает свое прежнее значение и начинает все более играть роль силы, отвлекающей от насущных задач уже иного дня и при этом ограничивающих духовно-интеллектуальный горизонт горами мусора, которые удалось нагрести еще раньше.

Интересный и в значительной мере неожиданный для самих авторов этой статьи пример такого рода архаизации сознания дает, достаточно произвольно взятая подборка из новейших толстых российских журналов – нечто вроде микросреза одной из граней современной духовной реальности.

Основная часть. Начнем с материалов 25-летней давности, правда, опубликованных в «Знамени» в мае 2019 г. Это - запись разговора М.Эпштейна и А.Битова, состоявшегося в Атланте в декабре 1995 (Туда А.Битов прибыл по приглашению М.Эпштейна для чтения лекции и модерне и постмодерне в русской литературе). В разговоре было немало того, что и сейчас подталкивает к серьезным размышлениям. Но обратим внимание на одно из высказываний Андрея Битова, которое могло бы стать вступлением к нашим размышлениям об «архаизации» оценок прошлого. Битов говорит: «... я принадлежу к поколению, основной чертой которого сейчас уже, в солидном возрасте, могу считать неинформированность». Это было нашей слабостью, которую мы абсолютно не сознавали, и это было нашей силой, которую мы не хотим сознавать» [1, с.151].

Оставим в стороне богатое контекстуально упоминание о силе и слабости. Остановимся только на «неинформированности». В советское, особенно позднесоветское время и отчасти в девяностые направленность таких суждений была понятна: речь шла о барьерах на пути к получению информации об очень и очень многом и об ограниченности доступных советскому человеку потоков информации. Хотелось прикоснуться к более объемным знаниям. Но, если посмотреть шире, то суждение само по себе очень ограничено и совершенно не точно. Вся система обучения, организации работы культурчреждений была направлена на распространение в массах не только идеологических клише, но и мощнейших потоков самой разнообразной информации. Это даже доказывать не требуется. Вспомните хотя бы множество популярных изданий просветительского характера и т.д., и т.п. А уж если сравнить с картиной, вырисовывающейся в начале нового тысячелетия, то, боимся, сравнение будет во многом далеко не в пользу дней нынешних, не говоря уже об информационной убогости центральных каналов российского телевидения.. Но главное даже не в этом, а в том, что сложнейшее, многослойное и многогранное явление сплющивается и при современном озвучивании

разговора такое сплющивание для человека знакомого с историей нашей школы, науки и культуры видится особенно наглядным.

Когда же мы соприкасаемся с определенными трендами уже последних лет, то и здесь, словно время остановилось, звучат однозначно плоские оценки «советского прошлого». Показательный образец – статья Марии Греховой «Взгляд себя», появившаяся уже в «Звезде» в конце 2019 г. В разговоре об интеллигенции автор ссылается на «профессионалов: «По мнению философа П.А.Сапронова, – советский отрезок российской истории – это культурное и нравственное падение России, это возвращение к порядкам первобытно-общинного строя, когда вожак распределяет общую добычу между членами общины по своему усмотрению. А философ Г.И.Тулъчинский называет советский период «историческим спазмом в виде государственного феодализма». Продолжая тему, уже сама М. Грехова пишет: «В стране Советов были такие условия труда, что большинство не было заинтересовано в результате своей деятельности, и, видя равенство в оплате трудоголиков и лентяев, не очень надрывалось на своей работе». Правда, при этом творческие личности, как и во все времена отдавались своей работе с вдохновением [2, с.154].

У нас нет места для того, чтобы вступить здесь полемику. Но желающие могут, не игнорируя противоречий и прямых бедствий, связанных с десятилетиями советской истории, сами посмотреть: сколько и чего тогда было создано в сфере экономики, и что и как создано за последние 30 лет [3, сс.143 – 175].

Но вернемся к М.Греховой, которая, рассуждая уже о культуре, начинает с цитирования Луначарского, «заявившего» в 1922 г.: «Советской власти не нужны философы, историки и журналисты», и вспоминает: «... однажды, для того, чтобы пройти на выставку интересовавшего меня) художника, которая располагалась на втором этаже корпуса Бенуа, мне пришлось пройти через выставочные залы советского искусства. Я до сих пор не могу отделаться от ощущения ужаса. Твердокаменные лица рабочих с неподвижным взглядом, подъемные краны на фоне кровавого восхода, молотки, дубины, кирки, ломы, черные лица работниц в красных платочках. Когда я поднялась на второй этаж, то мне показалось, что я вырвалась из пещеры с черно-красными чудовищами и очутилась в дивном оазисе. И я поняла: есть советское искусство и есть просто искусство, которое вне времени, хотя создавалось оно в советское время».

За этим эмоциональным вступлением следует обобщение: «О какой памяти человечества могла идти речь в советской стране? Какой опыт предков? И где поколение, которое должно было осваивать опыт предков? И куда делись предки? Большевики уничтожили культуру в ее традиционном понимании и пытались насадить свою, холуйскую. Слава богу, им это не удалось, так как руководить Духом животворящим мы не в силах» [2, с.164 – 165].

Не будем здесь походя, обсуждать Луначарского. Цитата дана без указания источника и вне контекста. Цитируя таким образом, можно доказывать что угодно, в том числе и то, что Библия пропагандировала уринотерапию (это на самом деле случилось в годы Перестройки). Поэтому ни спорить, ни соглашаться в данном случае нет смысла. Стоит только вспомнить, что реальная роль А.В.Луначарского в истории отечественной культуры не было плоской, да и сама эта история, при всех ее кульбитах сохранила в советское время и философов, и историков, и журналистов. Нравятся они или нет кому-то, каковы их слабости и достижения – это уже другие вопросы.

Что же касается примитивности собственно советского искусства, так ведь и так называемый «соц-арт» был не линейным. Была и халтура, были и штампы, (и даже они с исторической точки зрения, оказываются интересными в наши дни), но были и не только они. А то, что были еще и «оазисы», так это тоже свидетельствуют в пользу многоцветия реальной культурной жизни и о том, что были какие-то возможности их появления. Ведь в Антарктиде оазисы в принципе не могут возникнуть.

А об отношении к памяти предков в двух словах и вовсе не скажешь. Как это было многократно в истории, память эта периодически топталась, трансформировалась, но и при всех поворотах истории не стиралась целиком, если только безвозвратно не гибли целые культуры и цивилизации. Так было и при князе Владимире, крестившем Русь и при этом сбросившим вводу языческие идола, и при Петре, и в годы французской революции, и, при ранних большевиках. В целом же даже время Русской Революции было очень неоднозначным, а что же тогда говорить о советской истории в целом? Обратитесь хотя бы к работам Льва Аннинского. Желающие же могут сами ознакомиться с проблемной статьей В.Мартьянова и Л.Фишмана «Советская мораль», в которой, в частности показано, что то, что мы обозначили, как «архаизацию сознания», проникло и в Интернет (а как же иначе – ведь это тоже составляющая, причем существеннейшая, нашей современной информационно-духовной жизни) [4,135-149].

Говорить же о «насаждаемой большевиками» культуре, как «холуйской», просто несерьезно. Холуи мировые войны не выигрывают и промышленные гиганты не создают. Дух холуйства не в силах породить многозвучие музыкальной культуры, разнообразие литературных произведений и богатые миры театрального и киноискусства. Это все при том, что советская культура была культурой реально Великой страны, великой при всех своих болях и проблемах. И стихи

В.Маяковского, и музыка Шостаковича, и «Повесть о настоящем человеке», и «Молодая гвардия», и память о «Бессмертном гарнизоне» Брестской крепости, равно, как и «Бухенвальдский набат», как и многое другое, стали феноменами мировой культуры не просто потому, что они как-то особенно написаны, а потому, что они вобрали мощь в себя и боль явлений мирового масштаба...

И, наконец, талантливо написанный очерк Александра Мелихова под броским названием «Философская инквизиция и научная аристократия». Говоря о партийной элите (а это гораздо предметнее, чем разговор о советской культуре вообще), А.Мелихов замечает: «Она щедро финансировала научное творчество и одновременно непрерывными унижениями создавала из творческой интеллигенции своего непримиримого врага, не позволяя ей обрести ощущение собственной силы и красоты, без которого эстетический авитаминоз разрушает самое материально обеспеченное человеческое счастье.

Советский Союз не в последнюю очередь и был разрушен эстетическим авитаминозом...» [5, с.263]. Образ живой, и дающий пищу для размышлений. Но вот за ним несутся вскачь сверкающие клинками слов рассуждения о философии: «... пожалуй, одно из наиболее утонченных унижений, которым власть подвергала ученую гильдию, была марксистско-ленинская философия. Лживой, ясное дело, была вся советская пропаганда, но идеологическая лабуда – самый передовой строй, все кругом империалисты, одни мы молодцы, даже и не претендовала на правдоподобие, и тем более, на глубину, а диалектический материализм претендовал, хоть было и совершенно невозможно понять, что это такое. Первичность материи? Это что нельзя размышлять, не имея мозга? Или что? Закон отрицания отрицания – что это за такой закон, который выявляется только задним числом, а предсказать не способен решительно ничего?

За этим, правда, стояли какие-то почтенные имена. – Гегель какой-нибудь, и до большевиков был в авторитете, это хорошая аттестация, может там и правда что-то есть, если осилить эту тяготящую бессмыслицу» [5, с.263].

Все это совершенно замечательно, если увидеть в написанном снимок настроений тех лет, причем настроений, человека с серьезной подготовкой физика, тяготеющего к жесткой логике определенного типа. Да и что уж греха таить: и ленинский «Материализм и эмпириокритицизм» в вузовских учебных программах выглядел мастодонтом из былых времен и изрядно утомлял, как преподавателей философии, так и студентов. Хотя в 60-е и 70-е только к нему одному вся, даже учебная, советская философия не сводилась.

Остроумно и хлестко сказано и о связи философии и, физики и математики: «Атомная бомба спасла, а философия едва не погубила». То есть потребность «в оборонке» защитила физику от догм, тогда как философия этими догмами только стреноживала живую мысль.

Но... все познается в сравнении. Если взглянуть на советскую философию, как на составляющую истории мировой культуры, неотъемлемой частью которой были и остаются и определенные шаблоны, догмы, запреты и ограничения, в том числе и нелепые, которые могут сочетаться и с работой мысли (вспомним средневековье), то живая история даже советской философии будет выглядеть куда менее одноцветной. Хотя и процитированное имеет свое полное право на существование: ну так конкретный человек это все увидел. Разве он не имеет такого права?

Однако, когда личные ощущения перерастают в своего рода глобальные, отечканенные, как физические формулы, выводы, картина оказывается иной. Вчитаемся: «Самое мерзкое в советской власти было вовсе не то, что она была социалистической, а то, что она была идеократической – изводила людей без всякой государственной пользы, а точнее – с огромным вредом для государства. Да, плановая экономика несовместима с политическими свободами, да, она малочувствительна к инновациям и нуждам населения, но она совершенно не требует казнить и отправлять в лагерь людей за непризнание объективной истины. С интеллектуальной элитой управлялась именно философия, именно философия, как светская религия, была главным духовным надзирателем и стукачом - коммунистическая сказка при всей ее утопичности этих расправ вовсе не требовала. Но, поскольку ее знамя осеняло всю страну. То ей приписывали и зверства, творившиеся по другим причинам, и достижения творившиеся тоже по совершенно иным причинам» (5, с.265).

Конечно же, выглядит справедливым положение о том, что нельзя все достижения либо пороки советского общества выводить только из социализма и соответствующей идеологии [6, с.137]. Верно и то, что идеократия в тех формах, которые она обретала на практике, уже к семидесятым годам у значительной части населения и особенно интеллигенции стала рождать скепсис, иронию, а то и прямое отторжение. Но тут перед нами типичная подмена понятий, а, возможно, и непреднамеренный антиисторизм.

В чем же дело? – А дело в том, что «идеократия», «идеология» - это глобальные явления. И проблема не в том насколько хороши или плохи они сами по себе, а в том, когда и при каких условиях они оказываются действенными, а когда их действенность слабеет, и «буква убивает дух». Поэтому проблема советского общества была не просто в существовании идеократии, как таковой, а в ограниченности форм этой идеократии и начинавшемся зримом отставании этих форм от реального личностного роста огромной части населения, обретавшего образование, которое все больше

выплескивалось за устаревавшие рамки. История показывает, что это феномен далеко не только советский, и, можно надеяться, что, помимо написанного, нас еще ждут масштабные исследования в данной области животрепещущих и жизненно важных проблем.

К тому же и в своих, ограниченных формах советская философия, да еще в разные годы своего существования, была не только «духовным надзирателем и стукачем». Словно переняв эстафетную палочку у традиционных религий, эта философия стала уделять колоссальное внимание тексту, точности его воспроизведения и фехтованию фрагментами текстов и цитатами. Это в свою очередь, помимо прочего, дисциплинировало мысль и по своему, как и у средневековых диспутантов, развивало своеобразное искусство полемики. Здесь вспоминается демонстрация в учебном фильме методов обучения в одной из иудейских религиозных школ, где юноши садятся друг против друга и дискутируют на религиозные темы. Думается, не случайно, что в СССР такой высоты достигли шахматы. Ведь шахматы, шашки, го – это своеобразные невербальные формы ведения диспута при достаточно жестких правилах (фигуры не могут ходить так, как Вам вздумается), без которых, кстати, сами интеллектуальные игры были бы невозможны.

Если уж перейти к ставшим стереотипными суждениям о соотношении плановой экономики и политических свобод, то здесь просто не о чем полемизировать, потому что подобные суждения вторичны и непрофессиональны. Даже при иных, нежели драматичнейшее нынешнее, направлениях развития, технизация и глобализация требуют возрастания элементов планирования. И проблема не в том, что нам нужно: план или рынок – это дилемма из прошлого столетия. А в чем же? – В том, как сочетать элементы и масштабы плана с другими структурными элементами разнообразных, хотя в чем-то и сближающихся человеческих обществ? И в чьих интересах все это делать?

В качестве частного, но ярчайшего примера вспомним депутатский дневник Сергея Шаргунова, вспомним, отмеченное им «масштабное, затрагивающее тысячи, если не миллионы судеб» «заккрытие многопрофильных больниц. Повсеместно. Вернее, отказ от того, чтобы заниматься пациентами, у кого диагноз не «Ковид – 19». Так, в Подмосковье многие больные «оказались наедине с кошмаром» [7, с.175]... Что здесь? - Одна из наглядных иллюстраций отвержения разумного «планирования»? Или, наоборот, нечто иное? При любом ответе старомодно-перестроечные атаки и сабельные удары по злосчастному «плану» напоминают сегодня кавалерийские налеты на траншеи, усыпанные «огневыми точками»...

Заключение. Завершая эти краткие заметки, хотелось бы обратить внимание на то, что центральная проблема не в том, хаять ли, хвалить или скрупулезно анализировать в своем кабинете давние либо недавнее прошлое. Подмеченное здесь свидетельствует об «архаизации оценок прошлого» у части нашей «духовной элиты», застрявшей на рубеже конца 80-х – начала 90-х, архаизации, которая де-факто уводит и от концентрации внимания на болях и задачах дня сегодняшнего, и от попыток масштабного, объемного рассмотрения мировых процессов в их целостности. Такая «архаизация», независимо от субъективных намерений авторов и сотрудников редакций, объективно ведет и к объединению нашего видения истории, и, что еще опаснее, к подслеповатости при взгляде на настоящее. Как известно, дорогу осилит идущий. Но лишь тогда, когда он идет с открытыми глазами, причем глазами, способными смотреть не только назад, но и по сторонам, и вперед.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Эпштейн М., Битов А. Разговор о постмодернизме [Текст] / Эпштейн М., Битов А. / Знамя. – 2019. – С. 151
2. Грехова И. Взгляд в себя [Текст] / И. Грехова – Звезда, 2019. – №11. – С. 154
3. Зюганов Г. Русский стержень державы [Текст] / Г.Зюганов / Наш современник. – 2020. – №6
4. Мартыанов В., Фишман Л. Советская мораль. От высоких ценностей к «криминальной революции»? [Текст] / Мартыанов В., Фишман Л. / Новый мир. – 2020. – №3. – с.136
5. Мелихов А. Философская инквизиция и научная аристократия [Текст] / Мелихов А. – Звезда. – 2019. – №11
6. Бондаренко Ю.Я. Халкин-Гольские события в поэзии и прозе К.Симонова [Текст] / Ю.Я. Бондаренко // Многопрофильный научный журнал «3i : интеллект, идея, инновация» – Костанай, КГУ им. А.Байтурсынова, 2020, № 1, с. 137-141.
7. Шаргунов С. Стоны страны [Текст] / С. Шаргунов / Наш современник. – 2020. – №6

REFERENCES:

1. Epshtein M., Bitov A. Conversation about postmodernism [Text] / Epshtein M., Bitov A. / Banner. - 2019.- P. 151
2. Grekhova I. Look into yourself [Text] / I. Grekhova - Star, 2019. - №11. - P. 154
3. Zyuganov G. Russian core of the state [Text] / G. Zyuganov / Our contemporary. - 2020. - No. 6
4. Martyanov V., Fishman L. Soviet morality. From high values to a "criminal revolution"? [Text] / Martyanov V., Fishman L. / New world. - 2020. - No. 3. - p.136

5. Melikhov A. Philosophical Inquisition and Scientific Aristocracy [Text] / Melikhov A. - Star. - 2019. - No. 11
6. Bondarenko Yu.Ya. Khalkin-Gol events in K. Simonov's poetry and prose [Text] / Yu.Ya. Bondarenko // Multidisciplinary scientific journal "3i: intelligence, idea, innovation" - Kostanay, KSU named after A. Baitursynova, 2020, no. 1, p. 137-141.
7. Shargunov S. Groans of the country [Text] / S. Shargunov / Our contemporary. - 2020. - No. 6

Сведения об авторах:

Бондаренко Юрий Яковлевич, кандидат философских наук, профессор кафедры философии КРУ им. Байтурсынова, 110000 Казахстан, г. Костанай, ул. Байтурсынова, 47, моб.: 87776377650, e-mail: yura.bondarenko.48@bk.ru

Антонян М.А., кандидат культурологии, доцент кафедры испанского языка МГУ им. М.В.Ломоносова г. Москва, Ленинские горы, д. 1/13, моб.: 87776377650, e-mail: yura.bondarenko.48@bk.ru

Бондаренко Юрий Яковлевич, философия ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ философия кафедрасының профессоры, 110000 Қазақстан, Қостанай қ., Байтұрсынов көш.47, моб.: 87776377650, e-mail: yura.bondarenko.48@bk.ru

Антонян М.А., мәдениеттану кандидаты, М. В. Ломоносов атындағы ММУ испан тілі кафедрасының доценті. Мәскеу қ., Ленин таулары, 1/13 үй., моб.: 87776377650, e-mail: yura.bondarenko.48@bk.ru

Bondarenko Yuri Yakovlevich, Candidate of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy of the KSU named after A. Baitursynov, 110000 Kazakhstan, Kostanay, Baitursynov st., 47, mob .: 87776377650, e-mail: yura.bondarenko.48@bk.ru

Antonyan M.A., Candidate of Cultural Studies, Associate Professor of the Department of Spanish Language, Moscow State University named after Lomonosov M.V., Moscow, Leninskie gory, 1/13, mob .: 87776377650, e-mail: yura.bondarenko.48@bk.ru

УДК 908

FROM THE HISTORY OF MOVEMENT IN THE FEDOROVSKY DISTRICT AT THE LATE OF THE XIX - BEGINNING OF THE XX CENTURIES

Shalgimbekov A.B. - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Kazakhstan, KSU named after A. Baitursynov

Segizbaev A. - 2-year graduate student in the history of KSU named after A. Baitursynov

Gulyaev I. I. – Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor of the department of Social Technologies, Belgorod State National Research University, Rossiya

This article reveals one of the important historical stages in the formation of the multiethnic population of the present Fedorovsky district. The works of native scientists, historians, as well as archival data and publications in the media of that period are analyzed. The process of resettlement of Ukrainian and Russian peasants to the territory of the modern Fedorovsky district is described. Using reliable archival material, the authors highlight the natural and climatic conditions of the Kustanai district, the use of the territory characterized as «continuous feather grass steppe with excellent meadows» as pastures for nomads not only of the entire region, but also for the Kyrgyz of the Syr-Darya and Ural regions. The article notes that the allocation of land both for the county center and for resettlement settlements often met not only dissatisfaction, but also open resistance from the local population. which gives, in our opinion, a fairly objective picture of the settlement of Kustanai and the emergence of the first resettlement settlements.

Key words: Kustanay district, resettlement, settlement, settlement, local population.

ИЗ ИСТОРИИ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ В ФЕДОРОВСКИЙ РАЙОН В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

Шалгимбеков А.Б. - к.и.н., доцент кафедры истории Казахстана, КРУ им. А.Байтұрсынова

Сегизбаев А. - обучающийся 2 курса магистратуры по специальности История КРУ им. А. Байтұрсынова

Гуляев И. И. – кандидат философских наук, доцент кафедры социальных технологий Белгородского государственного национального исследовательского университета, Россия

В данной статье раскрывается один из важных исторических этапов в формировании полиэтнического населения нынешнего Федоровского района. Анализируются труды отечественных ученых, историков, также архивные данные и публикации в СМИ того периода. Описан процесс переселения украинских и русских крестьян на территорию современного Федоровского района. Используя достоверный архивный материал, авторы освещают природно-климатические условия Кустанайского уезда, использование территории, характеризующейся как «сплошной ковыльной степью с превосходными лугами» в качестве пастбищ для кочевников не только всей области, но и для киргизов Сыр-Дарьинской и Уральской областей. В статье отмечено, что выделение земель как под уездный центр, так и под переселенческие поселки нередко встречало не только недовольство, но и открытое сопротивление местного населения, который даёт, на наш взгляд, достаточно объективную картину заселения Кустаная и возникновения первых переселенческих посёлков.

Ключевые слова: Кустанайский уезд, переселение, заселение, поселение, местное население.

ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ – ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДА ФЕДОРОВ АУДАНЫНА ҚОНЫС АУДАРУ ТАРИХЫНАН

Шалгимбеков А.Б. - т.ғ.к., қазақстан тарихы кафедрасының доценті, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Сегізбаев А. - А. Байтұрсынов атындағы ҚҰ тарихы мамандығы бойынша магистратураның 2-курс білім алушысы.

Гуляев И.И. – философия ғылымдарының кандидаты, Белгород мемлекеттік ұлттық зерттеу университетінің әлеуметтік технологиялар кафедрасының доцент, Ресей

Бұл мақалада қазіргі Федоров ауданының көпэтносты халқының қалыптасуындағы маңызды тарихи кезеңдердің бірі ашылады. Отандық ғалымдардың, тарихшылардың еңбектері, сондай-ақ сол кезеңдегі мұрағат деректері мен БАҚ-тағы жарияланымдар талданады. Украин және орыс шаруаларын қазіргі Федоров ауданының аумағына көшіру процесі сипатталған. Авторлар сенімді мұрағат материалдарын пайдалана отырып, Қостанай уезінің табиғи-климаттық жағдайын, «тамаша шалғынды тұтас бетегелі дала» ретінде сипатталатын аумақты тек бүкіл облыстың ғана емес, сонымен қатар Сыр-Дария және Орал облыстарының қырғыздары жайылым ретінде пайдаланғаны туралы түсінік береді. Мақалада уездік орталыққа да, қоныс аударатын ауылдарға да жер бөлу көбінесе наразылықпен ғана емес, сонымен бірге жергілікті халықтың ашық қарсылығымен де кездесетіні атап өтілді, бұл, біздің ойымызша, Қостанайдың қоныстануы мен алғашқы қоныс аударатын ауылдардың пайда болуының объективті көрінісін береді.

Түйінді сөздер: Қостанай уезі, қоныс аудару, қоныстандыру, жергілікті халық.

Introduction. Studying the history of the Fedorovsky region through the works of native scientists, archival data, articles, publications that are associated with the study of the history of the Fedorovsky region of the XIX - XX centuries is the goal of the study as a whole. The tsarist government constantly increased its presence in the steppe, moved from military measures to administrative measures, and then began to vigorously carry out the resettlement of peasants from the European part of the empire to the steppe.

The purpose of this article is to describe the process of the beginning of resettlement, respectively, the settlement of the territory of the Kustanai district, using reliable archival material.

It should be noted that the new district did not have its own district center on its territory, which was either in the village of Nikolaevskaya (on the bank of Ayat), or in Troitsk. The question of building a city on Tobol near the Kustanai ford was finally resolved in 1879. Orenburg Governor-General N.A. Kryzhanovsky, military governor A.P. Konstantinovich, colonel of the General Staff, geodesist Tillo, architect Vebel, district chief A. Sipailov and others. It is true that the city was named after its place of birth, and not vice versa [1].

It is important to note that the road to this has been long. Here is what you can read about Kustanai in the dictionary of Brockhaus and Efron: «Kustanai is a city in the Turgai region, 919 versts from Orenburg on the Tobol River. Kostanay has grown with astonishing rapidity to the American model. The extraordinary fertility of the soil surrounding it, the non-stop growth of trade and industry allows it to compete with Orenburg, Troitsk and other cities» [2].

As Brockhaus points out: the construction of an urban settlement on the Kustanai tract was committed just at the time when the resettlement movement took on enormous proportions. The migrant peasants were amazed by the freedom and abundance of land, especially in the Kustanai tract. Without any benefits, benefits, with one hard hard work, they created a vast Russian settlement here, next to which a

Tatar settlement grew up. In the new place there was a church, the volost administration of the volost court, collections, tenths and other accessories of the Russian rural community, including inns and baths.

Main part. In 1884 (according to other sources in 1882), the district government was transferred from Troitsk to Kostanay. Soon a postal road was built to the city of Troitsk, «bakery shops», an exemplary factory stable with 500 manufacturers was established, city bourgeois and public administration was introduced, several schools were opened, quite abundant donations were attracted for the construction of the first cathedral church in the region, 2 fairs, etc.

On October 1, 1893, the settlement of Kostanay «was elevated to the status of a city named Nikolaevsk. But since the same name bears two more cities (Nikolaevsk-on-Amur and the county town of the Samara province), then on February 8, 1895, an order was issued to assign the name of Nikolayevsk to Kustanai, and to the Nikolaevsky district of Kustanaysky.

It was highlighted about the natural and climatic data of the county: the county occupies a space of 70,833 sq. versts, incl. under the lakes 5819 sq. versts. The surface of the district is mostly flat, steppe, only in places interrupted by insignificant hills. The soil is mostly black earth, in places loamy, but capable of cultivation. Wheat of very high quality is successfully cultivated in the vicinity of Kustanai.

Almost the entire area of the district is represented by a continuous feather-grass steppe with excellent meadows. Kostanay uyezd is a common nomadic place for nomads not only of the entire region, but also for the Kyrgyz of the Syr Darya and Ural regions. In total, up to 50 thousand wagons (about 200 thousand Kyrgyz) migrate annually to the county and are accommodated by birth. The ways of wandering are determined here by the law, based on the age of the use of the steppes. The slightest deviation from nomadic routes often leads to bloodshed and death of livestock. The average number of livestock in the county over the past 11 years was: camels - 11451 heads, horses - 353638, cattle - 141149, sheep - 357682 heads. Agriculture is developing rather quickly to the detriment of cattle breeding» [3, p.47].

«In the last decade, many thousands of peasant heads raved about Kustanai. The land here is thirty kopecks per tithe a year, and the tithe is four thousand square fathoms. Mowing grass on Tobol for three days, enough for the whole winter. Wheat in a good year will give birth to 300 poods. And the peasants' heads spun, and the migratory wagons stretched out.

Months pass by on the road in ordeals. But a man feels like he is in a man's paradise. The next year, twenty new dugouts are added to the first two dugouts. Another hundred the next, two hundred a year later. According to Tobol, about 35 thousand people settled in approximately this manner in ten years» [3, p.47].

According to the «Regulations» of 1868, the Kazakh population was subject to per-ticket taxes. Article 119 stated that « the lands occupied by the Kyrgyz are state property». These lands, according to Article 120, «are in the unlimited use of nomads on the basis of the customs and rules of the» Steppe Regulations. «However, this proclaimed indefiniteness was soon forgotten, especially since the «Regulations» left the state with the right to alienate the land, « which could be superfluous for the nomads, as needed». This was how lawlessness was legalized, which soon led to the actual mass expulsion of the Kazakhs from the best lands to the waterless and barren steppes and semi-deserts. The forms of land use that existed among the Kazakhs before the adoption of the « Regulations», as noted above, took centuries to develop. They were based on borrowing law, i.e. actual ownership of pastures by a clan or clan group. These groups isolated and wandered away from one another, each had its own established nomad camps. As the population became denser, a shortage began to be felt, primarily in winter pastures (kystau), so winter quarters began to come into the exclusive use of certain groups of the population. Later, with the aggravation of the land issue, the clans began to attach to the winter camps a part of the summer pastures (jailau), which were traditionally considered a common property. Spring and autumn pastures (kokteu and kuzeu) appeared. In winter camps and spring-autumn pastures, Kazakhs set up auls, arable lands, and hay. Dzhailyau served as a place of migrations common for a whole clan or even for several clans. Letovkas in the old days were the remnants of that vast fund of the steppes, which in the old days was considered a common property [4].

It should be noted that the allocation of land both for the district center and for resettlement settlements often met not only discontent, but also open resistance from the local population [5]. This gives, in our opinion, a fairly objective picture of the settlement of Kustanai and the emergence of the first resettlement settlements: «Rumors of a» new city «since 1870 began to spread throughout the provinces of Samara, Orenburg, Ufa, Kazan, and then penetrated into the central provinces, moreover, as always, the truth was mixed with fiction: they talked about the extraordinary abundance of land and the fertility of the land, about some special amounts, appropriations for loans to settlers, the very thought of a « free» city, and as a result of all this petition for permission to settle in the latter began to come from the very 1870, and when in 1878 the district governor began to issue admission certificates, applications numbered in the thousands. From day to day, waiting for admission to the new city, all this mass settled in the Cossack villages and villages, stretching along the northern and western borders of the district, and in the cities - Troitsk and Orsk» [6, p.53].

It is important to note that « the process was underway» and it was already difficult to stop it, especially since the administration did not slow it down too much.

The movement of immigrants was especially large from 1884 to 1888: they came in droves, some of them stayed in Kustanai, others left, others went further south or east. The population grew extremely rapidly until 1884, when the first severe crop failure occurred and a significant part of the population began to migrate mainly to the Syr-Darya region. Since 1885, good harvests started again. The inhabitants of Kustanai, who had fled, began to gather back» [3, p.43].

The settlers, guided by rumors that the land on Kustanai was free of this, as much as you wanted, and there was no shyness from the authorities, did not want to know anyone. Particular arrogance instilled in them confidence in the existence of some special privileges granted to them by the tsar.

In the mid-80s, the military governor Protsenko took a number of measures to eliminate such undesirable phenomena. But all these measures remained more or less ineffectual: the outrageous actions of «the Kustanai settlers were reduced only to a certain extent, and only after the hunger strike of 1891-1892 did these settlers finally subdue».

However, the number of new settlers only increased. Many, having learned from the administration that «there is no more reception» in Kustanai, moved from Kustanai to villages and farms, or did not reach Kustanai at all, but immediately settled in farms or villages.

The harvest all this time was very favorable for the new settlers, and they did not think about any reserves. In 1889, the farmers, having received a fabulous harvest, tried to sell almost the entire mass as soon as possible for the most negligible price, in the hope of the next harvest. The crops were replaced by a three-year (1890-1892) almost complete crop failure.

The insecurity of nomadic and peasant farms from the rampant elements (drought, snowstorms, jute, etc.) often led to catastrophic crop failures and mass deaths of livestock, which turned into hunger.

V.L. Dedlov described these years as follows: «they come to the happy owner of the bread and in a crowd kneel, give me some bread! And he falls to his knees in front of the crowd: leave some bread for the kids! Where to rush for bread? Crop failure for hundreds of miles around. Work? There are no earnings in free new places. «It was bad, it was bad in the old days», the colonists say, but we did not know such grief. The population began to scatter, wandered apart. «There is no complete information about the number of settlers who left the district at that time, but there were many of them. Lots of. Some went to the old days, while others dispersed to the winter quarters and auls of the district. The reverse process began in 1893-94. In the «Review for 1890, it is noted»: Agriculture in the Turgai region, although in recent years has made significant progress, including among the nomads. Where soil and climatic conditions are favorable for agriculture, it develops from year to year in the Nikolaev district, there are wealthy Kyrgyz farmers who rent harvesting machines and threshers for the time of harvest. This fact testifies that they carry on arable farming on a rather extensive scale. «The resettlement contributed to the rapid development of arable farming among the Kazakhs, as evidenced by the following data: in 1887, they had 11,239 acres of crops in the entire district, and already at the end of the 90s, the same areas were sown in one Karabalyk volost» [3, p.45].

Many peasants, continuing to be listed in Kustanai and living here in the winter, moved their agricultural economy outside the city allotment: they rented plots of land and settled on Kazakh land as farms, where the whole family or part of the family spends the whole summer, others, the poorest, rent land by tithes, for money or part of the harvest and for the summer either they move to the Kyrgyz wintering grounds, or they simply run over for the time of plowing, harvesting, etc. and will smell in huts or dugouts.

Even then, there was a fear of depletion of the land, because, having removed from the virgin soil everything that could be removed from it, without resorting to derogation, or even to steam, the settler goes to another virgin land.

First of all, of course, the northern half of the county settled down, where there were better lands and easier watering holes. In essence, no survey of the steppe was carried out before the mass resettlement of peasants. We limited ourselves to the recommendation of the traditional three-shelf. There were only a few specialists-agronomists and land surveyors on the huge region, of course, they could not have a big influence on the first virgin lands.

It should be noted that a similar situation developed in cattle breeding. The only exception was his important branch of horse breeding. A notable stage in the economic life of the Turgai region was the opening of the factory stable on January 1, 1888. It was founded in Tobol, eight kilometers from Kostanay.

Local officials understood that the resettlement element had to be brought into a reasonable channel and given legitimacy. An expedition of the future corresponding member of the St. Petersburg Academy of Sciences and deputy of the II State Duma Fyodor Andreevich Shcherbina was sent to the Kustanai district. The authorities ordered the village elders and aul elders to provide the expedition with all kinds of assistance to allocate people, transport, food, yurts, etc. The expedition did a great job - a complete census of the population, described the natural conditions of each area, its vegetation, water supply, relief, the average number of livestock per wagon.

According to the expedition, the Kazakh population in the district had 9,154,769 dessiatines of land. Shcherbina suggested leaving 4.9 million dessiatines for them, and the rest of the land was declared redundant «and was subject to transfer to the resettlement fund. It was believed that 24 heads of cattle (in terms of a horse) and 200 acres of land were enough for a tolerable existence for one family (wagon).

It should be noted that at the same time in the county worked: A.A. Kaufman, prominent topographers and extras Anikovskiy, Alekseev, Listyev, Zabolotny, Poslavskiy, Vvedenskiy, Tsabel, Shemin, Khvorostanskiy, Shkapskiy and others.

The administration quite harshly and unceremoniously began to alienate the « extra» land, which caused as indignation of the steppe people. The cutting of land for settlements, moreover, was often carried out ill-considered, as anyone pleases. As a result, the traditional ways of roaming and places of summer camps, wintering grounds, and watering places were often torn apart.

«A nomad cannot be indifferent to the fact that lands are taken away from him, which are sometimes of great importance to him, and the section of which is an irreplaceable loss, when, for example, a ford is cut across a river, or a lake that serves as a watering hole on an ordinary nomadic route .. As always happens, their displeasure falls on the nearest cause - the migrants and clashes begin. The warring parties themselves decide the matter in their own way by fighting, cutting off the tails of horses, arresting livestock caught in the grass and almost maiming and killing»... [7].

It should be noted that both among the Kazakh public and among the Russian administration there was no single view of the development of agriculture in the region and the district. Some Kazakhs and Russian bureaucracy vehemently advocated the immutability of nomadic life and relied on the development of cattle breeding. Others, with no less passion, sometimes stood for sedentaryism, and therefore arable farming in combination with cattle breeding.

When creating the Turgai region, it was meant to alienate the land from the Kazakhs only for county centers and urban settlements under them, which would provide urban residents with food and raw materials for the industrial activities of the bourgeoisie.

However, the settlers arrived in the steppe as if on their own. «The emergence of tenant settlements in Borovsk and Aleksandrovsk volosts is outlined as follows: nine tenant villages are now owned by private individuals, not by the government. The history of their origin is not complicated: the tenants-settlers were attracted here by the wealth of untouched land and favorable lease terms. As a rule, a party of 20-30 householders sent out confidants to inspect the places and conclude conditions with the Kyrgyz, after which the settlers moved to their favorite places, built up houses in the places allocated for them free of charge ... Good harvests, freedom in the lands, privileges for serving zemstvo duties and payment of taxes, all this attracted new parties of fellow villagers to the settlement, who painted tempting pictures about their life and being in their letters to the relatives or friends who remained in the old days» [1].

At first, the tough bet on the prohibition of unauthorized placement was replaced by the actual encouragement.

For example, Major General Barabash later wrote: «The settling of immigrants on the land leased from the Kirghiz constituted a completely legal type of fishing, which the administration had no right to prevent, and besides, it had neither the means nor the opportunity, although it understood what was happening in front of its eyes. real resettlement, that the majority of those who settled in there are no return from the Turgai region, at least without benefits from the government, and that sooner or later they will have to be finally arranged at the places of settlement» [1].

Only two early settlements - Borovskoy and Aleksandrovskiy - arose without the knowledge of the administration, the first in 1883, and the second in 1885, and the administration had only to authorize their existence and order them to elect their elders. As for the rest of the settlements, they were under the supervision and trusteeship of the district chief from the very first moments of their existence. He gave the settlements names or ordered to replace with others the names given to them by the settlers themselves, urged the settlers to start building houses of worship as soon as possible.

However, the facts of direct intervention of the county administration in the land arrangement of tenant settlements should be noted.

The regional government ordered the district governors to testify lease agreements only if they were drawn up on the basis of public certificates attested by the local authorities. «In reality, this requirement was fulfilled in this way: a migrant or an artel turned to the aul foreman, who convened the aul gathering, at which a «sentence» was drawn up. Then a lease agreement was already written, where a reference was made to the verdict of the aul gathering, and the contract, together with the verdict, was submitted to the county administration «for certification and a note in the book» [1].

This procedure was associated with well-known troubles and expenses for tenants: the village gathering, having gathered, first of all demanded a treat, which often lasted for several days. It is not surprising that the parties often bypassed the officially established order: all small lease deals, on the basis of which individual peasants, mostly poor and middle-income, rent arable or hay land for small details, conclude verbally or by simple receipts, live «like that», without any written agreement, they just beat on the hands.

Let us turn to the settlement of our places by immigrants from the European part of Russia.

The first settlers arrived in our regions (Saroi, Karabalyk, Chubarskaya, Kenaralskaya volosts) with the permission of the authorities, since it was necessary to build stations to service the Kustanai-Troitsk highway, and the Cossack villages contributed to the resettlement process in many ways [8, p.90].

New settlers have always tried to settle, firstly, on fertile lands, and, secondly, where there was water - a river, a lake, at worst, fresh water from a well.

In 1905, Kopychenka appeared, the next year - Zatyshenka. In 1909, Vladykinka began to build up, in 1911 - Alexandropol (where mainly Russian Germans arrived).

The names of the villages, as a rule, were given by the residents themselves, but often they called them at the suggestion of officials of the resettlement administration, county or volost authorities. The regional center was named Fedorovka precisely thanks to the initiative of the official. The names of the resettlement authorities, Batmanov and Tsabel, were given to two villages known to us. It can be argued that such settlements as Yakovlevka, Peshkovka, Nadezhdinka, Smirnovka, Vladykinka, Khvorostyanka, Grigorievka, Barykinka, Kostryakovka, Andreevka, Lysanovka, Volkovka, Stepanovka and some other settlements got their name from their founders or people revered by their fellow villagers. Among them is Kopychenko, where a priest named Kopychenko was one of the first to arrive.

In conclusion, I would like to note that some of the names reflected the original function of the settlement - Pochtovy, Traktovy, Stantsionniy, Karavanny, others reinforced the memory of the «old days»: Little Russian, Ukrainka, Novgorodka, paid tribute to the classics - the villages of Pushkinsky, Chekhovsky. Sometimes the visiting bosses fixed in the names the mores of its inhabitants - they behaved quietly at the gathering - Zatyshenka, but they buzzed like Noisy. Often, settlers assigned ancient Kazakh names to settlements, paying tribute to the original owners of this land: Dzharkol, Koskol, Karakopa, Aral. The names also reflected the religious commitment of the settlers: Uspenovka, Preobrazhenovka, Svyatoslavka and others, among which there are many villages that disappeared from the map of the region or moved to other regions. Thus, we traced the stage of resettlement of peasants to the territory of the Kustanai district, the settlement of the newly built settlements and villages.

REFERENCES:

1. Kustanaj i arendatorskie posyolki // Turgajskie oblastnye vedomosti. – № 10. –1892 g. http://kostanay1879.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=394 (data obrashcheniya 23.01. 2021 g.)
2. Enciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona. 1907g. <https://rus-brokgauz-efron.slovaronline.com/search?s=%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B9> (data obrashcheniya 24.01. 2021 g.)
3. Dedlov V. L. Pereselncy i novye mesta: putevye zametki. – SPb., 1894g. <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/3211-dedlov-kign-v-l-pereselenstsy-i-novye-mesta-putevye-zametki-spb-1894#mode/inspect/page/51/zoom/4> (data obrashcheniya 26.01. 2021 g.)
4. Vremennoe polozhenie 1867-1868gg. <https://elim.kz/article/376/>(data obrashcheniya 23.01. 2021 g.) (data obrashcheniya 24.01. 2021 g.)
5. Shalgimbekov A.B. Promoting the russian empire to the territory of north Kazakhstan By creation of military lines (first half of the xviii century) [Text]: A.B. Shalgimbekov / « 3i: intellect, idea, innovation - intellekt, ideya, innovatsiya» / Kostanay: № 1, 2020. – P.187
6. Kaufman A.A. Pereselency - arendatory Turgajskoj oblasti. – SPb., 1897g. <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/37235#mode/inspect/page/67/zoom/4> (data obrashcheniya 23.01. 2021 g.)
7. L. K. CHermak Po poselkam stepnogo kraya <https://rus-turk.livejournal.com/204246.html> (data obrashcheniya 23.01. 2021 g.)
8. V.V. Alekseev i O.A. SHkapskij Materialy po obsledovaniyu pereselencheskogo hozyajstva v Kustanajskom i Aktyubinskom uezdah Turgajskoj oblasti .1907 g. <https://edu.e-history.kz/ru/publications/view/678> (data obrashcheniya 25.01. 2021 g.)

Сведения об авторах:

Shalgimbekov Aibek Batyrkhanovich, candidate of historical sciences, associate professor of the department of history of Kazakhstan, A. Baitursynov Kostanay State University, 111100, Kostanai region, Zatabolsk, st. Dorozhnaya, 57, mob. 87058755480, e-mail: salykovaks@mail.ru

Segizbayev Askar Kairatovich, a 2-year graduate student in the specialty 7M-02201 History of the KSU named after A. Baitursynov, 110000 Kostanay, Yubileiny, 50, apt. 114, mob .: 87775806972, e-mail: salykovaks@mail.ru

Gulyaev Ivan Ivanovich, Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor of the department of Social Technologies, Belgorod State National Research University (SRU «BeISU»), Deputy Director of the Institute for Management of Scientific Work, e-mail: gulyaev@bsu.edu.ru, 308501 Belgorod oblast, Belgorod Region, Dubovy village, Rossiysky lane, 6

Шалгимбеков Айбек Батырханұлы, тарих ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің Қазақстан тарихы кафедрасының доценті. 111000 Қостанай облысы, Қостанай ауданы, Затабол кенті, Дорожный көшесі, 57 үй, ұялы тел.:87058755480, e-mail: salykovaks@mail.ru

Сегизбаев Аскар Кайратович, 7М-02201 мамандығы бойынша білім алатын А.Байтұрсынов атындағы ҚӘУ 2-ші курс магистранты, 110000 Қостанай, Юбилейный ш.а., 50 үй, 114 пәтер, моб.: 87775806972, e-mail: segizbaev_a_k@mail.ru

Гуляев Иван Иванович. - философия ғылымдарының кандидаты, Белгород мемлекеттік ұлттық зерттеу университетінің әлеуметтік технологиялар кафедрасының доцент (ҰЗУ»БелГУ», институтының директорының ғылыми жұмыс жөніндегі орынбасары, e-mail: gulyaev@bsu.edu.ru, 308501 Белгород облысы, Белгород ауданы, Дубовое ауылы, Ресей көшесі, 6

Шалгимбеков Айбек Батырханович, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Казахстана КРУ им. А. Байтұрсынова, 111000 Костанайская область, Костанайский район, п. Затобольск, ул. Дорожная, 57, моб. 87058755480, e-mail: salykovaks@mail.ru

Сегизбаев Аскар Кайратович, обучающийся 2 курса магистратуры по специальности 7М-02201 История КРУ им. А. Байтұрсынова, 110000 Костанай, м-н Юбилейный, д. 50, кв. 114, моб.: 87775806972, e-mail: segizbaev_a_k@mail.ru

Гуляев Иван Иванович, кандидат философских наук, доцент кафедры социальных технологий Белгородского государственного национального исследовательского университета (НИУ «БелГУ», заместитель директора Института управления по научной работе, e-mail: gulyaev@bsu.edu.ru, 308501 Белгородская область, Белгородский район, п. Дубовое, переулок Российский, 6

УДК 81,2

Т. АХТАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЙТАЛАМАЛАРДЫҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Досова А.Т. - ф.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдас-тырылған профессоры

Қазіргі таңда шығарманың тіліне стилистикалық талдау жасау лингвостилистикадағы өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Себебі автор өз шығармасында қазақтың бай әдеби тілінде кездесетін сөздік қорды белгілі бір стильдік мақсатта молынан пайдалану арқылы тіліміздің баюына өз үлесін қосады.

Мақалада қазақ халқының көрнекті жазушысы Т.Ахтановтың «Қаһарлы күндер», «Боран» романдары тіліндегі қайталамалардың қолданылу ерекшеліктері қарастырылған. Т.Ахтановтың романдарының тілі лингвостилистикалық тұрғыдан талданған. Жазушы шығармаларының тілдік ерекшеліктері мен жазушы дүниетанымын жан-жақты айқындау мақсатында көркем шығармалар тілінің стилистикалық ерекшеліктері зерттелген. Т.Ахтанов романдары тілін зерттеу барысында көркем шығарма тіліне лингвостилистикалық талдау жасаудың теориялық желісі анықталған. Жазушы тілінің көркемдік байлығын танытатын проза мәтініндегі көріктеу құралдарының стилистикалық ерекшеліктері мен эстетикалық қызметі айқындалған. Көріктеуіш құралдың стильдік қызметі анықталған.

Зерттеудің мақсаты жазушы Т.Ахтанов шығармаларындағы қайталамалардың стильдік қызметін анықтау болып отыр. Қазақ тіл білімін зерттеуші ғалымдардың қайталамалар туралы ғылыми тұжырымдарын саралау, жазушы романдарындағы қайталамалардың қолданылу ерекшеліктерін талдау, шығармадағы стильдік қызметін көрсету зерттеудің міндеттерін айқындайды. Т.Ахтанов романдарында қолданылған қайталамалар шығарманың идеялық-көркемдік жақтарын жетілдіруге жұмсалған.

Түйінді сөздер: тіл, әдебиет, қайталамалар, стильдік қызмет, стилистикалық ерекшеліктер, мәтін.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВТОРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т. АХТАНОВА

Досова А.Т. - к.ф.н., ассоциированный профессор Костанайского регионального университета имени А.Байтұрсынова

В настоящее время стилистический анализ языка произведения является одной из актуальных тем в лингвостилистике. Потому что автор вносит свой вклад в обогащение языка, используя в своих произведениях лексику, содержащуюся в богатом казахском литературном языке, в определенных стилистических целях.

В статье рассмотрены особенности употребления повторов на языке романов выдающегося казахского писателя Т.Ахтанова «Қаһарлы күндер», «Боран». Язык романов Т.Ахтанова проанализирован с лингвостилистической точки зрения. Для комплексного определения языковых особенностей писателя и мировоззрения писателя изучаются стилистические особенности языка художественной литературы. В ходе изучения языка романов Т. Ахтанова было выявлено теоретическое направление лингвостилистического анализа языка художественной литературы. Определены стилистические особенности и эстетическая функция художественных средств в прозаическом тексте, отражающих художественное богатство языка писателя. Определены стилистические функций повторов.

Целью исследования является определение стиля повторов в произведениях писателя Т.Ахтанова. Анализ научных выводов ученых казахского языка о повторах, анализ специфики использования и стиля повторов в романах и стиля определяют задачи исследования. Повторы, использованные в романах Т. Ахтанова, были использованы для улучшения идеологическо-художественных аспектов произведения.

Ключевые слова: язык, литература, повторы, стилистическая деятельность, стилистические особенности, текст.

STYLISTIC FEATURES OF REPETITIONS IN THE WORKS OF T. AKHTANOV

Dossova A.T. - candidate of philological sciences, associate professor, A.Baitursynov Kostanay Regional University

Currently, the stylistic analysis of the language of the work is one of the topical topics in linguistic studies. Because the author contributes to the enrichment of the language, using in his works the vocabulary contained in the rich Kazakh literary language, for certain stylistic purposes.

The article examines the features of the use of repetitions in the language of the novels of the outstanding Kazakh writer T. Akhtanov "Kagarly Kander", "Boran". The language of T. Akhtanov's novels is analyzed from a linguistic and stylistic point of view. For a comprehensive definition of the language features of the writer and the worldview of the writer, the stylistic features of the language of fiction are studied. In the course of studying the language of T. Akhtanov's novels, the theoretical direction of the linguo-stylistic analysis of the language of fiction was revealed. The stylistic features and aesthetic function of artistic means in the prose text, reflecting the artistic richness of the writer's language, have been determined. The stylistic functions of repetitions are determined.

The purpose of the study is to determine the style of repetitions in the works of the writer T. Akhtanov. Analysis of scientific conclusions of Kazakh language scientists about repetitions, analysis of the specifics of the use and style of repetitions in novels and style determine the research objectives. Repetitions used in T. Akhtanov's novels were used to improve the ideological and artistic aspects of the work.

Key words: language, literature, repetitions, stylistic activity, stylistic features, text.

Кіріспе.

Стилистикалық көркем тәсіл ретіндегі қайталамалар – ертеден келе жатқан тілдік құбылыстардың бірі. Бұл мәселе түркі тілдерінде Н.А.Баскаков, Н.К.Дмитриев, Е.И.Убрятова, А.Т.Қайдаров, С.К.Кеңесбаев, Р.А.Аганин, Ф.Г.Галлямов, С.Н.Муратов т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Қайталаманы қазақ ғалымдары ішінде алғаш таныған А.Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» еңбегінде: «Бір сөзді яки лебізді қайта-қайта айту қайталақтау деп аталады. Ондай қайта-қайта айту – нәрсенің өзін яки ғамалына көбірек назар салғызу үшін істеледі», - дейді [1, 169].

Қазақ тіліндегі қайталамаға алғаш анықтама берген Қ.Жұмалиев: «Белгілі бір ұғымға назар аударту үшін бір сөзді не сөйлемді қайта-қайта айтуды қайталау деп атайды» [2, 138].

Зерттеудің мақсаты.

Жалпыхалықтық тілді жаңарту, байыту, жаңа қырынан қолдану – әр жазушының жеке шығармашылық жемісі. Тиесілі сөзді тетігін тауып пайдалану сөз өрнегін келісті сала білген жазушының шеберлігін танытады. Кез келген көркем туындының көркі, шұрайы оның тілінен көрінеді, тілі арқылы бағаланады. Яғни көркем шығарма тіл байлығын көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар тілді дамытатын, байытатын негізгі арналардың қатарына жатады. Зерттеудің мақсаты көркем әдебиет тілін тілдік қолданыстың ерекше бір арнасын анықтап, ондағы (шығарма тіліндегі) жаңа қолданыстар, жазушы Т.Ахтанов шығармаларындағы қайталамалардың стмльдік қызметін ашып көрсету болып табылады.

Зерттеудің материалдары мен әдістемесі.

Жұмыста жалпылау, сипаттау, топтастыру, сондай-ақ тілдік материалды стилистикалық тұрғыдан талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің нәтижелері мен оларды талдау.

Әрбір жазушының тілдік тұлға ретіндегі табиғатын, шығармашылық шеберлігін анықтайтын негізгі құралдардың бірі оның суреткерлік болмысын танытатын тілдік өрнектермен айшықталған көріктеу тәсілі болып табылады. Осымен байланысты Т.Ахтанов шығармаларында қолданылған көркемдік тәсілдер жазушының тіл көркемдігін ғана көрсетіп қоймай, оның әсемдік әлемін, дүниетанымын танытатын мазмұнға ие. Жазушы шығармаларында қолданылған қайталау көріктеу құралы оны тілдік тұлға ретінде танытатын жазушылық шығармашылығын, таным әлемінен ақпарат беретін бірден-бір тілдік құрал болып табылады[3, 158].

«Жаңыл қазан астына от жағып жүр. Одан әрі **не** істеп, **не** қойғанын анық білмейді. Әйтеуір жалақтаған көрші қатындар бәрін тындырып жатыр. **Біреулері** үйінен ет, **біреулері** ұн әкеліп, **біреулері** дүкенге жүгіреді. Жаңыл «келгені рас па» деп, күдіктеніп ауық-ауық төрде отырған Қоспанға босағадан қарап қояды» [4, 98]. Жоғарыдағы мәтінде есімдіктер аралас берілген. Алдымен сұрау есімдіктері (не), соңынан белгісіздік есімдігі қайталанып қолданылып, түрлі қызмет атқарып тұр. Айталық, сұрау есімдіктерінің қайталануы «Боран» романының кейіпкері Жаңылдың күйеуі – Қоспанның соғыстан оралған кезіндегі көңіл-күйін, толқу, дағдарысын беру үшін қолданылса, белгісіздік есімдіктері Жаңыл үйіндегі қуаныш үстіндегі абыр-сабыр, той дастарханын қамдап зыр жүгіріп қызмет жасап жүрген көрші-қолаңның Жаңыл қуанышына ортақтасып, барын ала жүгірген тілеулестік сезімдерін шынайы жеткізу үшін қайталанған деуге болады.

Т.Ахтанов романдарында жалқы есімдердің қайталанып қолданылуы да белгілі бір стильдік мақсатты көздейді. Автор жалқы есімдерді кейіпкер бейнесін, мінез-құлқын беруде қолданған. Мысалы, «—Жаман айтпай жақсы жоқ. Ең болмаса екеуміздің біреуіміз құтылуымыз керек. Соның өзі үлкен жеңіс. Ұқтың ба? - деді.

Қоспан қарсылық айтқан жоқ. Құптасын, құптамасын, бірақ Гусевтің сөзінде ащы шындық бар. Абзалы Қоспан өзінен гәрі Гусевке көбірек сенетін. Ұзын барактағы тұтқындардың көбі-ақ осы жігітті жақсы көруші еді. Ол танысқанда аты-жөнін айтып жатпай, қысқа ғана «Мен Гусевпін» дейтін. Өзгелер де содан оның Иван деген атын атамай «Гусев» деп кеткен» [4, 107]. Жоғарыдағы мәтінде Гусев сөзі төрт рет қайталанған. Боран романының бас кейіпкері Қоспанның неміс колониясындағы өмірі Гусев есімімен қатар баяндалып отырады. Гусев шығармада ыстық-суыққа мойымайтын, қайратты, әрқашан көңілді жүретін, жолдастарын да күлдіріп, рухани серпін беріп отыратын ержүрек адам болып бейнеленеді. Автор Қоспан ойы арқылы Гусевтің сенімді адам екендігін, оны көп адам жақсы көретіндігін, аты-жөнін сұраса қысқа жауап беруінен көрінетін жағымды әрекеттерін байқатады.

«Су алып берген, қазан астына от жағып кіріп-шығып жүрген әйелдер бәрі де бір нәрседен үріккендей, ұрланып аяғының ұшымен басады. Бәрі көрінбейтін ұлы табалдырыққа таянғандай – сол табалдырықтың ар жағы – сыры белгісіз үрейлі, киелі дүние. Жаңыл үріккен балапандай пана таппай бұрышқа тығыла береді» [4, 15]. Анасы науқастанып жатқан кезіндегі жас баланың көңіл-күйін суреттеуде жазушы қорқу, қорқыныш мағынасымен мәндес үрқу сөзін қолдану арқылы мәтінге ерекше стильдік қызмет жүктеген. Автор бірінші сөйлемде «бір нәрседен қорыққандай» түрінде алып, қайталама тәсілін қолданбаса мұндай эмоциялық әсер бермес еді. Демек, үрқу сөзінің қорқу сөзінен эмоциялық мәні анағұрлым жоғары. Жай қорқу емес, үрқу, яғни шошыну, қатты қорқу деген мағынаны білдіру үшін жұмсалған. Сонымен қатар қайталама тәсілі арқылы стильдік мәні арта түскен. Жоғарыдағы мәтінде қолданылған үрейлі сөзінің үрқу сөзімен түбірлес екендігі байқалады. Бұл сөз де қорқынышты сәттің жай-күйін, болмысын жеткізуде белгілі бір дәрежеде стильдік жүк арқалап тұр.

Т.Ахтанов қайталау амалын соғыс кезінде алғы шепке қарай ұмтылған жаяу әскер қимылын суреттеуде де шебер қолданған. Мысалы: «Қоспан командирінің бұйрығын тасып алғы шепке, взводтарға үш-төрт қайыра барып келді. ...Жан тәтті емес пе, бұрын түйеше шұбатылған жігіт жер бауырлай жүгіріп, зырқырап барады. Әнекей қиралаң етіп құлап түсті. Ұзын денесі сораып қимылсыз жатыр. Қасболат тұла бойы түршігіп көзін жұмды. Кетті-ау сабазың. Енді кімнің кезегі екен? Көзін ашып алып аң-таң болды. Қоспанның қайтадан құлап баратқанын көрді. Бір адамның ажалының екеу болғаны ма? Ойпыр-ай, тіпті аман екен. Тағы да жүгіріп барады. Көп ұзамай, әлсін-әлсін жалп-жалп құлап, қайта жүгіріп келе жатты» [4, 49]. «Құлау» етістігі жоғарыдағы мәтінде үш рет қайталанған. Грамматикалық мағынасы жағынан, яғни қимылдың өту сипаты жағынан түрліше мағыналық реңкті білдіреді. Алғашқыда қимылдың тез арада болғанын, екіншісінде қимылдың болып жатқанын, үшіншісінде қимылдың дүркінділігін, яғни қайталануын білдіреді. Автордың жоғарыдағы мәтінде «құлау» етістігін қайталап беруінде үлкен мән бар. Бұл жерде құлау етістігі ажал, өлім деген мағынада алынып отыр. Бір өліп, бір тіріліп, өмір мен өлімнің қақ ортасында жүрген жауынгерлердің қиын-қыстау, арпалыс сәті, бораған жау оғына қарамастан алға ұмтылған қайсарлықтары ашыла түскен. Автор қазақ солдаттарының қайсарлығын, ажалмен бетпе-бет келгендегі іс-әрекетін, батылдығын осылай сомдаған.

Жазушы шығармаларында «дені дұрыс адам» тіркесі жиі қолданылады. Мысалы, «–Менің бір досым айтушы еді: **дені дұрыс адамның құтылмайтын пәлесі жоқ деп. Ай, денің дұрыс болса түсінер едің ғой. Немістер біздің штанымызды қарық болғаннан шешіп алып жатыр дейсің бе? Біле білсең оларға да тықыр таянған. Осындай кезде есі дұрыс адам сатқындардың армиясына бара ма? Оныңды саған кім кешіреді? Ойлашы өзің.**

Анау үндемей қалды. Гусев сәкіден тұрып бара жатып:

– Есіңде болсын. **Дені дұрыс адамның құтылмайтын пәлесі жоқ**, – деп оны иығынан бір нұқыды» [4, 112]. Концлагерьдегі тұтқындардың қашу туралы ойлары Гусев сөзі арқылы беріледі. Гусевтің аузымен айтқызған автор ойы да анық байқалады. Ортақ төл сөз арқылы «дені дұрыс адамның құтылмайтын пәлесі жоқ» деген қанатты ой берілген. Автор кейіпкерлерін сөйлету арқылы тұтқында азап шегіп отырғандарды «денің сау, есің дұрыс болса қашуға қам жаса, әйтпесе арам өлесің» деп қашуға үгіттейтін сияқты.

Т.Ахтанов қайталауды кейіпкер эмоциясын беруде қолданған. Мысалы,

«**Кеудесіне ауыр ой кептеліп қалғандай манадан жұмырығымен столды таянып, маңдайынан сүзе қарап тұрған Қасболат басын оқыс көтерді.**

– **Жә, бос сөзді қоялық.**

– **Неге бос сөз болады ?!** – Бір қызып алса бой бермей кететін асау аттай Қаламұш енді тоқтар емес. Қасболаттың өзіне шап берді. – **Біз айтсақ ылғи бос сөз болады. Тіпті құлақ аспайсыздар. Шопандар бригадасы бос сөз бе екен. Алдымен неге құрып бермейсіз? Содан кейін айтыңыз, бос сөз бе екен, жоқ па**» [4, 126].

Жас шопан Қаламұштің ағасы – Қоспан боранға ұшып жоғалып кеткенін айта барған аудан басқармасының «бос сөзді қоялық» деген бір ауыз сөзіне шамдануының бірнеше себебі бар. Біріншіден, ағасының жоғалуы және аудан орталығының дәрменсіздігіне наразы болуы болса, екіншіден жас қайрат – Қаламұштің мал бағу ісіне араласып, осы кәсіптің жаңа технологиясын ұйымдастыру ісін көтеруі, бірақ бригада құруға басқарманың қолдау көрсетпеуіне наразылығынан

туған. Қаламұш шопандар өмірінің ауыртпалығын жақсы түсінген, сол қиындықты жеңудің амал-тәсілін іздеуші. Осы идеясын уағыздап, мектеп оқушыларын да мал бағу ісіне тартумен болады. Мал азығын, жем-шөбін ұйымдастыруда жаңа іс-әрекетке көшу керек екендігін өзі жақсы түсінді, басқаларға да осыны айтумен болады. Қаламұш Қоспан ағасының отармен бірге жоғалуын малды оттатумен байланыстырып, малдың жем-шөбі қасында болса, мұндай жағдайға душар болмайтынын, бұл үшін бригада құру керектігін аудан басшысына ашу үстінде айтып салады. Автор кейіпкер наразылығын “бос сөз” тіркесін қайталап қолдану арқылы айқын бере алған.

Кейіпкер сөзіне психологиялық төңкеріс бере отырып, автор бұл ойын кейіпкер ойымен астастырып береді. Мысалы, «*Бұрын асқар таудаы әруақты санап, шешесіне қыңқылдаған баладай сөзін өткізе алмай жүрген адамдарымен кәдімгі терезесі тең кісіше табан тіресіп тұрып ұстасты. Тіке келгенде Қасекеңнің өзі тайқып шығады екен. Баяғыдан бері өзінің осыларға бата алмай жүргеніне қайран болып, кәдімгі қара тасты қаңбақша көтеріп алған адамдай іріленіп келеді Қаламұш*»[4, 126].

Жазушы қайталаманы кейіпкер тілінде екі адамның өзара сөйлесуі кезіндегі тыңдаушының сөйлеуші сөзін құптауын білдіруде қолданған. Мысалы, «–*Мен сені сотқа беремін! - деп айқайлады Ержан.*

– *Несі бар. Берсеңіз беріңіз*» [5, 19].

«–*Астанадағы барлық беделімді соған жұмсасам.*

– *Жұмсаңыз*» [5, 19].

Автор қайталаманы кейіпкер сөзінде қарсылық мағынаны білдіру үшін қолданады. Мысалы, “«–*Жігіттер де ақылсыз болады екен, менен жүз артық, асыл Күләндәні неге жақсы көрмейді екен? Ажарсыз дей ме екен? Ол тіпті де ажарсыз емес. Мен де сұлу емеспін ғой*» [5, 149].

Жазушы қайталаманы құптау әрі іс-әрекеттің объекті мен субъектіге қатынасын қарама-қарсы қоюда да пайдаланған. Мысалы, «–*Сөйтіп немістер кеше кештен бері көп мазаламай тұр ғой, ә?*

– *Мазаламай тұр. Бірақ оларды менің мазалағым келіп тұр.*

– *Оған қарсылығым жоқ.*

Екі генерал картаға үңіліп, тактикалық жағдайды ұзақ сөйлесті»[5, 152].

Автор қайталаманы кейіпкер тілінің ерекшелігін яғни белгілі бір кейіпкердің сөйлеу машығын білдіру үшін де қолданған. Мысалы,

«–*Менің топшылауымша, қазір қайткенде де жауды тоқтату міндеті қойылып отыр.*

Аңғарсаңыз, Сталиннің үшінші июльдегі сөзі де осыны айтады. Аңғарсаңыз, бізді майданның бір тесігіне тығын етеді. Ал, сол уақытты пайдаланып шын мәнісіндегі армия дайындауға тиісті.

– *Біз немене армия емеспіз бе? - деді төмен қарап столдың шетін бармағымен сызып отырған Мұрат басын көтеріп алып.*

–*Біз армиямыз ғой, бірақ аңғарсаңыз, армияның да армиясы бар, - деді Купцианов Мұратқа байсалды қарап.*

– *Мен сізді түсінбей қалдым.*

– **Шынын айтсақ...** Бұл арада бөгде адам жоқ екен, - деді ол жан-жағын шолып өтіп... –

Аңғарсаңыз мен де түсінем... Егер шынын айтсақ, біздің дивизияның шын мәніндегі әскер бөлімі емес екені сіз бен бізге анық қой. **Аңғарсаңыз, біздің сыбағамыз, кейіннен нағыз әскер бөлімдері дайындалғанша жауды тоқтата тұру**»[5,25]. Жоғарыдағы мәтінде «аңғарсаңыз» сөзі бес рет қайталанып қолданылған. Оқырман не тыңдаушы авторлық мақсатқа сай бұл сөздің кейіпкер тілінде бірнеше рет қайталанып қолданылуына қарап, кейіпкер тіліне тән ерекшелік, кейіпкердің (Купцианов)

сөз қолдану машығы, дағдысы ретінде қабылдайды. Бұл ерекшелік романда Купцианов тілінде бірнеше рет қайталанып берілген. Бұл мәтіннен басқа мәтіндерде осы сөйлеу машығымен кейіпкердің кім екендігі анық берілмесе де оқырман қай кейіпкер сөзі екендігін байқай алады. Демек, автордың жеке кейіпкерлер тілінің өзіндік болмысын, ерекшелігін осы қайталама тәсілі арқылы да бере алған. Бұл сөзден басқа мәтінде «армия» сөзі төрт рет, ал «шынын айтсақ» тіркесі екі рет қайталанған. «Шынын айтсақ» тіркесі де қайталану арқылы кейіпкер тіліне тән ерекшелікті анықтайды. Ал «армия» сөзінің қайталануы мәтіндегі тема болу сипатымен байланысты. Әңгіме шын мәніндегі армия дайындау қажеттігі сөз болып отырғандықтан, автор «армия» сөзіне ерекше назар аудару мақсатында «армияның да армиясы», «шын мәніндегі армия» сияқты айқындауыштармен қосақтап беріп отырған.

Мәтіндегі қайсыбір қайталану берілген сөз не тіркес болмасын қандай да бір стильдік мақсатты көздейді.

«*Көжек құпия сырласқысы келгендей ілгері ұмсынып, күбірлей сөйледі.*

– *Біздің жігіттер айтады, Москва жақын қалды дейді...*

–*Турасын айтқанда, оларға Москваны көру жоқ, - деді Панферов.*

– *Біз де солай ойлап ек, - деді Көжек ыржиып, желкесін қасып.*

– **Солай ойлағандарың өте жақсы, Шөжебаев жолдас, бірақ фашистерді Москваға өткізбейтін де біз екенімізді естен шығармау керек.**

– **Тегі солай ғой. Бірақ бізге былай... көмек келетін шығар.**

– *Сол көмекті сұрамасақ қайтеді, ә? – деді Панферов жымиып.*

– **Тегі солай ғой.** Бірақ... аналардың күші басым болып тұр ғой.

– Тоқтатуын біз тоқтатуымыз керек. Ал қайта қууға келгенде бізге көмек береді. Үлкен көмек береді. Сонда біздің күш басым болады. Соғыстың тәсілі солай, жолдас Шөжебаев.

– Әрине, **тегі, солай ғой**, - деді Көжек» [5,157].

Жоғарыдағы мәтінде “солай” сөзі жеке дара бес рет беріліп, генерал сөзін құптай отырып, өз ойын бүкпей білдірген қарапайым жауынгер – Көжек тіліндегі “тегі солай ғой” тіркесі кейіпкер тілінің ерекшелігі ретінде үш рет қайталанып қолданылған.

Т.Ахтанов қайталаманы *иә*, жоқ модаль сөздерін қайталап, кейіпкер тіліндегі құптау не қарсылық білдіру мағыналарын беруде қолданған. Мысалы, «Тағы да үдей зуылдаған снаряд үніне құлақ түріп, Зеленин:

– Немістер тынышталар емес-ау, - деді.

– **Иә, иә.** Бірақ сен тез кісі жібер» [5,166].

«– **Жоқ, жоқ...** Жазықсызбын» [5,182].

Жазушы қайталаманы қос сөз құрамында да қолданады. Мысалы, «Қартбай ішке кіргесін, патрон салған жәшіктерді ұнатпаған базаршыдай, әрлі-берлі **қозғап-қозғап**, тез кете қоймады» [5,170].

Жазушы қайталаманы антонимдік мәндегі қос сөз құрамында да қолданады. Мысалы, «**Маштай сенер-сенбесін** білмей, колбасаға үрпие қарады» [5,171].

Жазушы шығармаларында қайталаманы кейіпкердің әскери дәрежесіне ерекше назар аударту мақсатында қолданады. Мысалы, «Ержан взводтың **командирі** емес пе? Жазалы, айыпты болса да **командир** ғой! Ең алдымен оның **командирлік** намысы келді. «Мені **командирге** санамағаны ма? Сондай-ақ **командирлердің** ішіндегі қоры емес едім ғой. Мені өзі де білмейтін бе еді» деп ызаланды» [5,37]. Жоғарыдағы мәтінде «командир» сөзі бес рет қайталанып қолданылған. «Қаһарлы күндер» романының кейіпкері взвод командирі Ержанның рота командирі Мұраттың солдат жоғалтқанына наразы болып Ержан қарамағындағы кіші командирлері арқылы істі тікелей өзі басқаруы Ержанның намысына тиеді. Жас жігіттің шамшыл намыскерлігі Мұрат мінезі арқылы айқын танылады. «...әсіресе бастықтан, дәл осындай мінез көріп тұрғаны осы. Мұрат қолын бір-ақ сілтеді. Сөзін шығын еткісі келмеді. Ал өзін ертіп вагонға келгенде де мұнымен ісі болмады. Добрушкинмен, Қартбаймен сөйлесті. Ержанға бұрылып қарамады да. Зеленинді де өзі тағайындап, тапсырманы өзі беріп, өзі жөнелтті» [5,37]. Мұраттың Ержанның әскери дәрежесіне, яғни соның взводындағы солдаттың жоғалғанына қарамастан, іздестіру әрекетін басқа адамдар арқылы өзі іске асыруы Ержанның намысына тиіп, қатты батады. «Одан да Мұрат ұрысса, қатты сөз айтса қиналмас едім», - дейді Ержан. Автор кейіпкердің намысшылығын, командирлік намысын қызметіне сай жауапкершілігін таныту мақсатында осы қайталама тәсілін қолданады.

Жазушы шығармаларында қайталаманы сөздердің көпмағыналық қасиетін көрсету үшін де қолданады. Мысалы, « – Әй, Бәрібай, қалған тиыныңды бері әкел. **Иванның ақылы азық** болмас.

– Білген кісіге жақсы сөз де **азық**.

– Ол **азығың** өзіңе. Мен тамақтан өтетін нәрсені жақсы көрем...» [5,64].

Жоғарыдағы диалогта «азық» сөзі бірде тамақ мәнінде, бірде рухани азық, яғни рухани байлық мәнінде қолданылып тұр.

Т.Ахтанов қайталаманы юморлық мағына беруде қолданады. Мысалы, «Үй иесінің оң жамбасында отырған бір жылтыр қара “біздің **Білекең**, біздің **Білекең**” деп қайта-қайта қақсап отыр еді, Мұрат оны:

–**Білекеңнен басқа білерің бар ма, соныңызды айтыңызшы**, - деп тыйып тастады» [5,80].

Жоғарыдағы мысалда үй иесі – Білеубай қолпаштау мәнінде «Білеке» болып екі рет қолданылады да, Мұрат тілінде «Білекең» атына сай Мұраттың жылтыр қараның жағымпаздығын ұнатпауы кекесін мағынасында «Білекеңнен басқа **білерің** бар ма?» түрінде беріледі. Адам атына сай яғни «біл» түбіріне орайластырылып қайталану арқылы оқырманға күлкілі эмоция тудырады.

Жазушы қайталаманы кейіпкер іс-әрекетіне рух, жігер беру мақсатында қолданылады. Ол кейіпкердің ішкі сөз формасымен беріледі. Мысалы, «Осы ой келгенде Ержанның денесі мұздап қоя берді. Таңертеңнен бергі зілдей басқан сезім қалжыратып, денесі босап кетті. Көңілі жүдеп, жетімсіреп кетті. «**Бүйткен болмас, бүйткен болмас**», - деді ол міңгірлеп. Осы сөздің мағынасы миына жаңа ғана жетіп, «**бүйткен болмас**», - деп дауыстап жіберіп, арқасына қапшық артқандай орнынан өрең көтерілді» [5,88].

Жазушы қайталаманы диалогта сұрақ-жауап формасында да қолданады. Мысалы, «–**Жайша** келдіңіз бе? – деді ол қипақтап тұрып. – **Жайша**» [5,95].

Жазушы қайталаманы қаратпа сөз ретінде, шығармадағы сөйлеушінің хабар айтпақ болып, тыңдаушы назарын ерекше аудару мақсатында қолданған. Мысалы,

« – **Жолдас лейтенант! Жолдас лейтенант!**

Ержан селт етіп, қасына келіп жүрелей отырған Бәрібайға аңыра қарады» [5,130].

Жазушы шығармаларында соғыс, күрес тақырыптарының мазмұнын ашу үшін «шаршамау», «шыдау» сияқты табандылықты, қажырлылық, қайраттылық сезімдерін білдіретін сөздерді қайталап отырады. Мысалы,

«**Шаршаған шығарсыңдар**, бірің жұмыс істегенде, бірің көз шырымын алыңдар, - деді Ержан.

– **Шыдай тұрамыз ғой**. Еш нәрсе етпес, - деді Земцов. – Тек ұйқы деген қиын екен, әрине. Бірақ жұмыс істегенде ұйқы ашылып кетеді. Ал, кішкене тізе бүксең болды қалғып кетесің. Бірақ, әрине шыдаймыз ғой.

... – Мүмкін олар да **шаршаған шығар**... Кім біледі, - деді Земцов.

– Түріне қарағанда олар **шаршай қойған жоқ**, - деді Ержан ойланып, даусы ақырын, салмақты шықты. – Ендеше біздің де **шаршауға хақымыз жоқ**. Иә, иә, хақымыз жоқ» [5,136].

Жоғарыдағы мәтінде «шаршау» сөзі төрт рет қайталанған. Взвод командирі Ержанның аяушылығына жауап ретінде берілген «шыдау» сөзінің қайталануы жауынгерлердің шыдамдылық сезімдерін айқындай түссе, кейінгі тармақтардағы қайталама «немістер шаршамаса, біздің де шаршауға хақымыз жоқ» деп қарысқан взвод командирінің қарамағындағы солдаттарын жігерлендіру мақсатында айтылған сөзінде беріліп, оқырманға жауынгерлер мен солдаттардың қайсарлық сезімдерін аша түсу үшін қолданылған деуге болады.

Қорытынды. Т.Ахтанов көркем шығармаларында қайталамаларды батыл қолданып, көркемдік аясын, стильдік қызметін кеңейте түскен. Жазушы белгілі бір сөзді неше рет қайталаса, сол сөздің соншалықты стилистикалық қызметі болады және де ол қызмет біркелкі емес, әрқилы болып келеді.

Сонымен, Т.Ахтанов көркем прозасындағы қайталамалар біріншіден, жазушы суреттеп отырған дәуірдің тұрмыс-тіршілігін дәл, нақты көрсеткен, екіншіден, жазушы шығармалары тілінің лексика-семантикалық қабаттарын байытқан, үшіншіден, шығармаға эмоционалдық-экспрессивтік реңк үстей алған. Кейіпкердің психологиялық күйін суреттеуде, эмоцияларын сәтті беруде қайталамаларды ұтымды пайдалана білген.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Байтұрсынов А. Шығармалары. [Текст]: / А.Байтұрсынов. – Алматы: Жазушы, 2016. – 318 б.
2. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. [Текст]: оқу құралы/ Қ.Жұмалиев.– Алматы: Мектеп, 2017. – 250 б.
3. Досова А.Т. Т.Ахтанов шығармаларындағы көнерген сөздер мен аймақтық лексиканың стилистикалық қызметі. [Текст]: А.Т.Досова// Көпсалалы ғылыми журнал: 3i: intellect, idea, innovation –интеллект, идея, инновация.- Қостанай: А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ.- 2020.- №1. 158-168 б.
4. Ахтанов Т. Боран. Роман. [Текст]: / Т.Ахтанов. - Алматы: Жазушы, 2018-420 б. Ахтанов Т. Бес томдық шығармалар жинағы. Т.2. Роман және повестер. – Алматы: Жазушы, 1983.– 468 б.
5. Ахтанов Т. Қаһарлы күндер. Роман.[Текст]/ Т.Ахтанов –Алматы: Жазушы, 2018-420 б.

REFERENCES:

1. Baitursynov A. Shygarmalary. [Text]: / A.Baitursynov. – Almaty: Zhazushy, 2016. – 318 b.
2. Zhumaliev Kh. Adebiet teoriyası. [Text]: okhy khuraly/ Kh. Zhumaliev.– Almaty: Mektep, 2017. – 250 b.
3. Dossova A. T. T7Akhtanov shygarmalaryndagy konergen sozder men aimakhtykh leksikanyn stilistiksykh khyzmeti [Text]: A.T.Dossova// Kopsalaly gylymi zhurnal: 3i: intellect, idea, innovation – intellect, ideia, innovatsia - Kostanay: A.Baitursynov atundagy KHMU.- 2020.- №1. 58-63 b.
4. Akhtanov T. Boran. Roman. [Text]: /T.Ahtanov. - Almaty: Zhazushy, 2018-420 b.
5. Akhtanov T. Khakharly kunder. Roman.[Text]/ T. Akhtanov –Almaty: Zhazushy, 2018-420 b.

Автор туралы мәлімет

Досова Алма Төлегенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, Қостанай қ. Байтұрсынов көш., 47, тел. 87054603582; e-mail: almdosova@mail.ru.

Dossova Alma Tulegenovna.- candidate of philological sciences, associate professor, A.Baitursynov Kostanay State University, Kostanay, Baitursynov Street 47, tel. 87054603582, e-mail: almdosova@mail.ru.

Досова Алма Тюлюгеновна – кандидат филологических наук,, ассоциированный профессор, Костанайский государственный университет им. А. Байтұрсынова, г. Костанай, ул. Байтұрсынова 47, тел. 87054603582; e-mail: almdosova@mail.ru.

УДК 811.161

ЯЗЫКОВАЯ НОРМА И ПРОЦЕССЫ ЕЕ РАЗРУШЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ЛИНГВИСТОВ СНГ

Кунгурова О.Г. – кандидат филологических наук, профессор кафедры журналистики и коммуникационного менеджмента КРУ имени А.Байтұрсынова, г. Костанай

Назарук Т.А. - магистр социальных наук, корреспондент городской газеты «Наш Костанай», г. Костанай

Бондаренко О.Ю. – кандидат наук (культурология), руководитель контентного отдела российско-французской компании Edstories (цифровое образование), г. Москва

Статья посвящена осмыслению критериев качества речевой культуры. Посредством апелляции к точкам зрения различных лингвистов-исследователей определяются параметры грамотной речи, типы ошибок. Утверждается, что существующие ныне критерии оценки устной и письменной речи в русском языке являются традиционными, устоявшимися еще в XX веке. Особое внимание в статье уделено текстам средств массовой информации, язык которых должен быть грамотным по причинам, связанным с возможностью разрушения коммуникативных отношений между потребителем и медиапродуктом. Отмечается, что если в XIX веке литературный язык соотносился с языком художественной литературы, то ныне он ассоциируется с языком СМИ. Авторы апеллируют к точкам зрения исследователей, соглашаясь в том, что язык современных СМИ, порой раскованный и небрежный, может привести к неоправданной размытости норм русского языка и что русский язык сегодня и в частности язык СМИ развивается под влиянием процесса доминирования разговорной речи. Размывание норм русского языка рассматривается как процесс закономерный, связанный с языковой эволюцией.

Ключевые слова: речевая культура, языковая норма, русский язык, литературный язык, язык СМИ.

ТМД ТІЛШІЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ТІЛДІК НОРМА ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖОЙЫЛУ ҮРДІСТЕРІ

Кунгурова О.Г. – филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынов атындағы ҚӨУ журналистика және коммуникациялық менеджмент кафедрасының профессоры, Қостанай қаласы

Назарук Т.А. - әлеуметтік ғылымдар магистрі, «Наш Костанай» қалалық газетінің корреспонденті

Бондаренко О.Ю. – ғылым кандидаты (мәдениеттану), Edstories орыс-француз компаниясының контент бөлімінің бастығы (сандық білім), г. Москва

Мақала тіл мәдениеті сапасының критерийлерін түсіндіруге арналған. Әр түрлі лингвист-зерттеушілердің көзқарастарына жүгіну арқылы сауатты сөйлеу параметрлері, қателер түрлері анықталды. Орыс тіліндегі ауызша және жазбаша сөйлеуді бағалаудың қазіргі критерийлері XX ғасырда қалыптасқан дәстүр деп есептеледі. Мақалада бұқаралық ақпарат құралдарының мәтіндеріне ерекше назар аударылады, олардың тілі тұтынушы мен медиа өнім арасындағы коммуникативтік қатынастардың бұзылу мүмкіндігімен байланысты сауаттылықты қажет ететін мәтіндерге баса назар аударылады. Авторлар зерттеушілердің көзқарасына жүгініп, қазіргі кездегі ақпарат құралдарының тілі, кейде босаңсытып, немқұрайдылық танытуы, орыс тілінің нормаларын негізсіз бұрмалауға әкелуі мүмкін және қазіргі орыс тілі, атап айтқанда, бұқаралық ақпарат құралдары ауызекі сөйлеу тілінің үстемдігі үдерісінің әсерінен дамып келеді. Орыс тілі нормаларының бұлыңғырлығы тілдік эволюциямен байланысты табиғи процесс ретінде қарастырылады.

Түйінді сөздер: сөйлеу мәдениеті, тілдік норма, орыс тілі, әдеби тіл, БАҚ тілі.

LANGUAGE NORM AND THE PROCESS OF ITS DESTRUCTION IN THE RESEARCH OF LINGUISTS UIS

Kungurova O.G. - Candidate of Philology, Professor of the Department of Journalism and Communication Management of the KRU named after A. Baitursynov, Kostanay

Nazaruk T.A. - Master of Social Sciences, correspondent of the city newspaper "Nash Kostanay"

Olga Bondarenko - Ph.D. in cultural studies, Head of content group, Edstories, Moscow, Russia.

The article focuses on rethinking of the criteria for speech culture qualities. Different research linguists' points of view are considered to define the parameters of literate 'standard' speech and types of mistakes. It is stated in the article that the existing criteria of oral and written speech evaluation are traditional and date back to the XXth century. The article puts a special focus on mass media texts as the mass media language is supposed to be literate based on the reasons connected to a possibility of disruption in the relations between a consumer and a mediaproduct. The authors argue that while in the XIXth century a literary, standard language was corresponded to the language of fiction literature, nowadays it is associated with the language of mass media. The authors agree on other researcher's opinion that the mass media language can lead to blurring of the norm and that the Russian language of today in general and the language of mass media in particular is developing under the influence of oral speech domineering. Blurring of the norms in the Russian language is considered as a natural process preconditioned by the language evolution.

Key words: speech culture, language norm, Russian language, literature language, mass media language.

Введение. Несмотря на все изменения, которые происходят в русском языке сегодня, критерии, по которым принято оценивать устную и письменную речь, до сих пор остаются традиционными и неизменными.

Лингвист А.Алмазова выделяет следующие качества грамотной речи:

правильность – соответствие нормам современного литературного языка;

точность – строгое соответствие слов обозначаемым предметам, явлениям действительности;

логичность – соответствие смысловых связей и отношений единиц языка в речи связям и отношениям предметов и явлений в действительности;

чистота – отсутствие элементов (слов и словосочетаний), чуждых литературному языку, а также отвергаемых нормами нравственности;

выразительность – наличие особенностей, которые поддерживают интерес слушателя/зрителя;

богатство – лексическое и синтаксическое разнообразие;

уместность (стилевая, контекстная, ситуативная, личностно психологическая) – такая организация языковых средств, которая делает речь отвечающей целям и условиям общения;

ясность (понятность);

действенность, или доходчивость [1]. Основным признаком правильной речи является устойчивость и стабильность его языковых форм, считают лингвисты и поясняют каждый критерий:

Правильной речью считается литературная речь. Основные критерии литературного языка: общепонятность, единство, целостность. На страже этих требований, как пишет Р. Апресян, стоит литературная норма, которая исполняет роль своеобразного языкового фильтра и является как бы паспортом грамотности [2, с. 123].

Условиями **логичности речи** на уровне предложения лингвист Б.Н. Головин называет непротиворечивость сочетания одного слова с другими, правильный порядок слов, правильное использование средств языка.

Такое качество речи, как **уместность**, регулирует соответствие темы, содержания и оформления конкретному языковому поводу, сообщению. Уместность бывает ситуативной, стилевой, контекстуальной.

Речь считается **чистой**, если в ней нет диалектизмов, варваризмов, жаргонизмов, профессионализмов, штампов и т. д.. Канцеляризм, составляющие основу деловых бумаг, портят художественный или разговорный стили речи. Засоряют нашу речь и слова-паразиты, или навязчивые слова: так сказать, короче, значит, примерно, соответственно, понимаешь, знать.

Выразительность речи Р. Апресян определяет как точность словесного обозначения предмета или явления, представления или понятия [2, с. 134].

А лингвист Л. Горбушина считает, что говорить выразительно – значит выбирать слова образные, вызывающие деятельность воображения, внутреннее видение и эмоциональную оценку изображенной картины, события, действующего лица.

Выразительные возможности языка часто ассоциируют лишь с изобразительно-выразительными средствами или тропами и поэтическими фигурами. Однако выразительность бывает также произносительной, акцентологической, лексической, словообразовательной, морфологической, синтаксической, интонационной, стилистической. Все эти критерии влияют на качество речи.

К примеру, выразительность именно устной речи, надо отметить, зависит в основном от владения человеком средствами языка и применения его стилевых возможностей.

Богатство речи проявляется в ее разнообразии, то есть об этом критерии можно судить, опираясь на используемое количество языковых средств. Так называемое языковое разнообразие

бывает нескольких типов: стилистическое, семантическое и лексическое. В том числе стилистика включает в себя еще несколько разновидностей выразительных средств: синонимические, антонимические, омонимические и другие.

В то же время, зная критерии грамотности речи, невозможно ею овладеть без знания классификации различных типов ошибок. В связи с этим их необходимо обозначить.

Подробно и с объяснениями типы ошибок приводит лингвист В. Капинос:

1) Речевые ошибки на уровне слова:

- а) *орфографические ошибки* (нарушение существующих в русском языке орфограмм);
- б) *словообразовательные ошибки* (нарушение норм русского литературного словообразования);
- в) *грамматические ошибки* (неправильное формообразование, нарушение системных свойств формообразовательной системы у разных частей речи);
- г) *лексические ошибки* (нарушение лексических норм, т.е. норм словоупотребления и лексико-семантической сочетаемости слова).

2) Речевые ошибки на уровне словосочетания (нарушение синтаксических связей):

- а) *нарушение норм согласования;*
- б) *нарушение норм управления;*
- в) *нарушение связи между подлежащим и сказуемым.*

3) Речевые ошибки на уровне предложения:

- а) *синтаксические ошибки;*
- б) *коммуникативные ошибки* (нарушение порядка слов и логического ударения, приводящее к созданию ложных семантических связей; нарушения понятийно-логической стороны высказывания; подмена субъекта и объекта действия; нарушение родо-видовых и причинно-следственных отношений; соединение в одном ряду логически несовместимых понятий, незаконченность высказывания, пропуск необходимых слов и части высказывания, смысловая избыточность)
- в) *стилистические ошибки* (нарушение требований единства функционального стиля, неоправданное употребление эмоционально-окрашенных, стилистически маркированных средств).

4) Речевые ошибки на уровне текста:

- а) *логические нарушения* (отсутствие связей между предложениями, нарушение родо-видовых и причинно-следственных отношений);
- б) *грамматические нарушения:* (нарушения видо-временной соотнесенности глагольных форм в разных предложениях текста, нарушение согласования в роде и числе субъекта и предиката в разных предложениях текста);
- в) *информационно-коммуникативные нарушения* (пропуск части высказывания в тексте, нагромождение конструкций и избыток смысла, несоответствие семантики высказываний их конструктивной заданности, неудачное использование местоимений как средства связи в тексте) [3].

Многие ученые-лингвисты и языковеды к этой классификации добавляют еще пунктуационные ошибки – неправильную постановку знаков препинания; каллиграфические ошибки – неправильное начертание букв; графические ошибки – опiski, пропуски и замены букв; а также ошибки, связанные с содержанием или структурой текста.

К графическим ошибкам многие лингвисты относят фактические и композиционные ошибки. А. Гвоздев пишет, что две эти категории являются разновидностью неязыковых ошибок, заключающейся в том, что говорящий или пишущий недостаточно хорошо владеет информацией по обсуждаемой теме, приводит факты, противоречащие действительности.

К примеру, когда автор неверно сообщает координаты того или иного места, ошибается в названии учебника или путает столицу государства. Все это будет являться фактическими ошибками.

Существуют также еще и композиционные ошибки. Это недочеты, связанные с нарушением построения изложения, а также его смысловой связности. Такие ошибки могут располагаться во введении текста, его основной части или концовке.

Исследователи-филологи Н.Зербалиева и Г. Раджабова считают, что язык СМИ и в частности периодических печатных изданий должен быть грамотным по крайней мере по трем основным причинам.

Во-первых, если текст в языковом отношении оформлен неряшливо, то насколько бы он ни был содержателен, не завоеует доверие образованного и интеллигентного читателя. Соответственно, как итог, это приведет к разрушению коммуникативной цепи между газетой и читателем.

Во-вторых, раньше газеты считались эталоном грамотности языка, однако в 21 веке произошел значительный упадок ее авторитета. Сегодня газеты и СМИ в общем считаются распространителями ненормативного языка. Они действительно разрушают языковой вкус читателя, изобилуя канцеляризмами, штампами, тавтологией и просторечной лексикой.

В-третьих, газета, несмотря на современные реалии, все еще несет ответственность за чистоту и правильность речи. Ученые-филологи постоянно обращаются к газетам и другим видам СМИ за материалами для изучения функционирования языка. В 70-80-е годы лингвисты выискивали

ошибки на страницах газет, для того чтобы составить их классификацию. Прошло несколько десятилетий затишья, и сейчас ошибки в языке газеты встречаются повсеместно: речевые, грамматические, пунктуационные и даже орфографические, стилистические. Теперь филологов беспокоит уже не то, как их найти и классифицировать, а то, как с ними справиться, остановить поток неграмотности, пока эта языковая ситуация окончательно не оборвало доверие читателей к современным СМИ.

На первый взгляд, проблема наводнения языка ошибками кажется преувеличенной. Но если в официальной прессе ошибок, в том числе и фактических, будет не меньше, чем в Интернете и социальных сетях, которыми в основной массе управляют пользователи, можно начинать говорить о том, что журналистика умирает. Когда не будет читателя, не будет и ремесла.

Ошибками Н.Зербалиева и Г. Раджабова называют отклонения от общепринятых правил, которые «складываются исторически под воздействием двух условий — системных закономерностей языкового строя и некоторого набора условных соглашений, которые касаются образования и произношения отдельных форм, слов и целых выражений» [4].

Лингвист Т. Бондаренко считает, что у явления орфографической ошибки в продукции СМИ есть свои особенности и выделяет два этапа неправильного написания:

1) собственно орфографические ошибки – неправильные варианты написания (набора слов), удостоверяющих нарушения орфографического правила и для которых альтернативно существует языковая единица, написание которой устанавливается орфографической нормой; 2) несобственно орфографические ошибки – создают значение лингвоединицы, но не фиксируют нарушения орфографической нормы [5].

Несобственно орфографическими ошибками Н.Шульская называет ошибки, возникшие во время компьютерного составления текста. То есть это опiski и так называемые опечатки. Собственно орфографические аномалии – это другой случай. Эти две категории ошибок необходимо различать, потому как только собственно орфографические ошибки - следствие низкой квалификации специалистов, готовящих и редактирующих журналистские материалы [6].

Т. Бондаренко считает, что «разнотипность и большое количество аномалий в языке СМИ иллюстрирует ненадлежащую работу редактора в отдельных ошибочных местах» [5].

Двадцатый и двадцать первый века – это эпоха революционных перемен. Если в прошлом столетии революции вершили в политике, то в нынешнем – в науке, развитии машиностроения и современных технологий. Развиваясь и обогащаясь новыми явлениями, вещами, понятиями, жизнь задает новую траекторию движения русскому языку. С учетом быстрого развития технологий в русский язык пришло множество новых понятий. Большинство из них заимствовано из английского языка. Такие слова постепенно адаптируются и остаются в языке. Некоторые же отмирают, потому что не приживаются, конфликтуя с лексикой.

Сегодня в русском языке появилось огромное количество заимствований, которые часто вытесняют уже существующие слова: холдинг, букмекер, омбудсмен, инвестировать и т.д.

Все эти заимствованные слова и выражения, обосновываясь в русском языке, начинают подчиняться его законам словообразовательной системы. Носители языка видоизменяют эти слова, добавляя к ним русские морфемы. Поэтому появляются такие слова, как, например, засеифить (англ. to save — сохранить), дедлайнить (англ. to deadline — сделать в срок), загуглить (англ. google — найти в поисковой системе google), зачекиниться (англ. to check in — зарегистрироваться). Следует обратить внимание на то, что часто от глаголов образуются слова в других частях речи. К примеру, пикапер (существительное), поюзанный (причастие).

Любопытный пример негативного влияния заимствований на русскую речь приводит Т. Толстая в рассказе «Надежда и опора». Автор рассказывает об изменении русского языка в среде эмигрантов, живущих в Соединенных штатах Америки. Толстая весьма иронично относится к землякам, которые употребляют выражения *чизу послайсить* или взвесить *целым писом* [30].

Однако, к сожалению, находясь в этой же среде, писательница то же самое замечает уже за собой. В ее речи так же появляются похожие русско-английские выражения.

К. Горбачевич же изменения языка и его обогащение за счет других языков поддерживал. Он писал: «Но что стоят вкусовые оценки перед объективными закономерностями развития языка! Ведь многое, что казалось разрушительным для языка и вызывало гневное осуждение, впоследствии оказывалось необходимым и даже благодетельным» [7].

Н.И. Клушина разграничивает степени использования иностранных заимствований в русском языке. Макароническим стилем она называет чрезмерную инкрустацию в текст иноязычных элементов, когда их использование неоправданно.

В других случаях использование заимствований она рассматривает как развитие национального стиля и обогащение собственной культуры, потому что «русский национальный стиль в медиапространстве трансформируется в соответствии с новыми веяниями времени. Медийное влияние на национальный стиль можно увидеть в усложнении и интеллектуализации языка СМИ, следствиями чего является его визуализация и вестернизация» [8].

Исследователь Г.Я. Солганик считает, что если еще в XIX веке понятие литературного языка четко соотносилось и ассоциировалось с языком художественной литературы, то сегодня в «качестве авторитетного и полноправного представителя литературного языка выступает язык СМИ» [9].

Влияние языка СМИ на литературный язык также приводит к размытости норм русского языка, когда можно наблюдать, как узуальное вытесняет нормативное. Например, многострадальное слово *кофе*, относящееся к мужскому роду в XX веке, видимо, все-таки перейдет в разряд слов среднего рода; уже сейчас в словаре *кофе* м.р. и (разг.) ср.р.

Все эти явления делают норму языка неустойчивой, то и дело внося свои коррективы. В современное время норма стала вариативной, канон языка уже не является идеалом. Многие лингвисты воспринимают такое положение вещей критически, но некоторые считают, что здесь необходимо не отторгать новшества, а тщательно их изучать.

Современная норма ассоциируется с выбором, поэтому она не указывает, а советует взять из языка наиболее пригодное.

Мысль о том, что правила русского языка, выработанные столетиями, ставятся сегодня под сомнение и теряют свой категорический общеобязательный характер, в своих исследованиях проводит и М. Солонино. Он считает, что сегодня повторяется ситуация 1920-х годов, когда вдохновленный революцией народ, опьяненный ее духом, хотел изменить не только существовавший политический строй и экономическое устройство, но также и культуру, и литературные языковые нормы.

Такая социальная ситуация хорошо согласуется с идеями А. Шахматова о расширении границ литературного языка. Так же мыслили и действовали представители так называемой новой советской интеллигенции. Многие утверждали, что изучение именно русского языка уже не так актуально. Гораздо важнее изучать языки, которыми питается русский язык. Будь то французский, английский или диалектизмы русского языка.

Старая же интеллигенция настаивала на неприкосновенности литературного языка. Приверженцы этих взглядов были недовольны тем, что язык наполнился иностранными заимствованиями, диалектизмами, жаргонизмами. Кроме того, изменились даже нормы правописания. Самое громкое и важное – исключение употребления буквы *ять*. Такой подход наметился в 30-е годы и окончательно восторжествовал в 40-е годы XX века. Во главе этого движения стоял писатель М. Горький.

Судя по тому противостоянию, что происходит сегодня, битва за русский язык все еще продолжается, однако не с таким размахом. Безусловно, в современном русском языке наблюдается четкая тенденция расширения его состава и норм. Этому способствует активная языковая динамика. Однако вместе с положительным эффектом его обогащения происходит губительный разрыв в преемственности традиций и целостности культуры.

И в этой ситуации важно определить наиболее оптимальное положение: не дать русскому языку закостенеть, но в то же время небрежность, раскованность и вседозволенность не пойдут ему на пользу.

Призывает принять все процессы, что происходят сегодня в русском языке, член Российской академии образования В. Костомаров. Он считает, что русский язык сохраняет свои фундаментальные законы, но развивается слишком быстро. Появляются новые слова, интонации, произношение, в русский язык триумфально входят просторечия. Одни слова перемещаются из центра на периферию, другие – просто уходят в запасники и порой возвращаются.

Однако как при таком разнообразии языковых средств не растеряться? Как запомнить, что можно использовать, сочетать и при этом ничего не перепутать? Словом, как научиться художественному вкусу? Как писал Ю. Фохт-Бабушкин, сегодня из городских школ выходит лишь 15% детей с развитым художественным вкусом, а начале 80-х годов их было около 50%; в сельских школах соответственно 6 и 43%.

Многие лингвисты ныне говорят не только о снижении уровня грамотности и вовсе ее потере, но и об утрате уважения к слову. Ярким примером тому и доказательством послужат современные телепередачи, в которых живая человеческая речь превратилась из некогда прозрачного озера в мутный и загрязненный водоем: сплошь и рядом мусор в виде слов-паразитов, неправильных ударений и построения предложений. Общий фон, который можно сравнить с мутной поверхностью воды, состоит из ограниченного словарного запаса и неумения чувствовать язык.

«Яркий огонь критики вызывают на себя средства массовой информации, в первую очередь телевидение. И дело тут не только в нарушениях литературно-языковой нормы, но именно в неуважении к слову, в попытках изменить языковой знак и через него национальную традиционную ментальность», – так писал лингвист В. Костомаров еще в конце XX века о состоянии русского языка в средствах массовой информации. Он является автором идеи о том, что именно СМИ сегодня определяют направление формирования языковой нормы.

Остро сегодня стоит вопрос не только грамотности русскоязычных журналистских текстов, но и о соответствии их этическим нормам.

Вот какой пример тотальной неэтичности в СМИ приводит Н.И. Клушина: «Деятельность СМИ тесно связана с освещением острых социальных вопросов: терроризма, трудовой миграции, межэтнических и межконфессиональных конфликтов. Некорректность, проявленная в статьях на эти темы (например, слово *понаехали* в заголовке материала), не только подстегивает мировоззренческие споры, но и провоцирует социальные встряски» [10].

Именно по этой причине современные лингвисты создали самостоятельную дисциплину лингвоэкологию, изучающую проблемы этики речевого поведения в массовой коммуникации, в политическом, публичном дискурсах. Она же рассматривает проблемы речевой агрессии.

В частности, в современную русскую речь и, соответственно, нашу жизнь прочно вошел такой элемент речевой агрессии, как ненормативная лексика. Коренному ее обоснованию в русском языке способствовала значительная демократизация всех процессов в обществе. Это стало происходить в Советском Союзе, а после уже и в странах СНГ в конце 80-х годов XX века с подачи западной модели развития. Случилось так, что вместо выхолащенной и подготовленной речи в СМИ обосновалась речь спонтанная и эмоциональная. Кроме того, в современном общении стало нормой употребление ненормативных слов и выражений.

Ю. Караулов справедливо пишет о том, что русский язык сегодня и в частности язык СМИ развивается под влиянием двух противоположных по своей сути процессов: доминирования разговорной речи и непрекращающегося государственствования языка. Процессам закономерного изменения норм русского языка посвящена и наша недавняя публикация. [11].

Первый процесс является самым эффективным источником обновления языка. Даже во времена А.С. Пушкина под влиянием разговорного языка формировалась литературная норма.

Второй процесс пришел к нам из времен тоталитаризма, когда считалось, что чем больше журналист употребляет канцеляризм и штампов, тем его речь более грамотная. Однако в этой тенденции, пожалуй, больше недостатков, чем положительных моментов. Один из них – сокрытие смысла сказанного за грудой слов. Примеры: *Военнослужащие не могут увольняться из армии, не получив всех причитающихся им выплат*. Здесь форма глагола увольняться может иметь два значения: пассивное, то есть военнослужащего не могут уволить; и возвратное, то есть военнослужащий не может подать заявление об увольнении. Смыслы разные, можно сказать, противоположные: либо начальство не может его уволить, ибо он сам не может уйти. Какой из них имеется в виду – непонятно. Это типичная примета советского языка тоталитарных времен, когда пишущий или говорящий стремится спрятаться за туманной формой пассивной конструкции или безличного предложения, в которых агент, субъект, действующее лицо не названы.

Но это только одна из сторон процесса развития русского языка сегодня. Если государственные служащие, чиновники высокого ранга в том числе и подотчетные им журналисты любят играть со словом и прятать в нем смысл, то представители молодого поколения наоборот склонны давать волю его смыслу. Но все ли блогеры понимают то, что, чтобы завоевать авторитет, нужно быть еще и грамотным. В условиях этой тенденции некоторые носители русского языка решают докопаться до истины и найти единственное верное решение.

Ситуацию можно продемонстрировать при помощи вопроса, который недавно прозвучал на портале gramota.ru. Один из пользователей нашел в книге Норы Галь «Слово живое и мертвое» правило, согласно которому слово *переживать* в значении *волноваться, огорчаться* — безграмотное, и задался вопросом: действительно ли это так?

Надо отметить, что этот пример показывает не только положительную тенденцию среди части молодежи – интерес к языку, но и негативную – неумение работать с источниками и информацией. Задавший вопрос пользователь, живущий в XXI веке обращается за поиском ответа к книге, выпущенной в 1972 году. За тридцать с лишним лет русский язык прошел большой путь развития и изменения. Действительно, в 1960-х и начале 1970-х годах употребление слова *переживать* без дополнения в значении *волноваться* вызывало отторжение у носителей языка. Но со временем и это выражение обосновалось в языке и органично влилось в его словарный запас. Сегодня оно уже не является необычным и не вызывает у носителей языка негативных эмоций.

Данная ситуация демонстрирует проблему выбора и сопоставления, оценки вариантов с точки зрения их литературности.

В связи с этим необходимо постоянно изучать различные варианты словоупотребления.

Однако от понятия нормы необходимо отличать так называемые региональные варианты, которые не являются ошибкой, а представляют собой уникальные словоформы, употребляющиеся на определенной территории. Ярким примером является различие в произношении. Если москвич название города Костаная будет произносить через звук *а* (*Кастанай*), то это нельзя назвать ошибкой, поскольку связано с региональными языковыми особенностями – так называемым *аканьем*. Также к этому языковому пласту можно отнести знаменитые варианты названия уличной еды *шаурма* и *шаверма*. Они входят в список различий петербургской и московской речи.

Заключение. Таким образом, о том, как и в каком направлении развивается русский язык, специалисты ныне все чаще судят по средствам массовой информации, поскольку именно они являются зеркалом происходящих в мире языковых процессов.

Сегодня, во времена активных перемен и новаций, в средства массовой информации потоком хлынула спонтанная речь участников митингов и собраний, активистов, общественников, блогеров и просто обычных читателей, слушателей, интернет-пользователей. Что не может не сказаться на сохранении стабильности языковых норм. В связи с чем большинство лингвистов приходит к выводу о том, что расшатывание норм русского языка, происходящее ныне, – явление не аномальное. Это процесс обновления языка, соответствующий революционным изменениям нашего общества, вступившего в фазу информационного развития. Эта тенденция представлена активным процессом не только в словообразовании, но и в активизации заимствований, допустимости вариантов произношения и пр. Все это явления языковой эволюции: язык может существовать, только постоянно изменяясь во времени, иначе он умирает.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Алмазова, А.А. Русский язык и культура речи. [Текст]: учеб. пособие для вузов / А.А. Алмазова. - М.: Владос, 2008. - 176 с.
- 2 Апресян, Р.Г. Философия и этика. Сборник научных трудов: К 70-летию академика А.А. Гусейнова [Текст]: учеб. пособие / Р.Г. Апресян. - М.: Альфа-М, 2009. - 356 с.
- 3 Капинос, В. И. О критериях оценки речи и об ошибках, грамматических и речевых. Оценка знаний, умений и навыков учащихся по русскому языку. [Текст]: учеб. пособие для школ / В.И. Капинос. - М.: Просвещение, 1986. - 265 с.
- 4 Зербалиева, Н. Ф. Анализ ошибок в печатных и электронных СМИ [Текст] / Н.Ф. Зербалиева, Г.С. Раджабова // Концепт. – 2015. – Спецвыпуск № 15. – С. 34-38
- 5 Бондаренко, Т. Г. К проблеме феномена ошибки [Текст] / Т.Г. Бондаренко // Вестник Черкасского университета. Педагогические науки. – Черкассы : ЧГУ, 2001. – Вып. 23. – С. 10–13
- 6 Шульская, Н.М. Редакторская культура современных украинских СМИ [Текст] / Н.М. Шульская // *Juvenis scientia*. Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки. – Луцк: ВНУ, 2016. – Выпуск № 2
- 7 Горбачевич, К. С. Русский язык. Прошлое. Настоящее. Будущее: Иностранцам о русском языке [Текст]: книга для чтения с комментариями [Слов. и коммент. Т. Позняковой] / К.С. Горбачевич. – М.: Русский Язык, 1990. – 278 с.
- 8 Клушина, Н.И. Русский национальный стиль и его реализация в текстах современных СМИ [Текст] / Н.И. Клушина // Тезисы международной научной конференции *Stylistyka XXI*. – Opole, 2012. – С. 19-34
- 9 Солганик, Г.Я. О современной культурно-речевой ситуации. Учимся говорить по-русски [Текст] / Г.Я. Солганик // Проблемы современного языка в электронных СМИ: сб. науч. статей. – М.: Фак. журн. МГУ им. М.В. Ломоносова. – 2016. – Вып. 2. – С. 210-216.
- 10 Клушина, Н.И. Этические аспекты массовой коммуникации [Текст] / Н.И. Клушина // Вестник РУДН. Серия: лингвистика. – М.: РУДН, 2014. – Выпуск № 1.
- 11 Кунгурова, О., Назарук, Т., Бондаренко, О. Феномен грамотности русского языка в историческом и ортологическом контекстах [Текст] / О.Кунгурова, Т.Назарук, О.Бондаренко // Многопрофильный научный журнал «Зі : інтелект, ідея, інновація» – Костанай, КГУ ім. А.Байтурсынова, 2020. – № 3. – с. 113-119.

REFERENCES:

- 1 Almazova, A.A. *Russkij yazyk i kul'tura rechi*. [Tekst]: ucheb. posobie dlya vuzov / A.A. Almazova. - M.: Vlados, 2008. - 176 s.
- 2 Апресян, Р.Г. *Filosofiya i e'tika*. Sbornik nauchny'kh trudov: K 70-letiyu akademika A.A. Gusejnova [Tekst]: ucheb. posobie / R.G. Апресян. - M.: Al'fa-M, 2009. - 356 s.
- 3 Kapinos, V. I. *O kriteriyakh oczenki rechi i ob oshibkakh, grammaticeskikh i rechevy'kh*. Oczenka znaniy, umenij i navy'kov uchashhikhsya po russkomu yazy'ku. [Tekst]: ucheb. posobie dlya shkol / V.I. Kapinos. - M.: Prosveshhenie, 1986. - 265 s.
- 4 Zerbalieva, N. F. *Analiz oshibok v pechatny'kh i e'lektronny'kh SMI* [Tekst] / N.F. Zerbalieva, G.S. Radzhabova // *Koncept*. – 2015. – *Specvy'pusk # 15*. – S. 34-38
- 5 Bondarenko, T. G. *K probleme fenomena oshibki* [Tekst] / T.G. Bondarenko // *Vestnik Cherkasskogo universiteta*. *Pedagogicheskie nauki*. – Cherkassy' : ChGU, 2001. – *Vy'p. 23*. – S. 10–13
- 6 Shul'skaya, N.M. *Redaktorskaya kul'tura sovremenny'kh ukrainskikh SMI* [Tekst] / N.M. Shul'skaya // *Juvenis scientia*. *Vostochnoeuropejskij naczional'ny'j universitet imeni Lesi Ukrainki*. – Luczk: VNU, 2016. – *Vy'pusk # 2*

7 Gorbachevich, K. S. Russkij yazy`k. Proshloe. Nastoyashhee. Budushhee: Inostranczam o rusском yazy`ke [Tekst]: kniga dlya chteniya s kommentariyami [Slov. i komment. T. Poznyakovo] / K.S. Gorbachevich. – M.: Russkij Yazy`k, 1990. – 278 s.

8 Klushina, N.I. Russkij naczional`ny`j stil` i ego realizacziya v tekstakh sovremenny`kh SMI [Tekst] / N.I. Klushina // Tezisy` mezhdunarodnoj nauchnoj konferenczii Stylistyka XXI. – Opole, 2012. – S. 19-34

9 Solganik, G.Ya. O sovremennoj kul`turno-rechevoj situaczii. Uchimsya govorit` po-rusски [Tekst] / G.Ya. Solganik // Problemy` sovremennogo yazy`ka v e`lektronny`kh SMI: sb. nauch. statej. – M.: Fak. zhurn. MGU im. M.V. Lomonosova, 2016. – Vy`p. 2. - S. 210-216.

10 Klushina, N.I. E`ticheskie aspekty` massovoj kommunikaczii [Tekst] / N.I. Klushina // Vestnik RUDN. Seriya: lingvistika. – M.: RUDN, 2014. – Vy`pusk # 1.

11 Kungurova, O., Nazaruk, T., Bondarenko, O. Fenomen gramotnosti russkogo yazy`ka v istoricheskom i ortologicheskom kontekstakh [Tekst] / O.Kungurova, T.Nazaruk, O.Bondarenko // Mnogo-profil`ny`j nauchny`j zhurnal «3i : intellekt, ideya, innovacziya» – Kostanaj, KGU im. A.Bajtursy`nova, 2020, # 3, s. 113-119.

Информация об авторах

Кунгурова Ольга Григорьевна - кандидат филологических наук, профессор кафедры журналистики и коммуникационного менеджмента Костанайского государственного университета им. А. Байтурсынова, 110000, Республика Казахстан, г. Костанай, ул. Байтурсынова, 47; e-mail: o.kungurova@gmail.com

Назарук Татьяна Анатольевна – магистр социальных наук, корреспондент городской газеты «Наш Костанай», 110000, Республика Казахстан, ул. Аль-фараби, 90; e-mail: tanyanazaruk8@gmail.com

Бондаренко Ольга Юрьевна – кандидат наук (культурология), руководитель контентного отдела российско-французской компании Edstories (цифровое образование), Российская Федерация, Москва, e-mail: olenkabond@mail.ru

Кунгурова О.Г.- филология ғылымдарының кандидаты, А. Байтурсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, журналистика және коммуникациялық менеджмент кафедрасының профессоры. 110000, Қазақстан Республикасы, қ.Қостанай. Байтурсынов көшесі,47; e-mail: o.kungurova@gmail.com

Назарук Т.А.- әлеуметтік ғылымдар магистрі, «Наш Костанай» қалалық газетінің корреспонденті

Бондаренко Ольга Юрьевна – культурология ғылымдарының кандидаты, Edstories (цифрлық білім беру) Ресей-француз компаниясының контенттік бөлімінің басшысы, Ресей Федерациясы, Мәскеу e-mail: olenkabond@mail.ru

Kungurova Olga Grigoryevna is Candidate of Philology, associate professor of Journalism and Communication Management, professor of the Kostanay State University after. A. Baytursynov, 110000, Republic of Kazakhstan, Kostanay, Baytursynov St., 47; e-mail: o.kungurova@gmail.com

Nazaruk Tatiana Anatolyevna - Master of Social Sciences, correspondent of the city newspaper "Nash Kostanay", 110000, RK, Al-farabi, 90; tanyanazaruk8@gmail.com

Olga Bondarenko Ph.D. in cultural studies, Head of content group, Edstories, Moscow, Russia, e-mail: olenkabond@mail.ru

УДК 821

SOME LANGUAGE FEATURES OF THE NOVEL "ASPAN ASTY, ZHER USTINDEGI ZULMAT" BY ADAM MEKEBAEV

Samambet M.K. - candidate of philological sciences, professor of the department of foreign philology. Akhmet Baitursunov Kostanai Regional University.

Adam Mekebaev is a writer who is characterized by bold and objective civic position. He was one of the first to resort to the theme of famine in Kazakhstan in the 1930s, when it was forbidden not only to write about this tragedy, but even just mention it. Unfortunately, most of Mekebaev's works are unknown to non-Kazakh readers. Only a few stories were translated into the Russian language in 1985.

The purpose of the article is to show some of the linguistic features used by the author to reproduce the situation in the country caused by forced collectivization, confiscation of livestock, impoverishment, which led to the catastrophic tragedy of the Kazakh people leading a nomadic lifestyle - the death of millions of

people. Initially, the novel was published under the innocuous title «Құпия қойма» (Qūpia qoima) - "A Secret cache" (a hidden storage place). In the 2015 edition, the title of the novel «Аспан асты, жер үстіндегі зұлмат» (Aspan asty, jer üstindegi zūlmat) conform with the content of the author's text. The word «зұлмат» (zūlmat) means "natural disaster", the word "«зұлымдық» (zūlymdyq) belonging to the same semantic group means "atrocities".

What happened in Kazakhstan in the early thirties was a real atrocity against Kazakhs. In the annotated article, related to the historical situation of the 30s, reflecting the originality of the Kazakh national mentality only some linguistic features - individual words, phraseological units, double words, lexical stylistic devices are analyzed.

Quotes from the novel and separate words in the Kazakh language are given in Cyrillic and Latin scripts.

Key words: collectivization, confiscation, impoverishment, hunger, children, death.

АДАМ МЕКЕБАЕВТЫҢ «АСПАН АСТЫ, ЖЕР ҮСТІНДЕГІ ЗҰЛМАТ» РОМАНЫНЫҢ КЕЙБІР ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сәмәмбет М. Қ. - филология ғылымдарының кандидаты, шетел филологиясы кафедрасының профессоры, Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университет

Адам Мекебаев - батыл және объективті азаматтық позициясымен ерекшеленетін жазушы. Ол ХХ ғасырдың 30-жылдарында Қазақстандағы аштық мәселесін алғашқылардың бірі болып қозғады, сол кезде бұл қайғылы оқиға туралы жазуға ғана емес, оны жай ғана еске салуға тыйым салынды. Өкінішке орай, Мекебаевтың шығармаларының көпшілігі өзге ұлт оқырмандарына беймәлім. Тек бірнеше әңгімелері 1985 жылы орыс тіліне аударылды.

Мақаланың мақсаты - автордың көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ халқының апатты трагедиясына - миллиондаған адамдардың өлімге - соқтырған зорлықпен ұжымдастыруды (коллективизацияны), малды тәркілеуді (конфискацияны), кедейлендіру – жалпы сол кездегі елдегі сұрапыл жағдайды суреттеу үшін қолданған кейбір тілдік ерекшеліктерді көрсету.

Бастапқыда роман жай ғана, әдеттегі, астарсыз «Құпия қойма» деген атаумен жарық көрді. 2015 жылғы басылымда «Аспан асты, жер үстіндегі зұлмат» деген романының атауы авторлық мәтіннің мазмұнымен көбірек сәйкес келеді. «Зұлмат» деген сөздің мағынасы «табиғи апат», мағынасы жағынан жақын «зұлымдық» деген сөз «жауыздық әрекет жасау» дегенді білдіреді.

Қазақстанда отызыншы жылдардың басында болған оқиға қазақтарға жасалған нағыз жауыздық болды. Осы аңдатпаланып отырған мақалада 30-жылдардағы тарихи жағдайға байланысты, қазақтың ұлттық менталитетінің өзіндік ерекшелігі көрсететін тек кейбір лингвистикалық ерекшеліктер - жеке ұлттық сөздер, фразеологиялық бірліктер, қос сөздер, лексикалық стилистикалық құралдар талданылды.

Романнан келтірілген дәйексөздер және қазақ тіліндегі жеке сөздер кириллица мен латын тілдерінде берілген.

Түйінді сөздер: ұжымдастыру, тәркілеу, кедейлену, аштық, балалар, өлім.

НЕКОТОРЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА АДАМА МЕКЕБАЕВА «АСПАН АСТЫ, ЖЕР ҮСТІНДЕГІ ЗҰЛМАТ»

Самамбет М.К. – кандидат филологических наук, профессор кафедры иностранной филологии, Костанайский региональный университет им. Ахмета Байтурсынова

Адам Мекебаев – писатель, которого отличает смелая и объективная гражданская позиция. Он один из первых обратился к теме голода в Казахстане 30-х годов, когда было запрещено не только писать об этой трагедии, но даже просто упоминать о ней. К большому сожалению, большая часть произведений Мекебаева неизвестна неказахскому читателю. На русский язык переведены только несколько повестей в 1985 году.

Цель статьи – показать некоторые языковые особенности, использованные автором для воспроизведения положения в стране, вызванной насильственной коллективизацией, конфискацией скота, обнищанием, которые привели к катастрофической трагедии казахского народа, ведущего кочевой образ жизни, – гибели миллионов людей. Изначально роман был напечатан под безобидным названием «Құпия қойма» "Qūpia qoima" - «Тайник в степи». В издании 2015 года название романа «Аспан асты, жер үстіндегі зұлмат» (Aspan asty, jer üstindegi zūlmat) более соответствует содержанию авторского текста. Слово «зұлмат» (zūlmat) означает

«стихийное бедствие», близкое по значению слово «зұлымдық» (*zūlymdyq*) означающее «злодеяние».

То, что происходило в Казахстане в начале тридцатых годов, было настоящее злодеяние против казахов. В аннотируемой статье анализу подвергнуты только некоторые языковые особенности – отдельные слова, фразеологизмы, слова-дуплеты, лексические стилистические приемы, касающиеся исторической обстановки 30-х годов, отражающие своеобразие казахской национальной ментальности.

Цитаты из романа и отдельные слова на казахском языке даны на кириллице и латинице.

Ключевые слова: коллективизация, конфискация, обнищание, голод, дети, смерть.

Adam Mekebaev (1940-2014) is a famous Kazakh writer, the author of novels, long stories, dramatic and poetic works and historical and philosophical works

One of his novels "Құпия қойма" (*Qūpia qoima*) (1979) with the title "Аспан асты, жер үстіндегі зұлмат" (*Aspan asty, jer üstindegi zūlmat*) in the 2015 edition is dedicated to the theme of mass famine in Kazakhstan in the 30s of the XX century.

The famine of the thirties of the last century led to the impoverishment of the broad masses in the republic, deaths, according to various estimates from one and a half to two or more million Kazakhs, unprecedented migration of Kazakhs to neighboring Russia, China, Mongolia, the countries of Central Asia and further to Afghanistan and other states.

Adam Mekebaev in his novel "Aspan asty, jer üstindegi zūlmat" describing the tragic fate of the Kazakh people, a humanitarian catastrophe caused by the widespread mass famine of the 30s, gives a realistic description of the extreme impoverishment of both the poor and the middle class as a result of complete collectivization and confiscation of livestock.

So, in describing the humanitarian disaster that led to the deaths of millions of Kazakhs, Adam Mekebaev, a brilliant expert of the Kazakh language, uses various stylistic devices, phraseological units, doublet words that convey the distinctive/original mentality of this ethnic group, whose characteristic worldview is represented by a hierarchy of ideas, views of the world, perception of the surrounding nature - flora and fauna, by the assessment criteria, priorities, cultural canons and verbal ways of expressing thoughts.

In this article, only some of the phenomena related to the historical situation of the 30s have been analyzed. They are collectivization, impoverishment, hunger, children and death.

In the thirties, tragic times for the Kazak Autonomous Socialist Soviet Republic, the administrative arbitrariness of the authorities for accelerated collectivization was carried out by twenty-five-thousanders along with various aul activists, who were vigorously engaged in the confiscation of property and, mainly, livestock. Twenty-five-thousanders were 25 thousand advanced workers from large industrial centers of Russia, who voluntarily went at the call of the Bolshevik party to do economic and organizational work in collective farms at the beginning of 1930, during the period of collectivization of rural economy

Kazakhs valued only four kinds of livestock such as horses, camels, cows and sheep. Thousands and thousands of four types of livestock were driven away by force. When it was done «Төрт түліктің ызы-қиқы, қым-құйт даусынан бас айналып, құлақ тұнды» (*Tört tūlīktī ŋyzy-qīqy, qym-qūyt dausynan bas ainalyp, qūlaq tūndy*) (1,4). Double words ызы-қиқы, қым-құйт (*zy-qīqy, qym-qūyt*) (2,15,638) convey the noise made by animals, unusually driven from their usual pastures - loud neighing, snorting, roaring, bellowing, screaming and bleating tore ears and were accompanied by human shouts, cries of owners of these animals, continuous screaming. For Kazakh nomads, losing livestock was like death.

Another obligation for Kazakhs deprived of their livestock was mandatory taxation. The poor man Zhienkul's wife said that even they, who had joined the collective farm, were imposed with unbearable taxes, it was watched how they lit the stove, what they cooked, what they ate. Madina asked «Сіңірі шыққан қу кедей емессіңде ме, кәлептепке ұйысқан жарлыға өкімет тимейді дейтіні қайда?» (*Sīŋiri şyqqan qu kedei emessīŋde me, käleptepke ŋıysqan jarlyğa ökimet timeidi deitini qaida?*) (1,55). «Сіңірі шыққан қу кедей» (*Sīŋiri şyqqan qu kedei*) (2,13,573) is a phraseological unit meaning "being in a state of extreme need", "living from hand to mouth" and which may be rendered by English "down and outs". English phraseological units do not fully convey the character of the Kazakh phraseological unit. In the Kazakh phraseological unit, the main lexical load is carried by the phrase «сіңірі шыққан». Сіңір is a tendon, it is not meat that it contains fat, i.e. it is rated low. Therefore, the poor man was given a low grade as tendon was. This phraseological unit conveys the ethnic characteristics of the Kazakh food culture.

In 1925, the position of volostnoi (rural municipality governor) remained; for Tuktibai, who used to be a clerk, this time was «ит басына іркіт төгілгендей тоғыншылық заман еді» (*it basyna irkit tögīlgendei toğynşylyq zaman edī*) (1,4) (2,7,359). This Kazakh phraseological unit means "the times of abundance, of plentifulness of the good things of life", but it did not last long. Frightened by the policy of the Soviets «мыңғырлаған малы бар байлар» (*mūŋğyrlağan малы бар bailar*) the wealthy folk with thousands of herds of horses, herds of cows and flocks of sheep, stretched out on vast lands, began to abandon their lands.

Many Kazakhs left the country. In order to live comfortably outside their region, everyone understood that they needed gold, silver and other valuables. Orimbai, an impoverished steppe dealer, dreams of finding the secret treasure of Satypaldy «Алтын қолға тисе, шаңырағы шайқалмаған жаққа барып, халық қатарына ілігіп кетпейміз бе?» (Altyn qolğa tise, şaңyрағу şaiqalmaған jaqqa барып, халық қатарына ілігіп кетпейміз бе?) (1,59). «Шайқалмаған жақ» (Şaiqalmaған jaq) is an unshaken, prosperous land where one could live a normal, prosperous life.

Poor Kabysb, one of the heroes of the novel, is a person of high moral standards. He is honest and noble. When Tuktibai, who chose the path of the cruel beast, learned from Orimbai that only Kabysb knew about the whereabouts of bai Satypaldy's gold and silver, he tried at all costs, by cunning, deceit to worm out from Kabysb where the cache of treasures was.

The sick, exhausted by hunger and cold, Kabysb who never revealed the secret to anyone, alarmed by Tuktibai's wicked behavior, entrusts the secret to Madina, his pure, devoted and loving wife. He narrates that bai Satypaldy very often invited him to carry out various serious and often dangerous errands. A very far-sighted Satypaldy, understanding the situation in the country, possessing untold riches - gold, silver, carpets, furs, precious clothes, furniture - decided to leave his native land. Therefore, he trusts the only person, poor Kabysb, to arrange a spacious cache in the sands and hide invaluable property, so that when good times come, Kabysb and Ziyaly, the son of the bai, could share his treasures. Bai Satypaldy entrusts all this to poor Kabysb. These two completely different people totally trusted each other and came to each other's aid.

Very rich Satypaldy, who avoided idle talks, who hardly greeted those on the same footing with him and kept them away from himself not to mention the down-and-outs, elected Kabysb and considered him as his peer: «Өйткені ағайын арасының әңгіме-қауғасынан аулақ жүруді ұнататын бай, кедей-кепшікті былай қойып, теңдестерінің өзімен әзер амандасып, маңайына жуытпай, өзінен аулақ ұстағанымен, қыпшақ Қабышпен терезесі тең кісідей сырласатыны жұрт арасында қашаннан бері әңгіме» (Öitkeni aғайын арасының әңгіме-қауғасынан аулақ жүруді ұнататын бай, кедей-кепшікті былай қойып, теңдестерінің өзімен әзер амандасып, маңайына жуытпай, өзінен аулақ ұстағанымен, қыпшақ Qabyşпен терезесі тең кісідей сырласатыны жұрт арасында қашаннан бері әңгіме) (1,79).

Kabysb told his wife that in one of the conversations the clever, prudent bai came up with an idea that the situation in the country looked nasty and he was alarmed that the end would be terrible. Understanding what is likely to happen in the future, he therefore made wise decisions and plans. While he had power he decided to tidy up the relationship with people in the settlement, to donate aid to home-folks and to reward Kabysb with three mares and a stallion for his labor. Kabysb refused to take them point-blank. Satypaldy understood that for poor Kabysb friendship and confidence were more expensive than the blessings of life. Satypaldy persuaded Kabysb to consider the allocated animals not as payment for labor, but as «енші». Otherwise Kabysb wouldn't have taken the given animals as енші is a part of livestock, household utensils, which is given to a young family that moves away from their parents. Very rich Satypaldy treated poor Kabysb as his near relation.

Having unveiled the secret about the cache to his wife, the poor Kabysb ends his story with words: «Аманат жолы қашанда ауыр» (Amanat joly qaşanda ауыр) (1,92). «Amanat is a custom of entrusting to somebody of a precious thing, a family relic. To keep 'amanat' safe and pass it on to the testament was and is considered to be a great honour. «Аманатқа қиянат қылма» (Amanatqa qianat qylma) – "Don't abuse the thing entrusted to you" – says the popular wisdom, calling on for honesty and humanity.» (3,93). And when Tuktibai insists that it is necessary to share the hidden wealth between himself and poor Kabysb, the man of his word and honour, asserts: «Өзіне шыр бітпеген қу кедей, өзгенің байлығына қашан қожалық еткен» (Özine şyr bitpegen qu kedei, өзгенің байлығына қаған қожалық еткен) (91). «Шыр бітпеген қу кедей» (Şyr bitpegen qu kedei) (2,15,582) denotes «one living from hand to mouth». A starving, seriously ill pauper who himself had built a cache in the course of a week and within half a month had transported the bai's treasures had full access to them. But even for the sake of saving his family and himself from famine he did not even think of touching them. For him, his word and honour were dearer than life. Kabysb uncompromisingly follows the noble principles of the steppe.

Famine in the novel is embodied as a monstrous, gluttonous, living, terrifying creature that has already begun to devour the inhabitants of the village «ауыз салды» (auyz saldy). It changed the disposition of people «пейілі тарылып» for the worse, and when the insatiability of famine manifested itself, people began to forget completely «әдеп пен адамгершілік» (ädep pen adamgerşilik) – politeness, decency, courtesy and humanity. So this monster started to destroy not only the people themselves, but also the best human qualities. «Ашаршылық араны ашылып, ел шүйдесіне ауыз салғалы пенде біткеннің пейілі тарылып, қайтсек тірі қаламыздың қамымен көрінген қараға ұрынатын болыпты. Бұрынғы әдеп пен адамгершілік адыра қалып, кім бұрын қимылдаса, сол шайнап тастайтынды шығарыпты» . (Aşarşylyq arany aşylyp, el şüidesine auz salğaly pende bitkenniñ peiili tarylyp, qaitsek tiri qalamyzdyñ qamymen köringen qarağa ұrynатын болыпты. Bұrynғы ädep pen adamgerşilik adyra qalyp, kim bұryn qimылdasa, sol şainap tastaityndy şyğarypty). (1,20)

Kabysh sees famine in a new guise: «аждахадай ысқырған аштық» (ajdahadai ysқыrғan aштыq) death is like a whistling- hissing dragon that enters the house unnoticeably and deals the final blow. «Іштей мазасызданып, іштей қиналғанмен, аяғын қияс басқан күні үй ішіне аждахадай ысқырған аштық елеусіз ғана еніп, апшысын құыра бастайтынын біледі де, бармағын шайнайды..» (Iштей mazasyzdanyp, іштей қиналғанмен, аяғын қияс басқан күні үй ішіне аждахадай ысқырған аштық елеусіз ғана еніп, аршысын құыра бастайтынн біледі де, бармағын şainaıdy) (1,106)

In the lean years of 30s, difficult and unlucky for people, children and old people suffered especially badly. In the novel a large number of positive and negative, honest and dishonest, good and evil, poor and rich characters are named; there are many unnamed, nameless people too. And there are only a few children in the novel; they are six: three children of the poor fisherman Zhienkul, Madina and Kabysb's son and daughter and the son of Tuktibai. Three of them died from starvation: the son of Tuktibai, one of the children of the fisherman Zhienkul and the daughter of Madina.

Tuktibai had been a clerk to the rural municipality governor heretofore those tragic years. In the fall of 1929 his property was confiscated as of bai-kulak's property. To avoid prison, he joined a collective-farm, was engaged in arable farming, but did not acquire the name of an honest man. Soon they recollected that he had been a clerk, and he ended up in prison. But thanks to the two gold bracelets he received as a bribe when he had been a clerk and handed over to the prison authorities, he was released from prison. By that time his all property had been confiscated. His wife and son were starving and went begging. Yerdaulet, his son, begged his father not to leave home (how could the little boy know that his father had been in prison) and every day he asked for something to eat. His mother even cooked the gnawed bones, and when there was nothing left, Tuktibai resolved on sacrificing his life, he put his neck under the ax and asked his wife to kill him so that his wife could feed his son with his flesh. To save his son, the child-loving Tuktibai undertook a violent action; he robbed the poor old woman with three small children. At home, when he brought the grain he had taken by force he found his only son and his wife, numb and dead with starvation and cold. The unhappy starving mother at the hour of her son's death ad seized her breast with both hands, put it in the mouth of her mortally hungry son thinking it would save him from starvation death. The description of the mother and the son, frozen like stone statues in the mortal embrace is one of the strongest pages of the novel.

The grief of Tuktibai was inescapable «Қасиреттен қан жұтқан Түктібай басқа емес, тек қана әкелік борышын өтеп, бауыр еті жалғыз баласын ашаршылықтың қанды тырнағынан аман сақтап қалар амал таппасқа дейін құлдыраған шарасыздығына, сорлылығына егілді» (Qasiretten qan jütqan Tüktibai basqa emes, tek qana әkelik boryşyn өter, bauyr eti jalğyz balasyn aшarşylyқтың qandy тырнағынан аман сақтап қалар амал tappasqa deıın құлдыраған шарасыздығына, сорлылығына egıldı.) (1,65). The phrase bauyr eti means «тым аяулы, өте жақын, қымбатты адам». Why is the word «бауыр» (bauyr) - liver, denoting a human organ, is a part of the phrase denoting the closest, dearest person? It is known that liver is a vital organ that ensures the normal functioning of the human life processes. Thus, Kazakhs call the dearest, closest person, a blood relative «бауыр» (bauyr) To convey the grief of Tuktibai, who could not save his only son, his "bauyr eti" (bauyr eti) (2,3,133), his "blood and flesh" from the blood-soaked claws of hunger, he uses the sinister metaphor «ашаршылықтың қанды тырнағы» - bloody claws of famine, in which the abstract noun "famine" denoting an extreme lack of food causing suffering and death is used.

Tuktibai, a cunning, ruthless, cruel man who in order to save his only son, robbed the family of a poor fisherman, took away from the old woman the entire food supply about two poods (40 pounds) of grain for the whole winter and for the whole family. It was great wealth for the poor family, which they kept in a secret small grain storage dug in the ground. The old woman was sitting on an old quilt put on the on the top of the grain storage. The robber pushed the woman away and saw the grain storage. The poor woman sorrowfully shouted «Шаңырағымды ортасына түсірдің ғой! Ең құрымаса жартысын тастап кет, алғысымды айтайын, азамат!» (Şaңyraғymdy ortasyna түsırdıң ғoi! Eң құrymasa jartysyn tastap ket, алğysymdy aıtaıyn, azamat!) (1, 62). Шаңырақ (Şaңyraқ) for Kazakhs is not just a wooden dome of the yurt, it is a house, a dwelling, it is not just "house", it is "home". «Шаңырақты ортасына түсіру» (Şaңyraқты ortasyna түsıru) (2,15,252) is to destroy the house, destroy the family. This robbery of a poor Kazakh family in broad daylight by the Kazakh whose son had died because of the extreme lack of food causing suffering and death led to the death of a child and of an elderly fisherman's mother. Who dies in times of famine like this? Naturally, children and old people. Siblings, only recently busy with something, were frightened to death by Tuktibai's criminal act «Өлгіді ғана төр алдында әлденемен айналысып отырған үйелмелі-сүйелмелі үш бала ұлардай шулап қоя берді» (Älgıdı ғana төr aldynda әldenemen aınalysyp oтырған үielmelı-süielmelı üş bala ұlardai şulap qoıa berdı) (1,61) «Үйелмелі-сүйелмелі» (Üielmelı-süielmelı) is a doublet meaning «Siblings who are almost of the same age and height»(2,15,27). The simile «ұлардай шулау» (ұlardai şulau) means «улап-шулап дүрлігу; дауыс қосып жылау» (ulap-şulap дүrlıgu; dauys qosyp jylau) (2, 14, 707). - make loud noise, loudly burst into tears. The main word in this phraseological unit is the word «ұлар» (ұлар) «таудың биік шыңдарын мекендейтін, түсі сұрғылт, еті дәмді, ірі құс» (taudyң bıık şyңdarын mekendeıtın, түsı sұrğylt, etı dәмdı, іrı құs) (2, 14,707) - mountain turkey. When these birds are frightened,

they make loud cries. This is probably why such a phraseological unit takes place in the corpus of Kazakh phraseological units.

For Kazakhs, as for most representatives of other ethnic groups, a boy, a son, an heir is of particular importance. The death of any child was tragic, but for the Kazakh the death of a boy, an heir, was especially unbearable.

From the conversation between Tuktibai and Orimbay, we learn that bai Satypaldy said «Әрі өзім де туған жер топрағында бір тұяқ қалсын деп тоқтадым» (Äri özim de tuğan jer topraqynda bir tüiaq qalsyn dep toqtadym) (1,59). The word «тұяқ» (tüiaq) means means a part of an animal's leg that steps on the ground and leaves a footprint, a trace (2, 14, 454). Among the Kazakhs, «тұяқ» (tüiaq) also has another meaning «артта қалған ұрпақ, тұқым» (artta qalğan ұrpaq, tüqym) - an heir, a boy, who is a trace of his father, of his parents.

The Kazakh ethnos are livestock breeders. They lovingly call their little child, son or daughter «құлыншақ» (qūlyñshaq) - my little colt, «қозым» (qozym) - my lamb, «ботам» (botam) - my baby camel, the names of baby animals. So why shouldn't the son, following the father in the genealogical hierarchy, be called «тұяғым» (tüiağym)? This word successfully conveys the ethnic mentality of the people. Kazakhs do not call their child zainka, fish, kotik like Russians or "cutie pie" "kiddo", "pookie" as English people.

Tuktibai who had treacherously murdered Orimbai envied him: «аштан өлгенімен, Өрекенде арман жоқ.» (aştan ölgenimen, Örekende arman joq) (1,87). In his judgment, the death of Orimbai was no big deal, the fact that the person who had passed away had a son, who was in quiet, comfortable sites was a big deal.

Orimbay, in a quarrel with Tuktibai, gave reasons for trying to find Satypaldy's treasures: «Кемпірімнен айрылсам да, сен сияқты құйрық-жалсыз емеспін...Өзбекстанға жіберген балаларым тірі» (Kempirimnen airylsam da, sen siaqty qūiryq-jalsyz emespin....Özbekstanğa jiberген balalarym tiri) (1, 75). He is not without «құйрық-жал» (qūiryq-jal) - relatives whom he can rely on; he has children in Uzbekistan. It was a hard blow for Tuktibai, whose only son and wife had starved to death. «Құйрық-жал» (qūiryq-jal) is a concept from the favorite gastronomic preferences of Kazakhs "part of the animal's body, a kind of container of fat and fat layer under the horse's mane"(2,10,268). The word combination «Құйрық-жал» (qūiryq-jal) for naming living children indicates the ethnic mentality of the speaker.

Extreme lack of food, starvation, oppression on the part of various authorized representatives of the party, activists and aul komsomol members were the cause of deaths. Death was a frequent phenomenon in the steppe and Madina, Kabysh's wife, managed to free herself from her predatory claws of death. . «Ажал тырнағынан әзер құтылғандай...» (1,39) . «Ажал тырнағынан әзер құтылғандай» (Ajal tyrnağynan äzer qūtylğandai) (39). For the unfortunate hungry people, death seemed as something with sharp claws.

Madina's husband said that bai Satypaldy repeatedly had sent him to carry out dangerous errands, to go for risky trips, and more than once he managed to escape from the jaws of death «... ажал аузынан оралған сәттерім» (ajal auzynan oralğan sätterim) (1, 96) Death had not only claws, but also a monstrous mouth.

Tuktibai, who chose the evil - violence, robbery, treachery and betrayal, a person through whose fault several people ended up in the claws of death with sympathy speaks of the deaths of broad masses «жалпы халық аштықтан қара шыбындай қырылып жатқанда...» (jalpy halıq aştyqtan qara şybyndai qurylyp jatqanda) (1,87) who dropped like flies. He accuses the politicians who robbed and killed the people: «Менің халқымның бар байлығын тонап, аштан қырған саясаткерлер, лағынет жаусын сендерге!» (Meniñ halqymnyñ bar bailyğyn tonap, aştan qyrğan saiasatkerler, lağynet jausyn senderge!) (1, 65). He sends curses «Бөтен елден көрген пайдаң өздеріңнің халқыңа у боп жабыссын! Саясатың желге ұшып, саяхатың көрге бастасын! Барсаң басың жат жерде қалсын, сүйегің күнге қурасын! Ұрпағың аш итше ұлып, үрім-бұтағың бірінің етін бірі жесін! О, Тәңірі, бұ дүниенің азабы о дүниеге кетпейді деген өзің ең ғой, менің жалғызымның кегі қазір болмаса да келешекте қайтсын десең осы тілегімді бере гөр!» (Böten elden köрген paidaң özderiñniñ halqyña u bop jabyssyn! Saiasatyñ jelge ұшып, saiahatyñ көрге bastасын! Barsaң basyñ jat jerde qalsyn, süiegiñ күнге qurасын! Ұrpağyñ аш итше ұлып, үрім-бұтағyñ biriniñ etin biri jesin! O, Täñiri, bұ dүnieniñ azaby o dүniege ketpeidi degen öziñ eñ ğoi, meniñ jalğyzymnyñ kegi qazır bolmasa da keleşekte qaitsyn deseñ osy tilegimdi bere gөр!) (1, 65)». Here he invokes such terrible curses as "may your benefits turn into poison for your folks, may they howl like hungry dogs and devour each other, may your policy turn to dust and your departure means movement to the grave, may your heads remain in a foreign land and your bones dry up in the sun" to politicians.

In the epilogue Zhienkul talks about the shameful death of Tuktibai. All the curses addressed by him to others fell on his head.

«Үрім-бұтақ» (Ürim-būtaq) is a very interesting doublet word, a phrase consisting of words close in semantics. «Үрім» according to the dictionary «Өсіп тұрған өсімдіктің (ағаштың) шыбық ұшындағы соңғы бүршірі» (Ösip тұрған ösimdiktiñ (ağашtyñ) şybyq ұşyndağy soñğy бүршіри) (2,15,84). The bud of a plant is the shoot from which twigs, flowers, and other parts of the plant grow. «Бұтақ – ағаш діңінің, өсімдік сабағының өркендері мен тамырынан тарамдалған бөліктері» (Būtaq – aғаш diñiniñ, ösimdik sabağyñnyñ örkenderi мен тамyrynan тарамdalğan bölikteri) (2,4,17). A twig is a sprout of a tree with leaves and flowers.

And «үрім-бұтақ» (ürim-būtaq) is the offspring. As buds and twigs are the “children” of the plant, so among the Kazakhs «үрім-бұтақ» (ürim-būtaq) are the offspring, children.

The famine collected its tribute daily. The sight of people who died of hunger and were not buried according to the customs of their ancestors, who became food for feral dogs, became habitual. The dogs, which the owners used to feed, now lost the hope to get food from the owners, became stray and «кісі өлігіне ауыз салды» (kısı öliğine auyz saldy) have long begun to eat the people who died of hunger and who were lying everywhere. Tuktibai saw many times and this time saw how two dogs were tearing apart the deceased young woman (1,63). «Өз басы бұрын ас құйып алдарқатып ұстайтын иесінен қайыр көрмей аштықтан қаңғып кеткен иттердің әлдеқашаннан бері кісі өлігіне ауыз салғанына сан мәрте куа болғасын ба бәлендей мән беріп, бас қатырып жатпады» (Öz basy būryn as qūiyp aldarqatyp ūstaityn iesinen qaiyr körmei aşıyqtan қаңғыр ketken itterdiñ әлдеқашаннан бері kısı öliğine auyz salğanyна san мәрте куа болғасын ба бәлендей мән беріп, бас қатырып жатпады) (1,63).

In the novel, there is no description of the eating of human flesh by human beings, but the behavior of Tuktibai, ready to sacrifice his life for the sake of saving his son is a direct reference to the terrible cases of anthropophagy that existed at that time.

This article touches on a very small part of the interesting material. Adam Mekebayev is a master of creating human characters, images of the poor and the rich, who may be both negative and positive. The description of nature, which is given human features, and the story of dying people keeps the reader in constant tension.

The novel «*Аспан асты, жер үстіндегі зұлмат*» (*Aspan asty, jer üstindegi zūlmat*) deserves a thorough detailed study and translation into other languages.

REFERENCES:

1. Mekebaev A. *Shy`farmalary` [Mәti`n] / A. Menkebaev. – Almaty`, «Nұrly`Press. KZ», 1-tom. – 2015. – 344 b.*
2. *Қазақ әдеби тілінің сөздігі. On bes tomдық [Mәti`n] / Almaty`. – 2011.*
3. *Kenzheakhmetұly` S. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Tradiczii i obryady` kazakhskogo naroda. Kazakh traditions and customs [Mәti`n] / S. Kenzheakhmetұly` Almaty`: «Almaty`ki`tap» ZhShS. – 2006. – 284 b.*

Сведения об авторе:

Сәмәмбет Мәнсия Қалмағамбетқызы - А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің шетел филологиясы кафедрасының профессоры, филология ғылымдарының кандидаты, Қостанай қ., Баймағамбетовк., 168, 68 пәтер, тел. 87058420208, e-mail: msamambet47@mail.ru

Самамбет Мансия Калмагамбетқызы – профессор кафедрі иностранной филологии Костанайского государственного университета им. А.Байтурсынова, кандидат филологических наук, г. Костанай, ул. Баймагамбетова, 168, кв.68, тел. 87058420208, e-mail: msamambet47@mail.ru

Samambet Mansiya Kalmagambetkyzy – professor of the department of foreign philology of Akhmet Baitursunov Kostanai Regional University, candidate of Philological Sciences, Kostanai, Baimagambetov St. 168, ap.68, tel.87058420208, e-mail: msamambet47@mail.ru

УДК 347.97

ОБЗОР И АНАЛИЗ НОВЕЛЛ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Мендыбекова А.К. – старший преподаватель кафедры гражданского права и процесса, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова

В настоящей статье рассматриваются вопросы модернизации и реформирования судебной системы Республики Казахстан. В стремительно меняющихся условиях, вызванных пандемией, в фокусе автора находится обзор существенных изменений гражданского процессуального законодательства. Особое внимание было уделено тому, что суды получили возможность по собственной инициативе собирать и исследовать доказательства, назначать необходимые экспертизы. В статье рассматриваются особенности разбирательства гражданских дел при помощи технических средств связи, при невозможности лично присутствовать при разбирательстве дела, в том числе для экспертов, специалистов и свидетелей. В целях равного доступа граждан к правосудию, внесен ряд поправок, касающихся отказа от излишних процессуальных действий со стороны суда, а также сокращения процессуальных сроков. Помимо всего прочего, в статье исследованы правовые последствия отказа от повторного сбора фактических данных для примирительных процедур для возможного использования этих материалов в судебном процессе. Кроме того, были проанализированы нормы, касающиеся вопросов отвода судьи. Была дана оценка роли судьи в процессе, с учетом принятых изменений и дополнений, а также сделаны выводы по обоснованности принятых поправок.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, рассмотрение гражданских дел в суде, цифровизация правосудия, модернизация судебной системы

REVIEW AND ANALYSIS OF THE NEWS OF THE CIVIL PROCEDURE CODE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Mendybekova A. K. - senior Lecturer of the Department of Civil Law and Procedure, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov.

This article examines the issues of modernization and reform of the judicial system of the Republic of Kazakhstan. In the rapidly changing conditions caused by the pandemic, the author focuses on an overview of significant changes in civil procedural legislation. Particular attention was paid to the fact that the courts were able, on their own initiative, to collect and examine evidence, to appoint the necessary expertise. The article discusses the features of the proceedings of civil cases using technical means of communication, if it is impossible to personally attend the proceedings, including for experts, specialists and witnesses. In order to ensure equal access of citizens to justice, a number of amendments have been made concerning the refusal of unnecessary procedural actions by the court, as well as the reduction of procedural timeframes. Among other things, the article examines the legal consequences of refusal to re-collect evidence for conciliation procedures for the possible use of these materials in court proceedings. In addition, the norms related to the challenge of a judge were analyzed. The role of the judge in the process was assessed, taking into account the adopted amendments and additions, and conclusions were drawn on the validity of the adopted amendments.

Keywords: civil legal proceedings, consideration of civil cases in court, digitalization of justice, modernization of the judicial system

АЗАМАТТЫҚ ТӘРТІП КОДЕКСІНІҢ ЖАҢАЛЫҚТАРЫН ШОЛУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

Мендыбекова А.К. - А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің азаматтық құқық және іс жүргізу кафедрасының аға оқытушысы.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының сот жүйесін жаңғырту және реформалау мәселелері қарастырылған. Пандемия туындаған тез өзгеретін жағдайларда автор азаматтық іс жүргізу заңнамасындағы елеулі өзгерістерге шолу жасауға баса назар аударады. Соттардың өз бастамалары бойынша дәлелдемелерді жинауға және зерттеуге, қажетті сараптамаларды тағайындай алатындығына ерекше назар аударылды. Мақалада, егер жеке сот отырысына қатысу мүмкін болмаса, оның ішінде сарапшылар, мамандар мен куәгерлер үшін техникалық байланыс құралдарын қолданатын азаматтық істерді қараудың ерекшеліктері талқыланады.

Азаматтардың сот төрелігіне тең қол жетімділігін қамтамасыз ету мақсатында соттың қажетсіз іс жүргізу әрекеттерінен бас тартуына, сондай-ақ іс жүргізу мерзімдерін қысқартуға қатысты бірқатар түзетулер енгізілді. Басқа заттармен қатар, мақалада осы материалдарды сот процесінде қолдану үшін татуластыру рәсімдері үшін дәлелдемелерді қайта жинауды бас тартудың құқықтық салдары зерттелген. Сонымен қатар, судьяның шақыруына байланысты нормалар талданды. Қабылданған түзетулер мен толықтыруларды ескере отырып, процесстегі судьяның рөлі бағаланды және қабылданған түзетулердің негізділігі туралы қорытындылар жасалды.

Түйінді сөздер: азаматтық сот ісін жүргізу, азаматтық істерді сотта қарау, сот төрелігін цифрландыру, сот жүйесін модернизациялау

Введение. В ежегодном Послании Президента Республики Казахстан «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года Президент Касым-Жомарт Токаев выделил ряд ключевых моментов, в том числе касающихся модернизации и реформирования судебной системы в Казахстане [1]. Продолжая выполнение стратегии План Нации «100 конкретных шагов - современное государство для всех» происходит дальнейшее поэтапное совершенствование правовой системы страны [2]. Судебная система – главный механизм защиты прав и свобод граждан, в 2020 году подвергся значительным изменениям, преследуя цель получения равного доступа граждан к правосудию, достижения транспарентности и эффективности работы судов и судейского корпуса. Судебные органы, осуществляя возложенные на них функции, способствуют разрешению наиболее важных задач, возникающих перед правовым государством, таких как защита прав и свобод человека, поддержание режима правовой законности в любых гражданских правоотношениях. Состояние судебной власти, отношение к ней в обществе, направления ее развития оказывают существенное воздействие на все стороны жизни общества: экономическую, политическую, культурную, статус человека, обеспечение и защиту его прав и свобод. В любом демократическом обществе права и свободы граждан представляют важнейший социальный и юридический институт, объективно выступающий индикатором достижений данного общества, показателем его зрелости, цивилизованности. Этот институт - средство доступа граждан к нематериальным и имущественным благам, государственным услугам, законным формам волеизъявления, реализации своих проектов. В тот же момент, это непреложное условие развития самого индивида, укрепления его статуса, достоинства.

Прошедший год, вошедший в историю, как беспрецедентный по проблемам, вызванным пандемией, указал на необходимость изменений, в том числе в сфере электронного обращения в суд. В связи с этим, остро встал вопрос о необходимости рассмотрения гражданских дел в суде удаленно, с помощью технических средств. По сути, в Гражданском процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее ГПК РК) отсутствовала норма о регулировании работы судов в период чрезвычайного положения [3]. Вследствие этого, законодателем были внесены ряд кардинальных изменений и дополнений в гражданское процессуальное законодательство. Законом Республики Казахстан от 10.06.20 г. № 342-VI внесены изменения и дополнения в ГПК РК по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек [4]. Закон, направленный на продолжение модернизации судебной системы, внес более ста пятидесяти поправок, нацеленных на внедрение новых подходов к процессуальной роли судьи, оптимизацию процессуальных действий, и дальнейшую цифровизацию судопроизводства.

Основная часть. Условно, все новеллы ГПК РК 2020 года можно разделить на несколько категорий.

В ГПК РК произошло усовершенствование норм о новой роли суда в процессе сбора и исследования доказательств в гражданском процессе. Для достижения целей справедливого правосудия законодателем регламентировано право суда по собственной инициативе собирать доказательства и назначать необходимые экспертизы. Смысл внесенных изменений состоит в том, что лица, участвующие в деле, не обладая в достаточной степени специальными юридическими познаниями или имея низкий уровень правовой грамотности, противостоят профессиональным адвокатам, практикующим юристам, в связи с чем находятся в заранее неравном положении. Во исполнение принципа объективности и беспристрастности, суд ранее не имел возможности влиять на выбор линии поведения сторон в процессе, именно поэтому, если сторона по делу не ходатайствует о проведении каких-либо процессуальных действий со стороны суда, дальнейшая юридическая судьба дела оставалась в руках несведущей стороны. Стороны в ходе гражданского судопроизводства вольны в выборе своей позиции, способов и средств ее обоснования, самостоятельно и независимо от суда и других лиц, участвующих в деле. Однако, судебная практика показывает, что не всегда стороны оказывались равноценными в части обладания юридическими знаниями и общим уровнем юридической грамотности, в связи с чем довольно часто такое состояние могло привести к тому, что истец или ответчик в полной мере не могли отстоять свои позиции, и не имели возможности и достаточных навыков в юридической сфере, чтобы в полном объеме предоставить те или иные

доказательства в обоснование своей позиции и доводов. В результате чего, фактическое выяснение обстоятельств дела проводилось не в полном объеме, общая картина представлялась суду односторонне, следовательно, суд не имел возможности достоверно оценить текущую ситуацию, и спор разрешался в судах необъективно. Фактически, на практике имело место недостаточное установление всех фактических обстоятельств дела и их должное исследование. Последствиями могли стать отмена принятых судебных решений в вышестоящих инстанциях и повторное рассмотрение дела другим судьей, что в итоге приводило к дополнительным процессуальным расходам сторон и суда. С целью устранения таких несовершенств в гражданском процессуальном законодательстве, законодатель предусмотрел введение новых подходов к процессуальной роли судьи в процессе, предоставление суду таких полномочий, которые создают необходимые условия для реализации сторонами процессуальных прав на полное, объективное и беспристрастное исследование всех обстоятельств дела, а также расширение задач гражданского судопроизводства, которые теперь включают в себя также обеспечение полного и своевременного рассмотрения дела. Согласно Закону, часть 3 и часть 4 статьи 15 ГПК РК, предусматривающие требования к состязательности и равноправию сторон, изложены в новой редакции: «Суд, сохраняя объективность и беспристрастность, осуществляет руководство процессом, создает необходимые условия для реализации сторонами процессуальных прав на полное и объективное исследование обстоятельств дела. Суд разъясняет лицам, участвующим в деле, их права и обязанности, предупреждает о последствиях совершения или несорвершения процессуальных действий, уточняет их правовые позиции и доводы, обсуждает с ними обстоятельства дела и в случаях, предусмотренных настоящим Кодексом, оказывает им содействие в осуществлении их прав. Суд основывает решение лишь на тех доказательствах, участие в исследовании которых на равных основаниях было обеспечено каждой стороне. Суд по мотивированному ходатайству стороны либо по собственной инициативе принимает меры по сбору и исследованию материалов дела, проверке обоснованности доводов сторон и достоверности предоставленных суду доказательств, а также выполняет иные действия, направленные на достижение задач гражданского судопроизводства». Отсюда следует вывод, что суд, кроме того, что разъясняет комплекс прав и обязанностей лиц, участвующих в деле, предупреждает о последствиях совершения или несорвершения процессуальных действий, а также должен уточнить их правовые позиции и доводы, в обоснование фактических данных. Кроме того, суд должен обсудить с сторонами обстоятельства дела, а в случаях, если это потребует, оказать им содействие в осуществлении их прав. Как по ходатайству сторон, так и по собственной инициативе, суд может принять меры к сбору доказательств, в особенности в случаях, когда это может быть затруднительно для лиц, участвующих в деле. Так, при обращении граждан к государственным органам за получением какой-либо информации, имеющей значение для дела, срок предоставления ответа может достигать пятнадцати рабочих дней. Тогда как суд, как представитель судебной власти, имея распорядительные функции, может направить запрос на получение материалов дела, установив при этом кратчайшие сроки предоставления официального ответа. Принимая во внимание, что недостаток доказательств при рассмотрении и разрешении гражданского дела влечет отложение разбирательства дела, указанные действия со стороны суда способствуют более быстрому и эффективному судебному разбирательству, а также обеспечению полноты при рассмотрении дела. Норма, предусматривающая полную свободу суда от сбора доказательств по своей инициативе, законом исключена. Напомним, что в соответствии с предыдущими положениями ГПК РК, «Суд полностью освобожден от сбора доказательств по собственной инициативе в целях установления фактических обстоятельств дела. Суд по мотивированному ходатайству стороны оказывает ей содействие в получении необходимых материалов в порядке, предусмотренном законом» (ч. 2 ст.15 ГПК РК).

Изменения и дополнения в ГПК РК произошли в части использования технических средств при отправлении правосудия. Приказом Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарат Верховного Суда Республики Казахстан) от 15 октября 2019 года № 7 «Об утверждении Правил применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требования к ним» установлено, что «технические средства связи - совокупность аппаратных средств вычислительной техники, программных и телекоммуникационных технологий, обеспечивающих проведение видеоконференцсвязи между залами судебных заседаний двух и более судов или залом суда и учреждения, а также средства, обеспечивающие проведение видеоконференцсвязи между залом судебного заседания и лицами, участвующими в деле, их представителями, а также свидетелями, экспертами, специалистами, переводчиками, с применением личных средств связи, подключенных к сети интернет, с установленным на них программным обеспечением участника видеоконференцсвязи» [5]. Статья 133-3 ГПК РК регулирует возможность участия в лиц в процессе с помощью технических средств. «Лица, участвующие в деле, их представители, а также свидетели, эксперты, специалисты, переводчики могут участвовать в судебном заседании путем использования технических средств связи по заявленному ими ходатайству или по инициативе суда». Таким образом, в настоящий момент

рассмотрение гражданских дел удаленно уже является реальностью не только для дел приказного производства, но и для многих исковых дел. При этом законодательно не устанавливается необходимость использования специального программного обеспечения, то есть для участия в деле дистанционно возможно использование любых доступных гаджетов и мессенджеров. Необходимо отметить, что использование технических средств связи стало доступным не только для сторон, но и для других лиц, таких как специалист, эксперт, свидетель. В части 2 статьи 133-3 регламентирован порядок установления личности. «Используемые для участия в судебном заседании технические средства связи должны обеспечивать возможность установления председательствующим личности лица, участвующего в деле, а также проверки полномочий представителя». Однако, как и при любых трансформационных процессах, нашлось немало противников нововведений. В частности, некоторые представители юридического сообщества, ссылаясь на принцип гласности, утверждают, что при рассмотрении дела онлайн исключена возможность открытых слушаний. Помимо этого, лица, участвуя в процессе с помощью технических средств связи, имеют возможность сделать запись всего процесса, при этом никто не сможет дать гарантию, что охраняемый законом интерес не станет достоянием общественности. К примеру, могут пострадать публичные интересы, содержащие государственные секреты, ноу-хау или тайна усыновления, тайна переписки и прочее. Несмотря на это, внесение изменений и дополнений в указанную статью является обоснованным, поскольку значительно облегчает процессуальные расходы и издержки, как сторон, так и всей судебной системы. Помимо всего прочего, введена в действие статья 133-4 ГПК РК, регламентирующая, что в качестве электронного протокола может быть использована аудио-видеозапись процесса.

Автором статьи проводилось исследование о цифровизации судебной системы в Казахстане, где довольно подробно разъяснялись возможности лиц обращаться за рассмотрением гражданских дел с помощью удобного сервиса «Судебный кабинет», форума «Талдау». Представляется абсолютно объективной точка зрения автора на происходящие изменения в судебной системе Республики Казахстан, в частности в гражданском судопроизводстве: «Цифровизация уже не утопия, это данность, вынужденная необходимость. Верховным судом проделана колоссальная работа: 91% гражданских исков подаётся электронно, 6,5 млн судебных решений доступны через интернет, 272 тысячи – число пользователей сервиса "Судебный кабинет". За последние годы оно возросло в семь раз. Всё это говорит в пользу востребованности аналитических информационных систем, судебных сервисов, готовности граждан использовать такие сервисы». [6, с.105]. Нельзя не согласиться с тем, что правосудие становится более доступным, а граждане оптимистично принимают стремительные изменения.

По всему тексту ГПК РК исключен термин «совещательная комната». При этом норма об удалении судьи для вынесения решения остается в силе. Законодатель судья по всему, руководствовался принципом независимости судей, имея в виду, что судья может принимать решение в любых других условиях, исключая постороннее воздействие на судью, присутствие посторонних лиц и разглашение тайны.

В последней редакции ГПК РК четко прослеживается тенденция к отказу от излишних процессуальных действий судьи, что способствует освобождению от волокиты. Так, например, судья освобожден от необходимости вынесения определений по каждому процессуальному действию. В частности, ранее для назначения дела к судебному разбирательству требовалось вынесение определения, в настоящий момент после того, как судья признает дело подготовленным достаточно оповестить стороны о предстоящем судебном разбирательстве. Эта же норма применяется и в случае отказа судьи в утверждении мирового соглашения, определение об этом выносится, не удаляясь из зала суда, с занесением информации об этом в протокол судебного заседания. Изменениям подверглась статья 120 ГПК РК, которая теперь допускает рассмотрение санкций для нарушителей порядка в зале суда за проявление неуважения к суду непосредственно в заседании, тем самым значительно экономя процессуальное время. Необходимо отметить, что важным показателем освобождения от бюрократизма явился отказ от повторного сбора доказательств и фактических данных, которые были собраны для проведения примирительных процедур. Таким образом, материалы, полученные сторонами для проведения примирительных процедур, при недостижении мирового соглашения, могут быть повторно использованы при разбирательстве этого же дела уже в судебном заседании. Такая мера крайне благоприятно отразится на этапе подготовки дела к судебному разбирательству, освобождая стороны от ненужной бумажной волокиты.

Еще одним признаком оптимизации гражданского судопроизводства является разрешение вопросов об отводе судьи. Так, если заявление об отводе судьи поступило от сторон вне судебного заседания, то судья имеет право рассмотреть такое заявление без извещения и вызова сторон. Рассмотрение таких ходатайств отдельно требовало значительных затрат, совершения дополнительных процессуальных действий, таких как извещения и вызовы сторон, проведение повторного заседания, что в конечном итоге затягивало разбирательство дела. В связи с этим, представляется логичным и обоснованным отказ от излишних процессуальных процедур.

В целях международного сотрудничества по инвестиционным направлениям, по тексту ГПК РК внесены изменения, касающиеся возможности рассмотрения гражданских дел в суде Международного финансового центра «Астана», однако следует иметь в виду, что «Суд Центра в своей деятельности руководствуется постановлением Совета «О суде Международного финансового центра «Астана», которое должно быть основано на процессуальных принципах и нормах Англии и Уэльса и (или) стандартах ведущих мировых финансовых центров» [7]. Таким образом, разбирательство гражданских дел в суде Международного финансового центра «Астана» призвано повысить уровень инвестиционной привлекательности и улучшить инвестиционный климат в Республике Казахстан. Абсолютно объективно, внесенные изменения имеют важное стратегическое значение.

Как совершенно справедливо отмечает Ж.О. Омирали: «В условиях бурного развития общественных отношений, требующих новых подходов к решению поставленных задач, те требования, которые были выставлены первоначально, ужесточаются, усиливаются механизмы их осуществления, видоизменяется правовая концепция, столкнувшаяся в практике правоприменения с теми или иными препятствиями. Изыскиваются новые, более эффективнее подходы к модернизации современной судебной системы Республики Казахстан» [8, с.215]

Заключение. Подводя итоги, с уверенностью можно утверждать, что реформирование и модернизация судебной системы проводятся в нужном направлении. Правосудие становится доступным для граждан, так любое заинтересованное лицо имеет возможность, не выходя из дома, имея доступные подручные средства связи, направить обращение в суд. Кроме того, текущие изменения повышают качество оказываемых услуг, как для граждан, так и для общественных объединений. Совершенно отчетливо прослеживается тенденция к прозрачности правосудия путем размещения судебных актов на портале Верховного суда Республики Казахстан, где не только практикующие юристы, но и простые граждане имеют возможность ознакомиться с банком судебных решений. Гражданское процессуальное законодательство претерпевает концептуальные изменения в части сбора и исследования доказательств судом по собственной инициативе, таким образом достигается цель справедливого правосудия. Анализ текущих изменений, направленных на модернизацию судебной системы, сокращение судебных процедур, дает основание предположить, что надлежащее применение всех этих норм будет способствовать справедливому, правильному, полному рассмотрению дел и их эффективному разрешению в кратчайшие сроки.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Послание главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01.09.2020** [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения 10.01.2021 г.)
2. **План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева, май 2015** [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31977084#pos=4;-106 (дата обращения 10.01.2021 г.)
3. **Гражданский процессуальный кодекс РК от 31 октября 2015 года № 377-V** [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053#pos=2;-106 (дата обращения 13.01.2021 г.)
4. **Закон Республики Казахстан от 10 июня 2020 года № 342-VI «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек»** [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37932286&show_di=1 (дата обращения 05.02.2021 г.)
5. **Приказ Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарата Верховного Суда Республики Казахстан) от 20 июля 2020 года № 17 О внесении дополнения в приказ Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарата Верховного Суда Республики Казахстан) от 15 октября 2019 года № 7 «Об утверждении Правил применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требования к ним»** [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36209426 (дата обращения 06.02.2021 г.)
6. **МЕНДЫБЕКОВА А. К. ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВОГО ПРАВОСУДИЯ В КАЗАХСТАНЕ** [Текст] / 3i: intellect, idea, innovation – 2019. – № 3. – С. 105 [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: <http://3i.ksu.edu.kz/files/3i/3i-3-2019.pdf>
7. **Конституционный закон Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года № 438-V «О Международном финансовом центре «Астана»** [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39635390 (дата обращения 08.02.2021 г.)

8. Ж.О. Омирали, А.М. Сулеева, Б.Қ. Ильясова **ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ: ИТОГИ И ДАЛЬНЕЙШАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ** Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы, 2018 № 2, стр. 215.

REFERENCES

1. **Poslanie glavy` gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana ot 01.09.2020** [E`lektronny`j resurs] Rezhim dostupa: URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (data obrashheniya 10.01.2021 g.)
2. **Plan naczii - 100 konkretny`kh shagov po realizaczii pyati institucional`ny`kh reform Glavy` gosudarstva Nursultana Nazarbaeva, maj 2015** [E`lektronny`j resurs] Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31977084#pos=4;-106 (data obrashheniya 10.01.2021 g.)
3. **Grazhdanskij proccessual`ny`j kodeks RK ot 31 oktyabrya 2015 goda # 377-V** [E`lektronny`j resurs] Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053#pos=2;-106 (data obrashheniya 13.01.2021 g.)
4. **Zakon Respubliki Kazakhstan ot 10 iyunya 2020 goda # 342-VI «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Grazhdanskij proccessual`ny`j kodeks Respubliki Kazakhstan po voprosam vnedreniya sovremenny`kh formatov raboty` sudov, sokrashheniya izlishnikh sudebny`kh procedur i izderzhek»** [E`lektronny`j resurs] Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37932286&show_di=1 (data obrashheniya 05.02.2021 g.)
5. **Prikaz Rukovoditelya Departamenta po obespecheniyu deyatel`nosti sudov pri Verkhovnom Sude Respubliki Kazakhstan (apparata Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan) ot 20 iyulya 2020 goda # 17 O vnesenii dopolneniya v prikaz Rukovoditelya Departamenta po obespecheniyu deyatel`nosti sudov pri Verkhovnom Sude Respubliki Kazakhstan (apparata Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan) ot 15 oktyabrya 2019 goda # 7 «Ob utverzhdenii Pravil primeneniya tekhnicheskikh sredstv svyazi, obespechivayushhikh uchastie v sudebnom zasedanii, i trebovaniya k nim»** [E`lektronny`j resurs] Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36209426 (data obrashheniya 06.02.2021 g.)
6. **MENDY`BEKOVA A. K. VNEDRENIE CzIFROVOGO PRAVOSUDIYa V KAZAKhSTANE** [Tekst] / 3i: intellect, idea, innovation – 2019. – 3. – S. 105 [E`lektronny`j resurs] Rezhim dostupa: URL: <http://3i.ksu.edu.kz/files/3i/3i-3-2019.pdf>
7. **Konstituzionny`j zakon Respubliki Kazakhstan ot 7 dekabrya 2015 goda # 438-V «O Mezhdunarodnom finansovom centre «Astana»** [E`lektronny`j resurs] Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39635390 (data obrashheniya 08.02.2021 g.)
8. **Zh.O. Omirali, A.M. Suleeva, B.Қ. Il`yasova OSNOVNY`E NAPRAVLENIYa SUDEBNOJ REFORMY: ITOGI I DAL`NEJShAYa MODERNIZACziYa SUDEBNOJ SISTEMY`** Evrazijskaya yuridicheskaya akademiya imeni D.A. Kunaeva, Kazakhstan, g. Almaty`, 2018 # 2, str. 215.

Сведения об авторе:

Мендыбекова Алия Кенесарыевна – старший преподаватель Костанайского регионального университета имени А. Байтұрсынова, кафедры гражданского права и процесса, 110000 Республика Казахстан, г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47, тел. +77014052721, e-mail Aliyamendybekova@mail.ru

Мендыбекова Алия Кенесарыевна - А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің азаматтық құқық және іс жүргізу кафедрасының аға оқытушысы Қазақстан Республикасы, Қостанай қ. Байтұрсынов, 47, тел. +77014052721, e-mail Aliyamendybekova@mail.ru

Mendybekova Aliya - senior Lecturer of the Department of Civil Law and Procedure, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Republic of Kazakhstan, Kostanay, st. Baitursynov, 47, tel. +77014052721, e-mail Aliyamendybekova@mail.ru

ӨОЖ 349.3

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ ЗЕЙНЕТАҚЫ ЖАСЫН ТӨМЕНДЕТУ МӘСЕЛЕСІ

Тажибаева А.Х. – А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің азаматтық құқық және процесс кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Мақалада еліміздегі зейнетақы жасын төмендету мәселесі, оның ішінде әр түрлі елдермен салыстырмалы түрде берілген негіздемелері жөнінде мәліметтер қарастырылған. Автор бұл мақалада зейнетақы жасының кезең кезеңмен көтерілуінің халыққа тиімсіз екендігін негіздейтін ұсыныстарға назар аударған. Оның мемлекет үшін тиімді тұстарын атап көрсеткен, біріншіден,

зейнетақы жарналарын аударып зейнетақы қорларының шоттарын толтыра отырып, зейнетақы жинақтарының сақталуына және өсуіне кепілдік беру; екіншіден, мемлекет бюджетінің шығыстарына ортақтаспайтын мемлекеттік бюджет тапшылығының ұлғаюына жол бермеу. Сонымен қатар, «Қазақстан Республикасында Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы бойынша азаматтардың зейнеткерлікке жеңілдікпен шығу негіздері көзделген, бірақ бұл нормалар халықтың барлық санаттарын бірдей қамтымаған. Азаматтардың арасында теңсіздіктерді болдырмау мақсатында әр түрлі елдердегі ерлер мен әйелдердің зейнетақы жасы көрсетішін айқындайтын диаграмма әзірленген. Мақалада 1997 жылы орын алған зейнетақы реформасының нәтижесінде қабылданған зейнетақы жүйесінің тиімсіз тұстары баяндалады.

Мақалада Еуропа елдерімен, Қытай Халық Республикасымен және көршілес елдермен оның ішінде Ресей, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Түркіменстан сынды елдерде зейнеткерлікке шығу жасының салыстырмалы талдауы, сондай-ақ зейнетақы жасын төмендету жағдайларын көздейтін ұсыныстар қарастырылған.

Түйінді сөздер: зейнетақы, зейнеткерлер, зейнетақы жасы, құқық, зейнетақы жүйесі, зейнетақымен қамсыздандыру.

ISSUES OF REDUCING THE RETIREMENT AGE OF KAZAKHSTANIS

Tazhibaeva A.H. - Senior Lecturer of the Department of Civil Law and Procedure, Master of Law, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov

The article considers the issues of reducing the retirement age in the country, based on a comparative analysis with other countries. The author in this article drew attention to the proposals that justify the ineffectiveness of a phased increase in the retirement age for the population. Emphasizing its advantages for the state, firstly, to guarantee the safety and growth of pension savings by transferring pension contributions and replenishing the accounts of pension funds; secondly, to prevent an increase in the state budget deficit that is not related to state budget expenditures. At the same time, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Pension Provision in the Republic of Kazakhstan" provides for the grounds for preferential retirement of citizens, but these norms do not cover all categories of the population. In order to eliminate inequality between citizens, a chart has been developed that determines the retirement age of men and women in different countries. The article describes the inefficiency of the pension system adopted as a result of the pension reform of 1997.

The article considers a comparative analysis of the retirement age with European countries, the People's Republic of China and neighboring countries, including in such countries as Russia, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and also offers proposals that provide for the conditions for reducing the retirement age.

Key words: pension, pensioners, retirement age, law, pension system, pension provision.

ВОПРОСЫ СНИЖЕНИЯ ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА КАЗАХСТАНЦЕВ

Тажобаева А.Х. – старший преподаватель кафедры гражданского права и процесса, магистр юридических наук, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова

В статье рассмотрены вопросы снижения пенсионного возраста в стране, на основе сравнительного анализа с другими странами. В этой статье обращается внимание на предложения, обосновывающие неэффективность поэтапного повышения пенсионного возраста для населения. Подчеркнув его преимущества для государства, во-первых, гарантировать сохранность и рост пенсионных накоплений, перечисляя пенсионные взносы и пополняя счета пенсионных фондов; во-вторых, не допускать увеличения дефицита государственного бюджета, не связанного с расходами государственного бюджета. Вместе с тем, Законом Республики Казахстан» О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан" предусмотрены основания льготного выхода граждан на пенсию, но эти нормы не охватывают все категории населения. В целях исключения неравенства между гражданами разработана диаграмма, определяющая показатель пенсионного возраста мужчин и женщин в разных странах. В статье рассказывается о неэффективности пенсионной системы, принятой в результате пенсионной реформы 1997 года.

В статье дан сравнительный анализ возраста выхода на пенсию с европейскими странами, Китайской Народной Республикой и соседними странами, в том числе в таких странах, как Россия, Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан, Туркменистан, а также предложены предложения, предусматривающие условия снижения пенсионного возраста.

Ключевые слова: пенсия, пенсионеры, пенсионный возраст, право, пенсионная система, пенсионное обеспечение.

Кіріспе. Жыл басынан бері зейнетақы жасын төмендету мәселесі талқыға салынып келеді. Оның бірден бір себебі халықтың әлеуметтік жағдайын түзету, жұмыссыздықтың алдын алу, оның ішінде жұмыссыз жастар санын азайту, өркениетті елдердің қатырына қосылу және өзге де себептер орын алып отыр.

«Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңына (бұдан әрі – «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заң) сәйкес: «Зейнетақы дегеніміз мемлекеттік базалық зейнетақы төлемінің және жасына байланысты зейнетақы төлемдерінің және еңбек сіңірген жылдары үшін және бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорынан төленетін зейнетақы төлемдерінің жиынтығы» [1]. Елімізде зейнетақымен қамсыздандырудың үш жүйесі қалыптасқан: жасына байланысты жәрдемақы, базалық зейнетақы және жинақтаушы зейнетақы қорларынан төленетін зейнетақы. Кез келген зейнетақы түрі, ол әрбір азаматтың еңбек өтіліне байланысты. Неғұрлым еңбек өтілі жоғары болса, соғұрлым зейнетақы мөлшері де жоғары болады.

Мақаланың мақсаты: еліміздегі зейнетақы жасын жоғарылатудың кемшіліктерін ақындай отырып, жастар арасындағы жұмыссыздық санын азайту. Міндеттері: зейнетақы жасын жоғарылатуға түрткі болып отырған себептерін айқындау; шет елдердің зейнетақымен қамсыздандыру жүйесіндегі зейнетке шығу жасын бекітетін нормаларға талдау жасау.

Негізгі бөлім. Жыл басынан бері қызу талқыға түсіп жатқан мына жағдайлар дәлел, оның бірі зейнетақы жасын төмендетпеуі, екіншіден зейнетақы жинақтарын жинақтаушы қорлардан тұрғын үй жағдайларын жақсартуға, тұрғын үй және бір банктік қарыз шарты шеңберінде жөндеу жүргізумен қоса тұрғын үй сатып алуға ипотекалық тұрғын үй қарызын алу үшін бастапқы жарна енгізге, тұрғын үй және бір банктік қарыз шарты шеңберінде жөндеу жүргізумен қоса тұрғын үй сатып алуға ипотекалық тұрғын үй қарызы бойынша қарызын ішінара немесе толық өтеуге, ипотекалық тұрғын үй берешегін қайта қаржыландыру жолымен тұрғын үй жағдайларын жақсартуға, емделуге ақы төлеу мәселесі.

ҚР Зейнетақымен қамсыздандыру туралы заңына 11 бабына сәйкес, жасына байланысты зейнетақы төлемдерін тағайындау: 2001 жылғы 1 шілдеден бастап – ерлерге 63 жасқа толғанда, әйелдерге 58 жасқа толғанда жүргізіледі. Ал 2018 жылдан бастап әр бір жыл үшін жарты жастан қосылып отырады. Аталған заңда зейнеткерлікке жеңілдікпен шығу шарттары көзделген: төтенше және радиация қаупі ең жоғары аймақтарда 1949 жылғы 29 тамыз – 1963 жылғы 5 шілде аралығындағы кезеңде кемінде 5 жыл тұрған азаматтардың «Семей ядролық сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 18 желтоқсан N 1787-XII Заңына (бұдан әрі – «Семей ядролық сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» Заң) сәйкес: «ерлердің – 50 жасқа толғанда; әйелдердің – 45 жасқа толғанда жасына байланысты зейнетақы төлемдері тағайындалуына құқығы бар. Сонымен қатар, 5 және одан көп бала туған (асырап алған) және оларды сегіз жасқа дейін тәрбиелеген әйелдердің 53 жасқа толғанда жасына байланысты зейнетақы төлемдерін алуға құқығы бар» [2]. Бұл реттерден басқа өндіріс орындарында, ауыр жұмыстар істейтін әйел азаматтардың зейнетке шығу жасын төмендемей, керісінше 2027 жылға дейін 63 жасқа көтерілуі көзделген.

Ел қалаулыларының бастауымен Үкіметке зейнетақы жасын төмендету мәселесі ұсынылған болатын. Бірақ, зейнетақы жасын ұлғайту немесе төмендету бір мезетте шешілетін дүние емес. Ол кез келген елде, әлемде бұл мәселеге қатысты шешімдер қабылдағанда ұзақ мерзімді жасалған болжамдарға сүйеніп жасалады. Зейнетақы жасын төмендету үшін экономикалық, демографиялық, еңбек-нарықтық мәселесі, халықтың қартаю динамикасы ескеріледі. Бұл жерде жұмыс істеп отырғана азаматтар мен зейнеткерлердің санының арасындағы қатынас мөлшері, халықтың қартаю динамикасы және басқа да жағдайлар ескеріледі. Осыдан 2 жыл бұрын зейнеткерліміздің саны жұмыс істеп жүргенде қатысты 20 пайыз болса 5 адам 1 зейнеткерге қазір ол 30 пайыздан асып жатыр. Халықтың қартаю динамикасы 65 жастан асқан аға буындардың саны да көбейіп жатыр. 5 жыл бұрын сол 6,8 болса қазір 7 пайызға жетті. Әлемде бұл көрсеткіш министрдің сөзінше, дүние жүзінде әлемде бұдан да жоғары 20%-дан асады, Америкада – 16-18%, Еуропада - 20%, Ресейде – 15,5%. Сондықтан осы әлемдегі трендтерді ескере бүкіл дүние жүзіндегі елдер қайта зейнетақы жасын ұлғайтуға барып жатыр. Әрине Еуропа, басқа дамыған елдерде зейнет жасы біздікілерден қарағанда бұрында да жоғары етін, бірақ өзіміздің көршілес елдерімізді қарасақ та мысалы Ресейде 2019 жылдан бастан ерлер мен әйелдерге зейнетақы жасын 5 жасқа ұлғайту шаралары қолдана бастады. Өзірбайжанда 2017 жылдан бастап, 60 жастан 65 жасқа, Грузияда ерлерге 65, әйелдерге 60 жаста, Латвияда да 62 ден 65 жасқа көтеру қазір жүріп жатыр. Беларусьда 2017 жылда шешім қабылдап кезең кезеңмен ерлерге 60 жастан әйелдерге 58 жасқа дейін көтеру қаралған. Сондықтан да, осы әлемдік тәжірибеге сүйенет отырып біздің елде де зейнетақы жасын төмендету мәселесі қарыстырылмайтын болды [3].

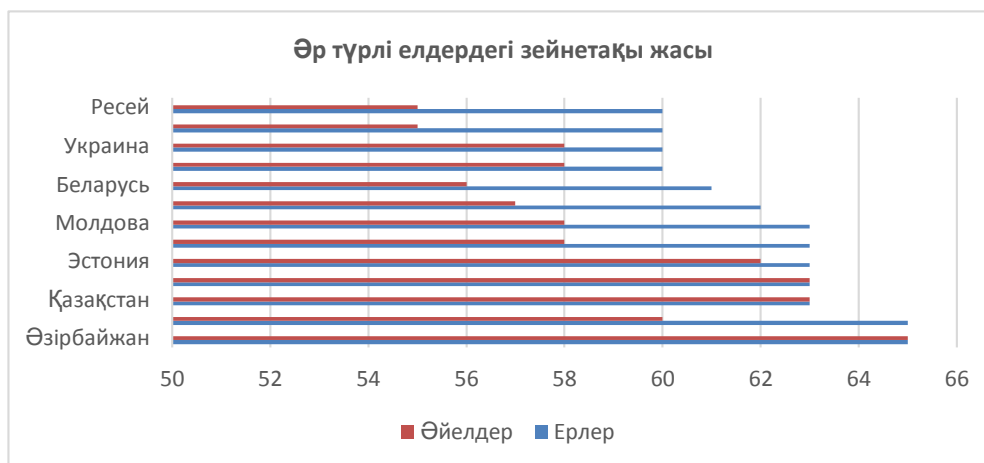
Көршілес Ресейді айта кетсек, 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап азаматтардың зейнетақы құқықтарын қалыптастырудың және сақтандыру зейнетақысын тағайындаудың жаңа тәртібі енгізілді. Жаңа зейнетақы формуласын енгізудің басты мақсаты - қаржылық теңгерімділікті қамтамасыз ету кезінде зейнетақы міндеттемелерін орындау, зейнетақы жүйесін жетілдіру және зейнетақы жүйесіне

өнімді жұмысқа деген ынтаны қалыптастыратын ынталандыру сипатын беру. Бұл ретте 2030 жылға қарай зейнеткердің ең төмен күнкөріс деңгейінің 2,5-3 деңгейінде қарттық бойынша сақтандыру зейнетақысының орташа мөлшеріне қол жеткізу және орташа жалақы кезінде кемінде 35 жыл сақтандыру жарналарын төлеу кезінде жоғалған жалақының 40 пайызына дейін қарттық бойынша сақтандыру зейнетақысымен алмастыру коэффициентіне қол жеткізу міндеттері шешіледі. Сақтандыру зейнетақыларының мынадай түрлері көзделеді: кәрілік бойынша сақтандыру зейнетақысы; мүгедектігі бойынша сақтандыру зейнетақысы; асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша сақтандыру зейнетақысы. Кәрілік бойынша сақтандыру зейнетақысына құқықтың пайда болу шарттарының бірі болып: ерлер үшін 60 жасқа толу, әйелдер үшін 55 жасқа толу танылады [4, 90 б.] Егер 2020 жылы ресейліктер 55,5 (әйелдер) және 60,5 жаста (ер адамдар) зейнетке шықса, 2021 жылдан бастап бұл бір жылға қосылып отырады. 2028 жылы әйелдер үшін зейнеткерлік жас 60 жаста, ерлер үшін - 65 жаста белгіленеді. Бірақ егер адам жұмыс таба алмаса, ол мерзімінен екі жыл бұрын зейнетке шыға алады. Бұл дегеніміз біздің елден қарағанда анағұрлым төменірек. Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру туралы заңының 11 бабына сәйкес, әйелдерге 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап жарты жыл қосыла отырып, 2027 жылдың 1 қаңтарынан 63 жасқа толғанда шығады. Жоғарыдағы статистикалық мәліметтерге сүйенсек ешбір елде ерлер мен әйелдердің зейнетке шығу жасы бірдей болып көзделмеген. Елімізде жүріп жатқан індеттің салдарынан 2021 жылғы 6 ақпандағы жағдайы бойынша 3119 адам көз жұмған. Оның көп бөлігі 65 жастан асқан егде адамдар [5]. Мұның өзі зейнетақы жасын төмендетудің бір дәлелі. Экономикасы дамыған елдермен салыстырғанда

Қытай Халық Республикасының зейнетақы жүйесіне көз жүгіртсек, өндіріс орындарда жұмыс істейтін әйелдер 50 жаста, ерлер 60 жаста зейнетке шығады. Ал, өндіріспен байланысты емес жұмыс жасайтын әйелдер 55 жаста, ерлер сол 60 жаста шығады. Біздің елімізде де ауыр жұмыстарда, яғни өндіріс орындарында, зауыт-фабрикаларда істейтін қаншама әйел заты бар. Бірақ, оларға ға зейнеткерлік жасы 63 жас деп көзделген. ҚХР Қазақстандағыдай жинақтаушы және мемлекеттен төленетін базалық зейнетақы қарастырылған. Олардың зейнетақы жүйесінің бір ерекшелігі ауыл тұрғындары мен қала тұрғындарының аударатын жарналарының мөлшері әр түрлі және зейнетақы жарнасын аудару аудармау құқығы берілген. Зейнетақы жарнасын аудармайтын азаматтарға да зейнет жасына жеткенде базалық зейнетақы қарастырылған (70-80 юань көлемінде). Интернет желілерінде Қытайда зейнеткерлік жасты төмендету жоспарланғаны туралы ақпарат кеңінен таралған. Ресми ресурстарға жүгіну бәрі керісінше екенін көрсетті. Елде шығу мерзімі біртіндеп артып келеді және 2048 жылға қарай халықтың негізгі бөлігі үшін ол 65 жыл болады деген болжам бар. Салыстырмалы түрде алып қарасақ біздің елмен салыстырғанда әлі 30 жылдай уақыт бар.

Өзімізден көршілес Өзбекстанды алып қарасақ, бүгінгі таңда мемлекеттік зейнетақымен қамсыздандыру жүйесін реформалау тұжырымдамасы пысықталуда. Бұл ретте, оның айтуынша, бүкіл процесті кезең-кезеңімен және ауыртпалықсыз ету үшін зейнеткерлік жасты арттыру 2022 жылға да ауыстырылуы мүмкін. Қолданыстағы зейнетақы жүйесі 3,3 миллионнан астам азаматты немесе ел халқының шамамен 10% қамтиды. Мемлекеттік зейнетақымен қамсыздандыру жүйесін реформалау тұжырымдамасының бұрын жарияланған жобасына сәйкес, елімізде зейнетақы жасын ерлер үшін – 63 жасқа, әйелдер үшін - 58 жасқа дейін кезең-кезеңімен ұлғайту жоспарланған болатын. Зейнетақы жасы жыл сайын 6 айға арттырылатын болады. Жүргізілген талдаулар әлемде ерлер мен әйелдер үшін орташа зейнетақы жасы 62 жасты құрайтынын көрсетті, ал Өзбекстанда бұл көрсеткіш 57,5 жасты (әйелдер үшін – 55 жасты және ерлер үшін 60 жасты) құрап отыр [6, 113 б.].

Кесте

Орталық Азия елдерінде, мысалы, Өзбекстанда, Қырғызстан және Тәжікстанда жасы бойынша зейнетке шығу құқығы ерлер үшін 63 жаста, ал әйелдер үшін – 58 жаста. Түркіменстанда зейнетке шығу жасы ер адамдар үшін 62 жас, әйелдер үшін 57 жас. Тек Қазақстанда ғана әйелдердің зейнеткерлік жасы жыл сайын кезең-кезеңімен 6 айға ұлғая отырып, 63 жасқа дейін жеткізілетін болады. Төменде кестеде көрсетілгендей зейнетке шығу жасының жоғарылығы жағынан алғашқы орындардың біріндеміз.

Елімізде зейнетақы жасы Еуропа елдеріне қарап өсіп келеді. Еуропа мен Қазақстанның өмір сүру салтын мүлде салыстыруға келмейтін жағдай екенін айтпаса да түсінікті. Егер өмір сүру деңгейіміз сол елдермен бара бар болса мейлі ғой. Еуропада зейнетке шығу жасы нақты елге байланысты ерекшеленеді. Германияда, егер азамат мүгедек болмаса немесе басқа жеңілдік санатындағы өкіл болмаса, сіз 65-те жұмысты аяқтай аласыз. Қазір зейнетақы жүйесі 1964 жылы және одан кейін туылған адамдар 67-де ғана қызметтен кете алатындай етіп реформалануда. Жас шектеуі әйелдер үшін де, ерлер үшін де бірдей. Францияда зейнетке шығу: 2018 жылы жасы 62,5-ке дейін өсті (жынысы бойынша бөлінбестен). Заңда көзделген барлық төлемдерді алу үшін сізде кемінде 42 жыл жұмыс өтілі болуы керек. Егер жұмыс тәжірибесі жеткіліксіз болса, сіз 67 жылға дейін жұмыс істей аласыз және барлық соманы ала аласыз. Ұлыбританияда 2018 қарашасынан бастап ерлер де, әйелдер де 65-да құрметті демалысқа шыға алады. Ал жақын арада билік жас деңгейін 67-ге дейін арттыруды жоспарлап отыр. Максимальды зейнетақы алу үшін ағылшын 2044 жылы ең төменгі жұмыс өтіліне мүмкіндік береді. Егер сіз тек Батыс Еуропа елдерімен шектелмесеңіз және Швеция, Бельгия, Дания, Италия, Швейцария, Норвегия, Финляндия сияқты мемлекеттерді алсаңыз, онда Еуропа елдеріндегі зейнеткерлік жас біршама ерекшеленеді. 2020 жылғы көрсеткіш бойынша: Бельгия 65, бірақ 41 жылдан астам тәжірибесі болса, сіз 63-ке шыға аласыз, Дания 67, Италия 62-егер сізде 38 жыл жұмыс өтілі болса, бірақ жалпы «жас + еңбек өтілі = 100» формуласы жұмыс істейді, яғни үлкен жұмыс өтілі болса, сіз жұмыстан ертерек шыға аласыз, Норвегия 67, Финляндия 63, бірақ әртүрлі себептермен сіз 60-та шыға аласыз, Швеция 65, бірақ кейбір бенефициарлар қызметтен ертерек кетуі мүмкін, Швейцария әйелдер-64, ерлер-65 шығады.

1997 жылы елімізде зейнетақы реформасы орын алып, Чилидің моделі бойынша «жинақтаушы зейнетақы жүйесін» қабылдаған болатынбыз. Бұл дегеніміз халқы жағынан аз, жас құрылған мемлекет бола тұра осындай эксперименттерді жасау біз үшін тиімсіз болды. Мұнда халықтың мұң-мұқтажы қарастырылмады [7, 225 б.].

Қорытынды. Қорыта келе, зейнеткерлік жасты төмендету арқылы жұмыссыздық өршіп тұрған уақытта, жастарға жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік туады. Жұмыс берушілердің өзі денсаулығы нашар, көру қабілеті нашарлаған, жиі ауыратын, еңбек өнімділігі төмен адамдарды жұмысқа алуға асықпайды. Біз өнімділігі жағынан дамыған елдерден біршама артта қалып отырмыз. Егер зейнет жасының өсуі орын алса, онда зейнеткерлер жалақысы жоғары орындар үшін жас адамдармен бәсекелесуге мәжбүр болады. Жалақысы төмен жұмыс орындарында тәжірибесіз мамандардың саны артады. Қазақстанда өмір сүрудің орташа жасы зейнеткерлік жасымен шамалас. Экономикасы дамыған елдерде зейнетке шыққан қариялар қалған өмірін демалуға, ел аралауға, өзін өзі күтуге арнаса, ал біздің елімізде әбден ауыр жұмыс істеп, соның салдарынан демалудың орнына денсаулығын қалпына келтірумен уақыттарын өткізеді. Сондықтан да, зейнетақы жасын 60 жасқа дейін төмендеткеніміз дұрыс. Зейнет жасын кезең-кезеңмен ұлғайтып, ерлер мен әйелдердің зейнеткерлік жасын теңестірудің мәні жоқ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. **Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы** Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңы. [Электрондық ресурс] Қатынас режимі: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31408581 (өтініш берген күні 04.01.2021 ж.)
2. **Семей ядролық сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы** Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 18 желтоқсан N 1787-XII Заңы. [Электрондық ресурс] Қатынас режимі: URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920003600> (өтініш берген күні 05.01.2021 ж.)
3. **Үкімет зейнетақы жасын төмендетуді қарастырмайды** [Электрондық ресурс] Қатынас режимі: URL: https://yandex.kz/video/preview/?text=Үкімет%20зейнетақы%20жасын%20төмендетуді%20қарастырмайды&path=wizard&parent-regid=1614934131519785-664760667672559798400278-prestable-app-host-sas-web-yp-20&wiz_type=v4thumbs&filmId=7168916865314358616 (өтініш берген күні 08.01.2021 ж.)
4. **Черевко Н.В. Право социального обеспечения. Пенсионная система Российской Федерации** [Текст] / Черевко Н.В. // Ростов-на-Дону, 2014. – С.112
5. **Қазақстан коронавирустуралы егжей-тегжейлі статистика** [Электрондық ресурс] Қатынас режимі: URL: <https://coronavirusstat.ru/country/kazakhstan/1565899/> (өтініш берген күні 04.01.2021 ж.)
6. **Хасанов А.А., Ишмухамедова Р.А. Право социального обеспечения** [Текст]: / Хасанов А.А., Ишмухамедова Р.А. // Ташкент, 2012. – С.488

7. Тажобаева А.Х. Еңбек дауларын реттеудегі медиация процедурасы [Мәтін]: / Тажобаева А.Х. // Көпсалалы ғылыми журнал «3i: intellect, idea, innovation». Қостанай. - 2016. №1– 225 б.

REFERENCES:

1. **On Retirement Insurance in the Republic of Kazakhstan** The Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 June, 2013 No. 105-V. [Electronic resource] access mode: URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920003600> (application date 04.01.2021)

2. **On social protection of citizens who suffered from nuclear tests at the Semipalatinsk nuclear test site** Law of the Republic of Kazakhstan of December 18, 1992 N 1787-XII. [Electronic resource] access mode: URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z920003600> (application date 05.01.2021)

3. **The Government does not provide for a reduction in the retirement age** [Electronic resource] access mode: URL: https://yandex.kz/video/preview/?text=Үкімет%20зейнетақы%20жасын%20тәмендетуді%20қарастырмайды&path=wizard&parent-regid=1614934131519785-664760667672559798400278-prestable-app-host-sas-web-yp-20&wiz_type=v4thumbs&filmId=7168916865314358616 (application date 08.01.2021)

4. **Cherevko N.V. law of Social Security. Pension system of the Russian Federation** [text] / Cherevko N.V. // Rostov-on-Don, 2014. - 112 P.

5. **Detailed statistics on coronavirus in Kazakhstan** [Electronic resource] access mode: URL: <https://coronavirusstat.ru/country/kazakhstan/1565899/> (application date 04.01.2021)

6. **Khasanov A. A., Ishmukhamedova R. A. Law of social provision** [text]: / Хасанов А.А., Ишмухамедова Р.А. // Tashkent, 2012. - 488 P.

7. **Tazhibayeva A.H. Mediation procedure in the settlement of labor disputes** [text]: / Tazhibayeva A. Kh. // Multidisciplinary scientific journal "3i: intellect, idea, innovation". Kostanay. - 2016. № 1– 225 P.

Автор жөнінде мәлімет

Тажобаева Айжан Халилұллақызы – азаматтық құқық және процесс кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Байтұрсынов 47, моб.87014278155; e-mail: ath84@mail.ru.

Тажобаева Айжан Халилұллаевна – старший преподаватель кафедры гражданского права и процесса, магистр юридических наук, Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова, г. Костанай, ул. Байтұрсынова 47, моб.87014278155; e-mail: ath84@mail.ru.

Tazhibayeva Aizhan Xalylullaevna - Senior Lecturer of the Department of Civil Law and Procedure, Master of Law, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, 47 Baitursynov str., Kostanay, mob.87014278155; e-mail: ath84@mail.ru.

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

ВЕТЕРИНАРИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ – ВЕТЕРИНАРНЫЕ НАУКИ

ЕЛЕУГАЛИЕВА Н.Е. ЖУМАГАЛИЕВА Г.К.	БЕЛСЕНДІРГІШ БРОЙЛЕР-БАЛАПАНДАРЫНЫҢ ҚАНДАРЫНЫҢ ГЕМАТОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ.....	3
КАБЖАНОВА А.М. АБДРАХМАНОВ С.К. ЕСЕМБЕКОВА Г.Н.	ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ПРИРОДНО-КЛИМАТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ЭПИЗООТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС БЕШЕНСТВА.....	8
ПАУЛИ А.С. ФАТКУЛЛИН Р.Р.	ОТДЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ КЛЕТКИ КРОВИ ОРГАНИЗМА ЖИВОТНЫХ, НАХОДЯЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОГЕННОЙ АГРОЭКОСИСТЕМЫ.....	19
TEGZA A. A. BAIBETOVA NURGUL TEMIRBEK B.T. ALKAU A.	COMPARATIVE EFFICIENCY OF TREATMENT OF ENDOMETRITIS IN DAIRY COWS ACCORDING TO THE SCHEMES OF THE REPUBLIC OF BELARUS.....	23

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ – СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

БРЕЛЬ-КИСЕЛЕВА И.М. ДОСУМОВА А.Ж. ШАРИПОВ В.Ф.	ПРИМЕНЕНИЕ КОРМОВОЙ ДОБАВКИ «AL KARAL» В РАЦИОНЕ КОРМЛЕНИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ХОЗЯЙСТВЕННО-ПОЛЕЗНЫЕ КАЧЕСТВА ЛОШАДЕЙ КУСТАНАЙСКОЙ ПОРОДЫ В ТОО «ҚАЗАҚ ТҰЛПАРЫ».....	29
NASIYEV B. N. YESENGUZHINA A.N.	FORMATION OF AGRICULTURAL LANDSCAPES OF SAFLOR (CÁRTHAMUS TINCTÓRIUS) IN THE SYSTEM OF BIOLOGIZED CROP.....	35
ОВЧИННИКОВ А.А. МАТРОСОВА Ю.В. ОВЧИННИКОВА Л.Ю.	РОСТ И РАЗВИТИЕ РЕМОНТНОГО МОЛОДНЯКА КУР РОДИТЕЛЬСКОГО СТАДА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ В РАЦИОНЕ ПРЕБИОТИКОВ.....	40
ТРУФЛЯК Е.В. АММАР ЮСУФ ХАССАН МОХАММЕД НИКИТИН А.В. Р.Ф.	РАЗРАБОТКА АЭРОДИНАМИЧЕСКОЙ РЕШЕТНОЙ ЗЕРНООЧИСТИТЕЛЬНОЙ МАШИНЫ ПЕРВОГО ЭТАПА СОЗДАНИЯ СЕМЯОЧИСТИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА.....	44

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

MGR. HANKEROVÁ K. MGR. KOVÁČ S.	DYSLEXIA AWARENESS AMONG STUDENTS OF MEDICINE.....	55
------------------------------------	--	----

ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

БОНДАРЕНКО Ю.Я. АНТОНЯН М.А.	АРХАИЗАЦИЯ ОЦЕНОК ПРОШЛОГО, КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН НА ПРИМЕРЕ РЯДА СОВРЕМЕННЫХ ОЦЕНОК СОВЕТСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	65
SHALGIMBEKOV A.B. SEGIZBAEV A.	FROM THE HISTORY OF MOVEMENT IN THE FEDOROVSKY DISTRICT AT THE LATE OF THE XIX - BEGINNING OF THE XX CENTURIES.....	70

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ДОСОВА А.Т.	Т. АХТАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЙТАЛАМАЛАРДЫҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	77
-------------	---	----

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

КУНГУРОВА О.Г. НАЗРУК Т.А. БОНДАРЕНКО О.Ю.	ЯЗЫКОВАЯ НОРМА И ПРОЦЕССЫ ЕЕ РАЗРУШЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ЛИНГВИСТОВ СНГ.....	83
SAMAMBET M.K.	SOME LANGUAGE FEATURES OF THE NOVEL "ASPAN ASTY, ZHER USTINDEGI ZULMAT" BY ADAM MEKEBAEV.....	90
ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ – ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ		
МЕНДЫБЕКОВА А.К.	ОБЗОР И АНАЛИЗ НОВЕЛЛ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	97
ТАЖИБАЕВА А.Х.	ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ ЗЕЙНЕТАҚЫ ЖАСЫН ТӨМЕНДЕТУ МӘСЕЛЕСІ.....	102

Требования к оформлению статьи в журнале «3i: intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация»

Статьи и другие материалы, направляемые для публикации в журнале «3i: intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация», должны соответствовать условиям и быть оформлены в соответствии с требованиями, предъявляемыми редакционным советом.

Соблюдение норм научной этики является обязательным требованием для всех авторов, присылающих свои статьи для опубликования в нашем журнале по следующим специальностям:

- сельскохозяйственной науки;
- ветеринарные науки;
- гуманитарные науки;
- экономические науки;
- технические науки;
- юридические науки.

Представляя текст работы для публикации в журнале автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в статье, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.

Редакционная коллегия оставляет за собой право **проверки статьи на % оригинальности** (рекомендуемый процент 60) по доступным системам проверки на антиплагиат и отклонения **статей, не соответствующим оформлению без объяснения причин.**

Условия для размещения статьи в журнале:

- **две положительные рецензии**, ведущих специалистов по данной отрасли, заверенные печатью **отдела кадров или ученого секретаря** учреждения;

- **аннотация и название статьи на трех языках** (казахский, русский и английский), **первая – на языке статьи;**

- в содержании статьи должны быть **обзоры научных трудов зарубежных исследователей** по аналогичной проблеме, ссылки на труды авторов в индексируемых журналах, также ссылки не менее, чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «3i»;

- в списке литературы должно быть не менее 30% источников не старше 5 лет);

- основной текст статьи должен содержать **введение (в котором отражены актуальность, постановка цели, определены задачи, показаны методы исследования), основная часть (с включением результатов/обсуждения), и заключение/выводы;**

- объем статьи **от 5 до 10 стр.;**

- электронная версия статьи с аннотациями, рецензии, сканированные копии квитанций принимаются **только по электронному адресу:** e-mail: **3i_ksu@mail.ru;**

- название файла начинается с фамилии первого автора, названия и номера журнала, названия секции. ОБРАЗЕЦ: **Ким 3i №2 юридические;**

Согласно приказу ректора КРУ им. А. Байтурсынова, главного редактора журнала «3i» **№ 36 от 15.02. 2018 г.** статьи студентов, магистрантов и с их участием не публикуются (исключение составляют статьи обучающихся, имеющих значимые научные достижения: участвующих в реализации грантовых проектов МОиН РК; хоздоговорах; участвующих в реализации действующих проектов, темы которых зарегистрированы в ГосИНТИ; также участвующих в проектах по мобильности, причем статьи принимаются только в следующий номер журнала после окончания командировки).

Соавторство предполагает **не более 3 авторов.**

Прием статей в номер заканчивается 10 числа (включительно) предыдущего месяца выхода журнала (в № 1 до 10 февраля **включительно;** в № 2 до 10 мая; в № 3 до 10 августа; в № 4 до 10 ноября). После указанного срока **статьи не принимаются.**

Статьи, поступившие в редакцию, отправляются на анонимное рецензирование.

Все рецензии по статье отправляются автору. Авторам в течение двух дней необходимо отправить корректуру статьи. Статьи, получившие отрицательную рецензию, к повторному рассмотрению в данный номер не принимаются. Исправленные варианты статей присылаются в редакцию.

Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

После опубликования статьи авторам высылается **по электронной почте PDF файл** верстки журнала.

Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию, необходимо произвести оплату по реквизитам, указанным ниже. Авторы, оформившие подписку на журнал, освобождаются от оплаты за одну статью в каждом номере.

Стоимость одной полной и неполной страницы:

- для сотрудников КРУ им. А. Байтурсынова – 1000 (одна тысяча) тенге;
- для сторонних авторов – 2000 (две тысячи) тенге.

Порядок расположения структурных элементов статьи:

- статья должна содержать УДК <http://grnti.ru/> - **первая строка, слева;**
- заголовок статьи (**прописными буквами, полужирным шрифтом**), ФИО автора (фамилия полностью и инициалы) (**не более 3-х авторов**), его ученая степень, звание, место работы (должность, название предприятия, организации, учреждения) и набранная **курсивом аннотация и ключевые слова (3-5 слов) располагаются перед текстом статьи на 3-х языках**. Если в названии организации явно не указан город, то через запятую после названия организации указывается город, для зарубежных организаций - город и страна (Дальневосточный институт переподготовки кадров ФСКН РФ, Хабаровск). Если статья подготовлена несколькими авторами, их данные указываются в порядке значимости вклада каждого автора в статью. **Объем аннотации – 150-180 слов** (курсивом, обычным шрифтом), абзацев быть не должно;
- таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными;
- в статье нумеруются лишь те формулы, на которые по тексту есть ссылки;
- все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.
- текст в формате doc (Microsoft Word). Формат листа А4 (297x210 мм.). Все поля – 2 см. Страницы в электронной версии не нумеруются. Шрифт: **Arial**. Размер символа – **10 pt**. Текст должен быть отформатирован по ширине без переносов, отступ в начале абзаца – **1 см**. Межстрочный интервал – **одинарный**. Заголовок статьи форматируется по центру. **В тексте статьи не должна использоваться автоматическая нумерация;**
- список использованных при подготовке статьи информационных источников располагается в конце статьи. Перечисление источников дается строго в порядке ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, **например – [1, с.13]**. Список литературы оформляется в соответствии с **ГОСТ 7.1 – 2003** «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»;
- литература на языке статьи (кроме англ.) и **в латинской транслитерации;**
- **если статья на англ. языке**, то только источники на русском и казахском языке даются в латинской транслитерации в REFERENCES;
- **если статья на каз.яз.**, то список дается на каз.яз и в латинской транслитерации;
- сведения об авторе (ах): фамилия, имя, отчество (полностью), ученая степень, ученое звание, должность, место работы (место учебы или соискательства), адрес с указанием почтового индекса, **контактные телефоны (мобильные), факс, e-mail** (на русском, казахском и английском языках).

Наши реквизиты:

НАО «Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова»
Республика Казахстан
г. Костанай, 110000
ул. Байтурсынова, 47
тел/факс 8 (7142) 51-11-45
ИИК KZ61914092203KZ002CJ внебюджет
БИН 200740006481
БИК: SABRKZKA

Филиал ДБ АО «Сбербанк»
РНН банка 391700078345
Кбе 16
Контактные телефоны:
факс (8-7142) 55-85-96, тел (8-7142) 39-01-88
110000, г.Костанай, улица Тауелсиздик 118, каб.118
КРУ им.А.Байтурсынова,
Управление науки и послевузовского образования
редакция журнала «3і»

<p>Журнал А. Байтурсынов атындағы Қостанай аймақтық университетінің ғылым және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бөлімінде теріліп, беттелді Компьютерлік беттеу: Байтенова Д.К. Мекен-жайымыз: 110000, Қостанай қ., Тауелсиздік 118, 118 каб Тел/факс: 8 (7142) 55-85-96 E-mail: 3i_ksu@mail.ru наурыз 2021ж. басуға берілді. Пішімі 60*84/18 Таралымы 300 наурыз 2021ж. Тапсырыс № 9798 А. Байтурсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің типографиясында басылған Қостанай қ., Байтурсынов көш. 47</p>	<p>Журнал набран и сверстан в отделе науки и послевузовского образования Костанайского регионального университета им. А.Байтурсынова Компьютерная верстка: Байтенова Д.К. Наш адрес: 110000, г. Костанай, Тауелсиздик 118, каб.118 Тел/факс: 8 (7142) 55-85-96 E-mail: 3i_ksu@mail.ru Подписано в печать март 2021г. Формат 60*84/18 Тираж экз. 300 март 2021 Заказ № 9798 Отпечатано в типографии Костанайского регионального университета им.А.Байтурсынова г. Костанай, ул. Байтурсынова, 47</p>
---	--